د پوهنې وزارت
د تعلیمي نصاب د پراختیا، د ښوونکو د
روزنې او د ساینس د مرکز معینیت
د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي
کتابونو د تالیف لوی ریاست

تاریخ

یوولسم ټولګی

د چاپ کال: ۱۳۹۰ هـ . ش

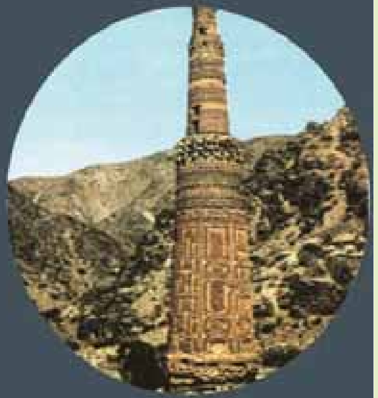

تاریخ - یوولسم ټولګی

درسي کتابونه د پوهنې په وزارت پورې اړه لري. پیرودل او پلورل یې په
کلکه منعه دی. له سر غړوونکو سره به یې قانوني چلن وشي.

د پوهنې وزارت

د تعلیمي نصاب، د ښوونکو د روزنې او
د ساینس د مرکز معینیت
د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي
کتابونو د تالیف عمومي ریاست

تـــاریخ

یوولسم ټولګی

د چاپ کال: ۱۳۹۰ هـ. ش

ليکوالان:

دکتور فاروق انصاري

سرمؤلف عبدالغیاث غوري

مؤلف عبدالمالک عابد

علمي او مسلکي ایډیټ:

پوهنمل زلمی هوتک

د ژبې ایډیټ:

پوهنمل بریالی باجوړی

سر مؤلف امین الله نژند

دیني، سیاسي او فرهنګي کمیټه:

ډاکټر عطاء الله واحدیار د پوهنې وزارت ستر سلاکار او د نشراتو رئیس.

دکتور عبدالصبور فخري

حبیب الله راحل د تعلیمي نصاب په ریاست کې د پوهنې وزارت سلاکار.

د څارنې کمیته:

دکتور اسدالله محقق د تعلیمي نصاب د پراختیا، د ښوونکو د روزنې او د ساینس مرکز معین

دکتور شیر علي ظریفي د تعلیمي نصاب د پروژې مسوول

د سر مولف مرستیال عبدالظاهر ګلستاني د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی ریس

طرح او ډیزان :

حمید کریمي سنجد دره یي

بسم الله الرحمن الرحیم

ملي سرود

دا وطن افغانستـــان دی	دا عزت د هــر افـغـان دی
کور د سولې کور د تورې	هر بچی یــې قهرمــان دی
دا وطن د ټولو کــور دی	د بــلـوڅــو د ازبـکـــو
د پښتــون او هــزاره وو	د تـرکـمنـــو د تـاجـکـــو
ورسره عرب، گوجــر دي	پامیـریــان، نــورستانیــان
براهوي دي، قزلبـاش دي	هم ایـمـــاق، هم پشه یان
دا هیــواد به تل ځـلیږي	لکــه لمــر پر شنه اسمـان
په سینــه کې د اسیـــا به	لکــه زړه وي جـاویـدان
نوم د حق مو دی رهبـــر	وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بسم الله الرحمن الرحيم

د پوهنې د وزير پيغام

ګرانو ښوونکو او زده کوونکو،

ښوونه او روزنه د هر هېواد د پراختيا او پرمختګ بنسټ جوړوي. تعليمي نصاب د ښوونې او روزنې مهم توکی دی چې د معاصر علمي پرمختګ او ټولنې د اړتياوو له مخې رامنځته کېږي. څرګنده ده چې علمي پرمختګ او ټولنيزې اړتياوې تل د بدلون په حال کې وي. له دې امله لازمه ده چې تعليمي نصاب هم علمي او رغنده انکشاف ومومي. البته نه ښايي چې تعليمي نصاب د سياسي بدلونونو او د اشخاصو د نظريو او هيلو تابع شي.

دا کتاب چې نن ستاسو په لاس کې دی، پر همدې ارزښتونو چمتو او ترتيب شوی دی. علمي ګټورې موضوعګانې پکې زياتې شوې دي. د زده کړې په بهير کې د زده کوونکو فعال ساتل د تدريسي پلان برخه ګرځېدلې ده.

هيله من يم دا کتاب له لارښوونو او تعليمي پلان سره سم د فعالې زده کړې د ميتودونو د کارولو له لارې تدريس شي او د زده کوونکو ميندې او پلرونه هم د خپلو لوڼو او زامنو په باکيفيته ښوونه او روزنه کې پرله پسې ګډه مرسته وکړي چې د پوهنې د نظام هيلې ترسره شي او زده کوونکو او هېواد ته ښې برياوې ور په برخه کړي.

پر دې ټکي پوره باور لرم چې زموږ ګران ښوونکي د تعليمي نصاب په رغنده پلي کولو کې خپل مسؤوليت په ريښتوني توګه سرته رسوي.

د پوهنې وزارت تل زيار کاږي چې د پوهنې تعليمي نصاب د اسلام د سپېڅلي دين له بنسټونو، د وطن دوستی د پاک حس په ساتلو او علمي معيارونو سره سم د ټولنې د څرګندو اړتياوو له مخې پراختيا ومومي.

په دې ډګر کې د هېواد له ټولو علمي شخصيتونو، د ښوونې او روزنې له پوهانو او د زده کوونکو له ميندو او پلرونو څخه هيله لرم چې د خپلو نظريو او رغنده وړانديزونو له لارې زموږ له مؤلفانو سره د درسي کتابونو په لا ښه تأليف کې مرسته وکړي.

له ټولو هغو پوهانو څخه چې د دې کتاب په چمتو کولو او ترتيب کې يې مرسته کړې، له ملي او نړيوالو درنو مؤسسو، او نورو ملګرو هېوادونو څخه چې د نوي تعليمي نصاب په چمتو کولو او تدوين او د درسي کتابونو په چاپ او وېش کې يې مرسته کړې ده، مننه او درناوی کوم.

ومن الله التوفيق

فاروق وردګ

د افغانستان د اسلامي جمهوريت د پوهنې وزير

د مطالبو لړ لیک

عنوانونه	مخونه
دافغانستان عمومي وضعه د اسلام د ظهور په درشل کې	٣-٤
افغانستان ته د اسلام راتگ او خپریدل	٥-٨
افغانستان د امویانو په دوره کې	٩-١٢
له امویانو څخه عباسیانو ته د واک انتقال	١٣-١٤
افغانستان د عباسیانو په دوره کې	١٥-١٨
د عربي مسلمانانو او افغانستان د خلکو خپلمنځي اغیزې	١٩-٢٠
طاهریان او صفاریان	٢٣-٢٨
سامانیان	٢٩-٣٤
غزنویان او سلجوقیان	٣٥-٤٢
غوریان او خوارزم شاهیان	٤٣-٤٨
مغول او ال کرت	٤٩-٥٢
تیمور گورکانی او د ده ځایناستي	٥٣-٥٦
د مغولو او تیموریانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ	٥٧-٦٠
د کندهار له پاخونه مخکې د افغانستان وضعه	٦٣-٦٤
بابریان او افغانستان	٦٥-٦٦
افغانستان او صفویان	٦٧-٦٨
د حاجي میرویس نیکه تر مشرۍ لاندې د کندهار پاخون	٦٩-٧٢
په ایران کې د هوتکي دولت را منځته کېدل	٧٣-٧٦
د هوتکیانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ	٧٧-٧٨
په هند کې افغاني پاچاهان	٨١-٨٤

د مطالبو لړ لیک

عنوانونه	مخونه
لودیان او سوریان	۸۶-۸۵
ایران په منځنیو پېړیوکې	۹۰-۸۹
ایران په نویو پېړیوکې	۹٤-۹۱
هند په منځنیو پېړیو کې	۹٦-۹۵
هند په نویو پېړیوکې	۱۰۰-۹۷
دهند په بابري دوره کې علم، فرهنګ او هنر	۱۰٤-۱۰۱
چین په منځنیو پېړیو کې	۱۰۸-۱۰۵
چین په نویو پېړیو کې	۱۱۰-۱۰۹
د چین اقتصادي، فرهنګي او هنري وضع	۱۱۰-۱۰۹
اروپا په منځنیو پېړیو کې	۱۱۲-۱۱۱
صلیبي جګړې	۱۲٦-۱۲۱
د اروپا سیاسي اوضاع د رنسانس په عصر کې	۱۳۲-۱۲۷
په نویو پېړیو کې د اروپاعلمي او فکري بدلونونه	۱۳٤-۱۳۳
په نویو پېړیو کې داروپا سیاسي بدلونونه	۱۳۸-۱۳۵
د انګلستان صنعتي انقلاب	۱٤۰-۱۳۹
د عثماني دولت را منځته کېدل	۱٤٤-۱٤۱
د امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ انقلاب	۱٤٦-۱٤٥
د امریکا د متحده ایالاتو د پر مختګ د لوړتیا لارې چارې	۱٤۸-۱٤۷

لومړی څپرکی

افغانستان او اسلام

تېر کال د اسلام له تاریخ سره آشنا شوئ. په دې څپرکي کې به په منځنیو او نویو پیړیو کې د افغانستان له تاریخ سره په لنډه توګه بلدتیا ترلاسه کړئ.

د شاه دو شمشیره (علیه الرحمه) جومات

د دې څپرکي موخې

هیله کیږي چې زده کوونکي لاندې پوهنیزې، مهارتي او ذهنیتي موخو ته ورسیږي.

- د اسلام د ظهور په در شل کې د افغانستان له عمومي وضعې، افغانستان ته د اسلام د سپیڅلي دین راتګ او خپریدل، افغانستان د امویانو په دوره کې، له امویانو څخه عباسیانو ته د واک انتقال، افغانستان د عباسیانو په دوره کې او د مسلمانانو او د افغانستان د خلکو په دوارخیزو اغیزو خبر شي.
- په افغانستان کې د مسلمانانو د بري لاملونه او همدارنګه د ځینو امیرانو پر وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅونونو د دلایل وپیژني.
- د اسلامي او تاریخي هویت او د پوهې د لاسته راوړلو سره مینه پیدا کړي.

افغانستان او اسلام
د افغانستان عمومي وضع د اسلام د ظهور په درشل کې

په دې لوست کې به د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان د وضعې او حالت له څرنګوالي او هغو لاملونو سره په لنډه توګه بلدتیا ومومئ چې اسلام ته زموږ د هېوادوالو د لېواتیا سبب ګرځېدلي وو.

د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان شرایط پایداره نه وو او سیاسي، اقتصادي او ټولنیز تینګښت یې نه درلود چې په لنډه توګه به د ځینو برخو په تشریح پیل وکړو.

۱- سیاسي وضعه

د شپږمې میلادي پېړۍ په دویمه نیمایي کې څه وخت چې د یفتلیانو دولت مخ په ځوړ روان شو د ایراني ساسانیانو او د ماوراءالنهر د ترکانو لاسوهنه په ترتیب سره د افغانستان شمال لوېدیځ، شمال او شمال ختیځ ته وغځېدله او تسلط یې وموند. پاتې هېواد په ملوك الطوایفۍ حکومتونو ووېشل شو او ډېر سیمه ییز حکومتونه رامنځته شول. د بېلګې په توګه په غور کې د سوریانو کورنۍ، په بامیانو کې د (شېران)، په کابل کې د (رتبیلان) او په غزني او ګردیز کې د (لاویکیانو) سیمه ییز حکومتونه په پښو ودرېدل.

۲- اقتصادي او ټولنیزه وضعه

د اسلام د ظهور څخه پخوا افغانستان د سوداګریزو مالونو د ورلو او راوړلو لاره وه. د ورېښمو مشهوره لاره له دې سیمې څخه تېره شوې وه او سوداګریز کاروانونه به له چین او هند څخه ایران، عراق، ترکیې، لوېدیځو هېوادونو او ختیځ روم ته رسېدل، همدارنګه د کرنیزو ځمکو، پریمانه اوبو، مساعدې هوا او انساني قوې شتوالي لا ځلولی و.
خو د اسلام د ظهور په وخت کې یې د یوه سیاسي او اداري مرکزیت د نشتوالي له کبله شرایط د ویجاړۍ لوري ته مخه کړه، چې کله به یې یوه او کله به یې بله سیمه یرغل او چور کوله.
له بلې خوا، د ټولنې زیاتره وګړي په کرنې، مالدارۍ او کسبګرۍ بوخت وو، د خپلو عایداتو یوه برخه به یې د عبادت ځایونو ساتونکو ته ورکوله او دغه کړنلاره د دوی د زیاتې بیوزلۍ سبب کېدله.
همدارنګه د وخت په تېرېدو سره د ځینو بزګرو ځمکې د لویو ځمکوالو لاسته ورغلې، یوې ډلې ته د شتمنۍ لاسته ورتلل او د بلې ډلې بیوزلي د دې سبب شول چې سخته مالي او اقتصادي نانډولي رامنځته شي.

۳- پوهنیزه، ادبي او دیني وضعه

دین چې د یوې ټولنې د یووالي پیاوړی لامل شمېرل کېږي، په افغانستان کې یې د اسلام د پیداښت په درشل کې د ټولنې د خلکو په باور کې خپل حیثیت له لاسه ورکړ او په خپله د بې اتفاقۍ سبب وګرځېد. څرنګه چې د هېواد لوېدیځه برخه چې د ساسانیانو تر سیاسي، ادبي او دیني نفوذ لاندې وه، نو زردشتي دین ډېره وده کړې وه. خو په مرکزي سیمو، زابلستان، د کابل سیند وادي (ګندهارا)، د ارغنداب وادي د هندوکش د غرونو تر لړیو او د هېواد تر شماله پورې او همدارنګه د سند تر څنډو پورې بودایي او برهمني دینونه دود وو. لمر لمانځنې او بت لمانځنې هم د هېواد په شاو خوا کې پیروان درلودل.
د یادو شوو دینونو څخه هر یو د ځانګړو عبادت ځایونو او اړوندو ادارو لرونکي وو. چې په دې کې زیاتره ساتونکو او رهبانانو کار کولو او مزدوري یې اخیستله.
د هېواد د جغرافیوي موقعیت له مخې چې د جګو غرونو د سلسلې پواسطه په ډېرو درو وېشل شوی و هره دره د ځانګړې ژبې او لهجې لرونکې وه.

څرګندونې

۱- يفتلي يا هپتالي په چيني ژبه کې (يي- تي- لي- دو)، په يوناني او رومي ژبو کې (افتهاليت)، په پهلوي، عربي اوفارسي کې (هيطل يا هيفتا ل يا هياطله) او په هندي او سانسکريټ کې (شوته هونه) بلل شوې ده.
۲- ماوراءالنهر د أمو سند په شمال کې پراخه سيمه ده چې د نوموړی سند او سير دريا تر مينځ واقع شوې وه. د بخارا، سمرقند، خوقند،خجند او نور ...... مهم ښارونه په دې سيمه کې موقعيت درلود او اوس د ازبکستان د هيواد په قلمرو کې شامل دی.

لکه څرنګه چې د اسلام د ظهور په وخت کې ډېرې ژبې لکه پښتو، دري، تخاري، سانسکريت د هېواد په بېلابېلو برخو کې دود وې.
د (۲۱- ۴۰ ق/ ۶۴۲- ۶۶۱ ز) کلونو ترمنځ د افغانستان خلکو رياضي، نجوم او طب ته لاس رسی درلود او د يوناني او ساماني دوديزو علومو او هندي فلسفې سره هم بلد وو.
له ټولنيز پلوه هم د مشرې او رعيت طبقو شتوالی او د وينې او نژاد په اصالت باندې باور خلکك له ستونزو سره مخ کړي وو. دکورنی جوړښت او بنسټ پياوړې پايه نه درلوده او ښځې له خپلو انساني حقوقو څخه محرومې وې.
شرايط همداسې وو چې د اسلام دين غر زموږ هېواد ته راورسېد. هغه دين چې ټول يې د يوه خدای (ج) لوري، يووالي، خپلواکۍ، عدالت، وروروليٰ او برابری ته بلل.
د اسلام دين د مجاهدينو او دعوتګرو لومړنۍ ډله د دويم خليفه په زمانه (۲۲ ق/ ۶۴۳ز) کې زموږ د هېواد پولو ته ورسېده او د اسلام د سپيځلي دين د خپراوي لامل شول.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې د لاندنيو څلورو موضوعاتو په هکله له خبرو اترو وروسته، د موضوعاتو پايلې دې د ډلې يو غړی له نورو سره شريکې کړي.
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان سياسي وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان ټولنيزه وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان اقتصادي وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان پوهنيزه وضع.

پوښتنې

۱. د دينونو زياتوالي د ټولنې په يوالي کې څه اغېزه کوله؟ څرګندونې پرې وکړي.
۲. د اسلام د پيداښت په وخت کې زموږ د هېواد خلکو په کومو ژبو خبرې کولې، أيا تراوسه هم په هماغو ژبو خبرې کېږي؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

ستاسو په نظر هغه دلايل کوم وو چې زموږ خلکو د اسلام دين سره نږدېوالی وښود؟ يو مطلب برابر کړئ او مخکې له راتلونکي لوست څخه يې په ټولګي کې وړاندې کړئ.

افغانستان ته د اسلام راتګ او خپرېدل

په دې لوست کې به افغانستان ته د اسلام له راتګ او خپرېدو سره بلد شئ. او همدارنګه هغه لاملونه به هم وپېژنئ چې د هېواد په بېلابېلو برخو کې د دې اسماني دين د نفوذ لامل وګرځېدل.

(۱۵۰۰) کاله مخکې افغانستان ته د اسلام راتګ د پام وړ او د تاريخ مهمه پېښه بلل کېږي. افغانستان ته د اسلام راتګ او پاتې کېدو، دغه هېواد له يوې دورې څخه يوې بلې تاريخي دورې ته بوتلو او پرته له ځينو لرغونو عناصرو لکه ژبه او ځينې دودونه چې په هر وخت کې وو په خپل حالت پاتې شول، نور د هېواد ټول کلتوري، اقتصادي او ټولنيز جوړښتونه له بنسټيزو بدلونونو سره مخ شول او يا په بله وينا، اسلام زموږ هېواد ته نوی روح او هويت وباښه نو څرنګه اسلام په افغانستان کې خپور شو؟

د اسلام خپرېدل

هغه ګړندیتوب او ثبات چې د مسلمانانو له فتوحاتو سره همغاړی و، د نړۍ په تاريخ کې سارى نه لري، نو له دې کبله په ځای ده چې الهي معجزه يې وبولو ځکه د دې بريدونو او فتوحاتو رښتينى لامل او اصلي محرک هغه اسماني پيغامونه او لارښوونې وې چې د نوي دين په قالب کې د حضرت محمد (صل الله عليه وسلم) له خوا مسلمانانو ته ورسول شول.

په (۱۲ ق) کال کې د مثنى تر قوماندې لاندې چې د حارث زوى و د لومړي ځل لپاره د جزيره العرب په ختيځو سيمو باندې يرغل وکړ چې په پايله کې مسلمانانو د فرات سيند په لوېديځه څنډه کې د حيره ښار لاندې کړ. له دې فتحې سره مسلمانانو ته د بين النهرين د فتحې کلى لاسته ورغله.

وروسته له دې مسلمانانو د يوې لسيزې په درشل کې د ساساني ايران د نيولو کار بشپړ کړ او په ځانګړې توګه د نهاوند جګړه (نهاوند د همدان په سويل او د اوسني ايران مرکز ته نژدې يو ښار دی). په (۲۱ ق) کال کې مسلمانانو د ساساني ايران لښکرې او دولت په بشپړه توګه له منځه يوړل چې مسلمانانو د فتح الفتوح په نامه ونوموله.

نو په دې توګه هغه حايل چې د خراسان او اعرابو ترمنځ و، له منځه لاړ او اسلامي مجاهدينو خپل ځانونه د دې سيمې پولو ته ورسول او د خليفه فرمان ته سترګې په لار پاتې شول.

دغه فرمان په(۲۱ ق) کال کې د حضرت عمر (رض) له لوري صادر شو، مسلمانانو د احنف بن قيس تر مشرۍ

لاندې حرکت وکړ او د اوسني ایران په سویل ختیځ کې د طبس د نیولو وروسته د هرات لور ته یې مخه کړه او دغه ښار یې په زور ونیوه. هغه بدلونونه چې د خلافت په مرکز کې د حضرت عثمان (رض) د ځایناستی په سر رامنځته شول، زموږ په هېواد کې یې د مسلمانانو پرمختګ لږ څه وځنډاوه خو دا ځل د مسلمانانو خلیفه، (عبدالله بن عامر بن کریز) د ختیځو سیمو د فتحې مشر وټاکه او نوموړي په دې برخه کې ډېرې هڅې وکړې.

یوه څرګندونه

وایي کله چې د لومړي ځل لپاره د عربو او ایرانیانو لښکرې سره مخ شوې دواړو لوریو د جګړو له پیل څخه مخ ګرزاوه. په دې موده کې د دواړو لوریو استازي په تګ او راتګ کې وو. د دې مذاکراتو له ډلې څخه، په یوه غونډه کې رستم د مسلمانانو له استازي څخه د دوی د موخې په هکله پوښتنه وکړه.

ځواب یې ورکړ:

زموږ موخه، د اسلام خپرېدل دي، چې تر ټولو مهم ارکان یې د خدای (ج) په یووالي او د اسلام د پیغمبر په نبوت شهادت او همدارنګه د قرآن کریم قبلول دي.

رستم پوښتنه وکړه: نور څه؟

هغه سړي وویل: د خدای (ج) د بندګانو دعوت د مسلمانانو له عبادته څخه د خدای (ج) د عبادت په لور.

رستم پوښتنه وکړه: نور څه؟

د مسلمانانو استازي وویل:

او دا چې ټول خلك د آدم او حوا اولاده او ټول له یوه مور او پلار څخه دي.

عبدالله هغه ښارونه چې له اسلام څخه یې مخ اړولی و، بېرته تسلیم کړل او په ځانګړې توګه د نیشاپور له فتحې وروسته په (۳۰ ق) کال کې د نوموړي لاره د افغانستان د بېلابېلو ښارونو لوري ته خلاصه شوه. زموږ د هېواد مهم ښارونه لکه هرات، فاریاب، جوزجان، تخار او بلخ د مسلمانانو لاسته ورغلل. د نوموړي تره (عبدالرحمن بن سمره) هم د افغانستان د سویلي سیمو د فتحې کار په غاړه واخیست او سیستان چې په هغه وخت کې غزنی، زمین داور او کندهار پکې شامل وو ونیول او له هغه ځایه د کابل په لور وخوځېد.

په کابل کې مسلمانان له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخ شول او کابلیانو د اسلام د لښکرو په وړاندې سخت مقاومت وکړ خو په پای کې یې ماتې وخوړه.

د پام وړ خبره دا ده چې له دې لشکرکشیو سره یوځای، یو زیات شمېر اعرابو په قبیلوی توګه مهاجرتونه وکړل او زموږ د هېواد په هغو سیمو کې مېشته شول چې له جزیره العرب سره یې ورته والي درلود.

سره له دې لومړنیو فتوحاتو، زموږ د هېواد په ځینو برخو کې د مسلمانانو په وړاندې مخالفتونه له منځه ولاړل نشول او په ځانګړې توګه د ځینو بنی امیه و قبیلې د پلویانو چلند د خلکو د ځورېدو او نارامۍ لامل وګرځېد او پاڅونونه یې وزېږول، او په پای کې د یوه پاڅون په ترڅ کې چې د ابومسلم خراساني تر مشرۍ لاندې ترسره شو خلافت د امویانو څخه یوې بلې نرمې عربي ډلې یعنې عباسیانو ته چې ځان یې د پیغمبر(ص) له کورنۍ او دهغه سیاسی نظام وارث باله چې دهغه حضرت په واسطه جوړ شوی و، ولیږدیده.

د مسلمانانو د بریالیتوب دلایل

۱- په پاک خدای (ج)، د قیامت په ورځ، د اسلام په پیغمبر(ص) او قرآنکریم باندې پیاوړی ایمان د مجاهدینو د بریالیتوب تر ټولو مهم دلیل ګڼل کېږي. ځکه دې عقیدې دوی ته ډېره لوړه روحیه ښښله او دوی یې لا زیات فعالیت او خوځښت ته هڅول.

جهاد، شهادت او جنت له معنوي پلوه تر ټولو هغه اساسي ارزښتونه وو چې د دې سبب شول ترڅو مسلمانان په نه تصور کېدونکې توګه له خپل ځانه مېړانه، نه ستړې کېدل او جرئت وښیي.

۲- د مسلمانانو پیاوړې نظامي مشرۍ او له اغیزمنو جګړه ییزو تکتیکونو څخه ګټه اخیستنه او همدارنګه د مجاهدینو ترمنځ د جګړې د مشر د امر منلو روحیه.

۳- برسېره پر دې، مادي انګیزې هم باید له یاده ونه باسو. ځکه د اسلام د قوانینو سره سم د غنیمتونو یو پر پنځمه برخه اسلامي دولت او څلور پر پنځمه برخه د مجاهدینو حق ګڼل کېده.

٤- زموږ د هېواد د خلکو له خوا د اسلام عدالت غوښتنې او مساواتو د شعارونو بدرګه کول، ځکه زموږ خلک د اشرافي نظامونو له شتون څخه ناراضه او تر پزې رسیدلي وو.

۵- د عربو په مقابل لوري کې اداري ضعف او د تیت او پرکې اداري او مذهبي وضعې شتون په ځانګړې توګه زموږ د هېواد د خلکو ترمنځ، مسلمانو عربو ته دا زمینه برابره کړه، ترڅو ګټه ترې واخلي. ځکه چې په دې وخت کې په افغانستان کې پیاوړی واحد حکومت او یو دین شتون نه درلود چې خلک سره راټول کړي.

۶- د واحدې نظامي مشرۍ نشتوالی او د اسلامي لښکرو پر وړاندې ګډه وده دفاع د اسلامي مجاهدينو د بريالیتوب بل دليل شمېرل کېږي.

۷- په اسلامي لاربښوونو او تمدن کې د ژوند د بشپړ پروګرام شتون او په سيمه کې د پخوانيو حاکمو اديانو د ټولنيز په زړه پورې او پراخه پروګرام نشتوالی.

د پورتنيو څوګونو دلايلو او ځينې نورو لاملونو له مخې، اسلامي لښکرې وتوانيدې چې افغانستان يا د هغه وخت خراسان تر خپلې ولکې لاندې راولي.

پوښتنې

۱. ستاسو په نظر کوم دليل يا دليلونه وو چې اسلامي مجاهدينو د ختيځ لور ته لښکرکشي وکړه؟

لاندې تش ځايونه ډک کړئ

۲. په کال .... هجري مسلمانانو د لومړي ځل لپاره د .... تر مشرۍ لاندې په ايران بريد وکړ او په ترڅ کې يې .... مهم ښار د مسلمانانو تر ولکې لاندې راغی.

۳. اسلامي لښکرې د کوم خليفه په وخت کې خراسان يا افغانستان ته ورسيدې؟

۴. ستاسو په نظر عربي مسلمانانو ولې له جزيره العرب څخه زموږ سيمو ته کډوال شول؟

۵. د مسلمانانو د خليفه حضرت .... فرمان په .... کال کې د خراسان پر لور د مجاهدينو د پرمختګ په هکله صادر شو.

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې په افغانستان کې د اسلامي مجاهدينو د بريالیتوب د لاملونو په هکله لږ تر لږه دوه مخه مقاله وليکي.

افغانستان د امويانو په دوره کې

په دې لوست کې به د امويانو د اداري کولو له څرنګوالي او په هغه وخت کې د افغانستان د اقتصادي او سياسي وضعې سره بلد شو.

امويانو په (٤١ ق / ٦٦١ ز) کال کې اسلامي خلافت ترلاسه کړ. دوی (٩٠) کاله په اسلامي نړۍ واکمني وکړه او کابو د افغانستان په ډېرو سيمو واکمن شول.

دوی چې د قبيلوی نظام بنسټ تر يوه حده ساتلی و د فتحه شوو سيمو د ساتلو لپاره يې د قوم د متنفذو خلکو څخه ګټه اخيسته چې نومورې مشران به د ډېر واک خاوندان وو.

د امويانو په دوره کې زموږ هېواد د ورېښمو د لارې، پراخه کرنيزو ځمکو، بهېدونکو سيندونو، مساعدې هوا او انساني قوې په لرلو سره د ښه اقتصادي وضعيت لرونکی و. خو د امويانو د دربار

د مصارفو زیاتوالي چې د مالیاتو له لارې تامینیدل، نه یوازې دا چې د کسبګرو او بزګرانو د نارامۍ لامل وګرځېدل بلکې د ډېرو ځمکو لرونکي هم ناراضه شول. ځکه چې د ټولنې د لوړې طبقې سیاسي حقوق هم محدود شول او د بزګرانو د ورځنیو مالیاتو زیاتوالی د سیمه ییزو اشرافو د عوایدو د کمښت لامل وګرځېدل. په دې توګه د اموي دولت په دوره کې د خراسان کلني مالیات څلوېښت مېلیونه درهم ته ورسید.

د عربو په منځ کې هم د اموی دولت له سیاست څخه ناراضی زیاتې شوې. د قریشو یوه بله څانګه عباسیان وو چې له امویانو سره به یې سیالي کوله، د عباسیانو پلویان ورځ په ورځ زیاتېدل. ځکه چې دوی به خلکو ته وعدې ورکولې چې د بریالیتوب په صورت کې به د مالیاتو اندازه او بېګاري کارونه راکم کړي. سیمه ییزو ځمکوالو ته به یې هم وعده ورکوله چې د دوی سیاسي حقوق به په پام کې نیسي او دوی ته به د دولت په اداره کې برخه ورکوي.

په دې ترتیب د امویانو او عباسیانو ترمنځ مخالفت زیات شو، څرنګه چې په خراسان کې د اسد بن عبدالله (۱۱٤- ۱۱۷ ق / ۷۳۵- ۷۳۸ ز) په دوره کې د عباسیانو د پلویانو له ډلې څخه څو پټ کسان ونیول شول، لاس اوښې یې پرې او غوڅې شوې. د امویانو بل والي نصر بن سیار هم په خراسان کې د عباسیانو پلویان په سخته توګه وځارل. خو هېڅوک ونه توانېدل چې په زور او شکنجه د خلکو د ناراضی مخه ونیسي او د هرې ورځې په تېریدو سره د خلکو ناراضی زیاتېدلې.

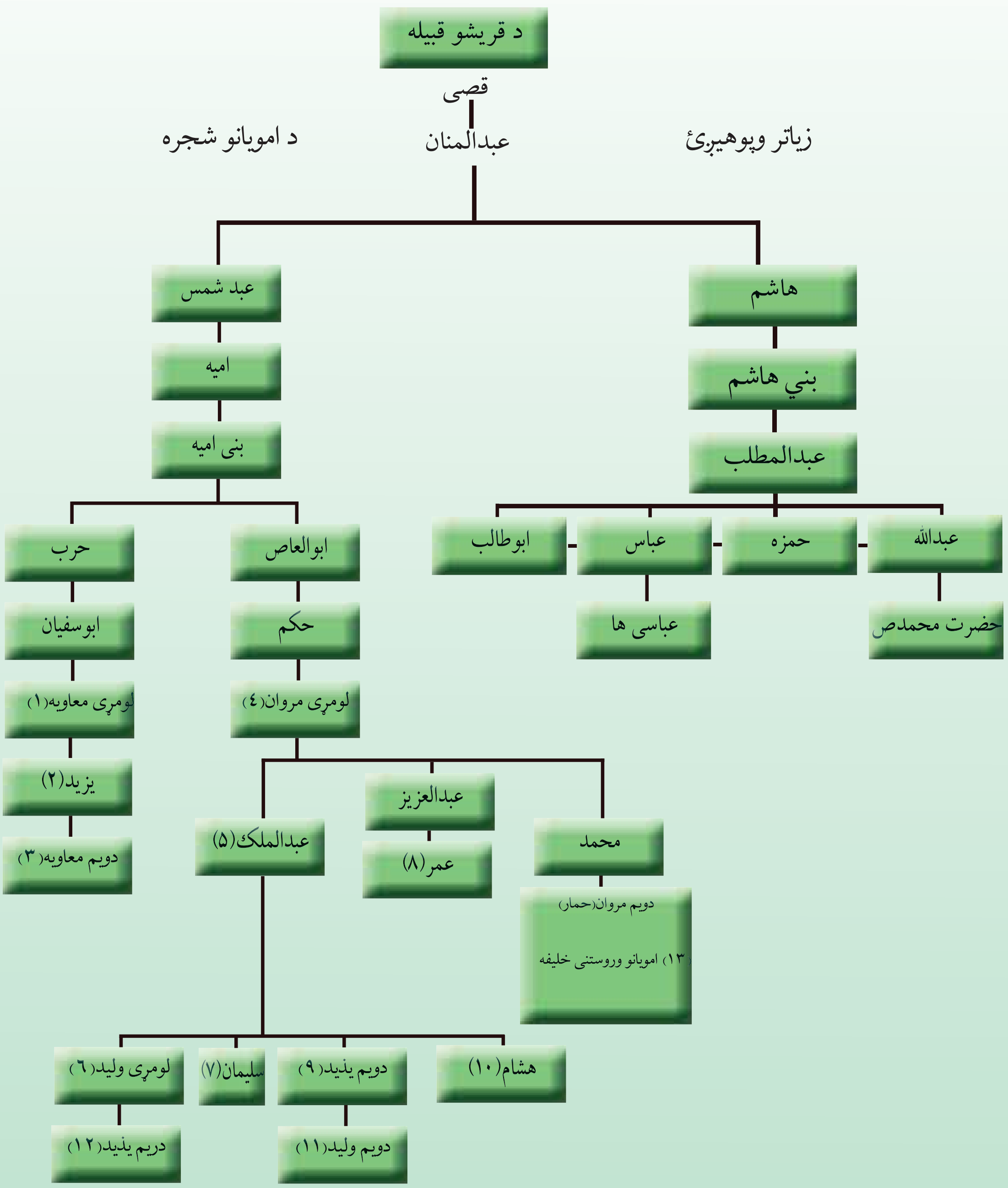
د قریشو قبیله
قصی
عبدالمنان
د امویانو شجره
زیاتر وپوهیږئ
هاشم
بني هاشم
عبدالمطلب
ابوطالب
عباس
حمزه
عبدالله
عباسی ها
حضرت محمدص
عبد شمس
امیه
بنی امیه
حرب
ابوالعاص
ابوسفیان
حکم
لومړی معاویه(۱)
لومړی مروان(٤)
یزید(۲)
دویم معاویه(۳)
عبدالملک(۵)
عبدالعزیز
عمر(۸)
محمد
دویم مروان(حمار)
۱۳) امویانو وروستنی خلیفه
لومړی ولید(٦)
سلیمان(۷)
دویم یذید(۹)
هشام(۱۰)
دریم یذید(۱۲)
دویم ولید(۱۱)

د ولسي پاڅونونو لاملونه

د بني اميه دولت په دوره کې نارضايتي زموږ په هېواد کې زياته شوه. دوی حاکم، قاضي او امام د عربي توکمه خلکو څخه ټاکل. دولتي مهمې دندې په عربي توکمه خلکو پورې اړه لرله. سياسي مخالفين په سختۍ سره ځپل کېدل. اسلامي ساده دربار په مجلل دربار بدل شو. د دربار او لښکر د لګښتو زياتوالی چې د ماليې له لارې به اخيستل کېده او همدارنګه بېګار اجباري کارونه د دې لامل وګرځېدل چې د خلکو د بېوزلۍ کچه لوړه او بالاخره د زياتې ناراضۍ لامل وګرځي.

زموږ خلکو د ځينو متعصبو له خوا د بې عدالتۍ او له توپيره ډک چلند ته په کتو سره، په داسې حال کې چې په اسلام يې ټينګ ايمان درلود او دهغه په پراختيا کې يې قرباني ورکړې وې خو د نوموړو کسانو د تسلط پر وړاندې يې پاڅون وکړ، لکه د ابومسلم خراساني پاڅون.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وويشل شي او هره ډله دې له لاندې موضوعګانو څخه يوه وټاکي، خبرې اترې پرې وکړي او بيا دې يو تن په لنډه توګه د ډلې معلومات نوروته وړاندې کړي.

- د امويانو په دوره کې زموږ د هېواد سياسي وضعيت،
- د امويانو په دوره کې زموږ د هېواد اقتصادي وضعيت،

سوچ وکړئ او ځواب ورکړئ

١- د امويانو په دوره کې د مالياتو او بېګار د زياتوالي لاملونه څه وو؟ په لنډه توګه يې واضيح کړئ.

٢- د ځينو عربو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅون اساسي علتونه په ګوته کړئ.

٣- بېګاري او حشر يو تر بله څه توپير لري؟ په دې هکله څرګندونې وکړې.

٤- اموي واليانو اسد او نصر په خراسان کې د خپلو سياسي مخالفينو سره څه وکړل؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

ستاسو په آند د افغانستان د هغو ولسي پاڅونونو لاملونه چې د عباسيانو په ګټه تر سره کېدل څه وو؟ په دې هکله يو مطلب برابر کړئ او وروسته له اجازې يې د ښوونځي د دېوال په جريده کې وځروئ.

له امویانو څخه عباسیانو ته د واک لیږد

په دې لوست کې به زده کړو چې واک څه ډول له امویانو څخه عباسیانو ته ولیږدیده او په دې برخه کې د ابومسلم خراساني او د غوري مشرانو ونډه څه وه؟

ابو مسلم خراساني او د واک په لیږد کې د هغه ونډه

عبدالرحمن ملقب په ابو مسلم د ماشومتوب د دورې نوم یې (بهزادان) او د پلارنوم یې بنداد هرمزد و. نوموړی په (۱۰۰ ق / ۷۲۱ ز) کې د سفیدنج (یا سپید دژ چې د جوزجان د انبار له مضافاتو څخه دی) په کلي کې زیږیدلی دی. په لومړي سرکې یې تحصیل ته مخه کړه او عربي ژبه یې زده کړه. د ژوند په ترخو شیبو کې یې غم او په خوږو کې یې خوښي نه ښکاره کوله. په ۱۹ کلنۍ کې یې د سیاست ډگرته و دانگل. د سلیم عقل، د هېواد پالنې احساس او پیاوړی عزم په لرلو سره ډېر په بیړه د ولسي فعالیتونو په سرلاری او مخکښ بدل شو. نوموړي په ۲۳ کلنۍ کې کوفې ته سفر وکړ، په مکه کې یې له ابراهیم عباسي سره ولیدل او د بني عباس له پټ گوند سره یې اړیکې ټینگې کړې. څه وخت چې هېواد ته راستون شو، د علوي سیدانو یحی بن زید له شهادته وروسته یې په خراسان کې د امویانو په وړاندې د پاڅون مشري په غاړه واخیسته.

د پاڅون په لومړیو ورځو کې ډېرې ډلې له ده سره یو ځای شوې، تر هغه پورې چې د (۱۲٦ ق / ۷٤۷ ز) کال په کوچني اخترکې د سفیدنج په کلي کې یې د امویانو بیرغ کوز او د عباسیانو تور بیرغ یې پورته کړ.

د ابو مسلم د دعوت په پایله کې هم د خراسان په خلکو کې او هم د عباسیانو په ملاتړو عربو کې د عباسیانو پلویان زیات شول او په بیړه سره د هرات، بادغیس، تالقان، سرخس، مرو، طوس، غور، نیشاپور، بلخ، تخارستان او د نورو سیمو زیات شمېر خلک د نوموړي مرستې ته حاضر شول. پیاده او سپاره خلک به له ابومسلم سره یو ځای کېدل.

د خراسان والي نصر بن سیار چې له ابومسلم سره یې مقابله کوله ونه توانېد چې د پاڅون کوونکو په وړاندې ټینگ شي. د ابومسلم پواسطه د مروې له نیولو وروسته نصر نیشاپور ته شاتگ وکړ. د ابومسلم ځواکونو د سیار لښکر و شاړه او ماتې یې ورکړه.

د امویانو امیر مروان حمار ډېره هڅه وکړه چې دا پاڅون وځپي. د دې لپاره نوموړي نورې لښکرې برابرې کړې او ابراهیم عباسي یې هم وواژه. خو پاڅون کوونکو څو ځله د مروان ځواکونوته په عراق کې سخته ماتې ورکړه او د امویانو د خلافت مرکز دمشق یې تر پې ونیو او په (۱۲۸ ق / ۷٤۹ ز) کال یې د کوفې د ښار په جامع جومات کې ابوالعباس سفاح خلیفه اعلان کړ، مروان د مصر په لور و تښتید او هلته ووژل شو.

په دې ترتیب عباسیان د امویانو پرځای واک ته ورسېدل. خو د خلکو او پاڅون کوونکو د ژوند ښه کولو لپاره یې گام پورته نه کړ او خپلو وعدوته یې شاکړه. ابومسلم د خراسان والي وټاکل شو خو عباسي مشرانو ابومسلم او

نورو پاڅون کوونکو ته په ښه سترګه نه کتل نو ځکه یې دله منځه وړلو لپاره لاسونه بډ وهل. ترڅو په (١٣٤ ق/ ٧٥٥ ز) کال کې المنصور، ابومسلم په ټګی د خلافت مرکز ته وغوښت او مړیې کړ. د ابومسلم وژنې خلك بیا وخوځول، څرنګه چې پاڅون کوونکو په لومړي سرکې د ((سنباد)) بیا د استاد ((سیس)) او وروسته د ((مقنع)) په مشرۍ پاڅونونه پیل کړل.

امیر فولاد او امیر کروړ او همدارنګه د واک په لیږدیدنه کې د هغوی ونډه

امیر فولاد د ملك شنسپ بن خرنګ له اولادې څخه و، شنسپ د افغانستان په مرکز کې د غورله مشرانو څخه و چې د غور د غرونو په شاوخواکې یې واکمنې درلوده. څه وخت چې نومورې واورېدل چې د افغانستان خلکو د امویانو په وړاندې پاڅون کړی، ده هم پاڅون وکړ او په عباسي ګوندکې یې د ابومسلم خراساني سره یوځای د خلکو په راغونډولو پیل وکړ.

امیر کروړ د امیر فولاد زوی و. په کال (١٢٩ ق/ ٧٦٠ ز) کې په غور کې امیر شو. نومورې و توانېده چې د غور په شاوخواکې د واکمنی لمنه و غوړوي ځکه چې دی یو باتدبیره، زړه ور او مېړنی سړی و او دخپل پلار په څېر نوموړی د ابومسلم خراساني سره یوځای د عباسي ګوند سره په مرسته کې فعاله ونډه واخیسته. همدارنګه نوموړی یو زړه ور باتدبیره او پوخ شاعر و چې لومړنی پښتو شعر ده ویلی دی.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووېشل شي او عباسیانو ته د واک د رسېدو په برخه کې دې د لاندې شخصیتونو په اړه له یو له بل سره خبرې اترې وکړي، د خبرو اترو پایله دې بیا د ډلې د یوه غړي له خوا وړاندې شي. (ابومسلم خراساني، امیر فولاد غوري او امیر کروړ غوري).

پوښتنې

١- عباسي خلیفه ولې ابومسلم وواژه؟

٢- ستاسو په اند، هغه خوځښتونه چې د ابومسلم خراساني له وژنې راپیدا شول، څه ځانګړتیا وې یې لرلې؟

٣- له امویانو څخه عباسیانو ته واک څه ډول انتقال شو، په لنډه توګه یې شرحه کړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

ستاسو په اند، ابومسلم ولې ابوالعباس سفاح واك ته ورساوه او خپله یې د خلافت واګې ترلاسه نه کړې؟

افغانستان د عباسیانو په دوره کې

په دې لوست کې به د عباسیانو په دوره کې د هېواد په سیاسي، اقتصادي او فرهنګي وضع وپوهېږو، په دې برخه کې به د طاهر فوشنجي او د برمکي کورنۍ په ونډه پوه شئ.

عباسیان د اسلام د پیغمبر د اکا (تره) عباس له اولادې څخه دي او د قریشو د بني هاشمو له قبیلې څخه شمېرل کېږي، د دویمې هجري پېړۍ په وروستیو کې د سیاست ډګرته راووتل او څه وخت چې د خراسان له ناآرامې وضعې څخه خبر شول، په (۱۰٦هـ / ۷۲۲ ز) کې یې خپل مبلغان او دعوت کوونکي دې سیمې ته ولېږل.

د افغانستان خلکو د دوی د موخو څخه ملاتړ وکړ او د وینې په بیه یې د امویانو په ځای عباسیان په (۱۲۸هـ / ۷٤۹ ز) واک ته ورسول. د عباسیانو دوره (۵۲۳) کاله اوږده شوه اوپه پای کې د مغولو له خوا په (٦۳۷هـ / ۱۲۵۸ ز) کې د دوی خلافت ړنګ شو.

د عباسیانو په دوره کې د افغانستان مالیات کابو له څلوېښتو میلیونو درهم څخه اویا میلیونو درهم ته لوړشول، په همدې دلیل په افغانستان کې د بزګرانو ډېر پا څونونه د عباسیانو د مالیاتي زورزیاتیو په وړاندې رامنځته شول. اویه ځانګړې توګه د هېواد د شمالي او لوېدیځو ولایتونو خلکو ډېر کلونه مبارزه وکړه ترڅو لږ تر لږه یې ځانونه د دوی له درانه باره وژغورل.

عباسیانو نه شوای کولی د افغانستان د خلکو له سیاسي او اقتصادي پاڅونونو سره په بوازېتوب بریالیتوب ترلاسه کړي، نوله دې امله چې په دې برخه کې بریالیتوب ترلاسه کړي د سیمه یېزو اشرافو او مشرانو مرسته یې ځانته را جلب کړه او د ګڼو ګټو ترسیوري لاندې یې خپل تسلط ته دوام ورکړ.

په دې دوره کې د افغانستان کرنه او د اوبولګولوسیستم قانوني بڼه ځانته غوره کړه. له هریرود او د هلمند له سیند څخه نوي کانالونه او ویالې وغزیدې. په بلخ کې له (۷۰) زیاتې د اوبو ژرندې او په سیستان کې بادي ژرندې جوړې شوې. په بلخ کې د غلو دانو له ډلې څخه غنم او وریشې کرل کېدې. په بادغیسات او غور کې مالداری او کرنې پرمختګ وکړ. تالقان او مرغاب د پشمي منسوجاتو د تولید مهم مرکزونه شمېرل کېدل او بلخ د سوداګرۍ

عمده مرکز و. د ورېښمو صنعت او کسب هم زموږ. د هېواد په ځینو برخوکې دود و. په غورکې او سپنه او مس استخراج کېدل. د غور وسلو په ګاونډیو هېوادونو کې ډېر شهرت درلود. په تخارستان کې سرب او نور فلزونه، د هېواد په شمالي نورو ولایتونوکې اوسپنه، سپین زر او سره زر استخرا جېدل او همدارنګه د پنجشېر سپین زر مشهوره وه.

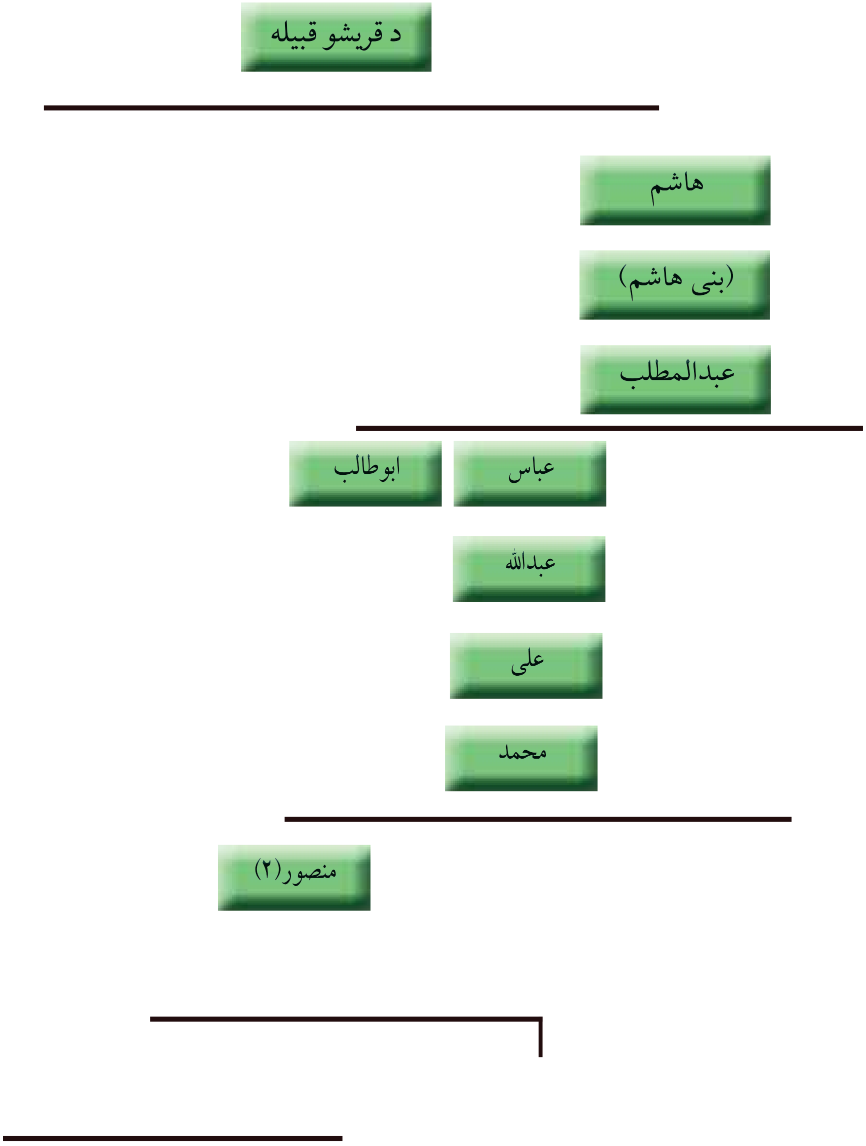

د فرهنګ او ادب له پلوه هم د هغه وخت افغانستان د داسې ځلېدونکو شخصيتونو لرونکی و چې د ادبي او پوهنيزو اثارو په پنځولو سره يې خپل نومونه زموږ د هېواد په تاريخ کې تلپاتې کړل. د بېلګې په توګه د موسی بن شاکر خراساني زامن هريو محمد، احمد او حسن او همدا رنګه ابو معشر جعفر بن محمد بلخي په رياضياتو کې لوی لاس درلود، بشار بن بدر تخارستاني شاعر او ابو زيد احمد بن سهل بلخي اديب، فيلسوف او جغرافيه پوه.

سوچ وکړئ او ځواب ورکړئ.

د عباسيانو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅون دلايل توضيح کړئ.

برمکيان

برمکيان په اصل کې د برمک په نامه د يوه شخص زامنو له ډلې څخه دي. برمک د بلخ د نوبهار د زردشتي اتشکدې ملا و. د دې کورنۍ لومړنی مشهور شخص خالد د برمک زوی و چې د اموي وروستني خليفه مروان حمار په چوپړ کې و. نوموړی وروسته د عباسي منصور د وزير او سلاکار په توګه هم دنده ترسره کوله. له خالد څخه وروسته يحيی د ده زوی د دې کورنۍ پوه او بانفوذه شخص ګڼل کېږي. نوموړی د مهدي له خوا د هارون الرشيد د پالنې او روزنې لپاره وګمارل شو. نوموړي د هارون الرشيد په زمانه کې د عباسي خلافت ټولې چارې په غاړه لرلې او له دوو زامنو سره يې د دوی لپاره کار کاوه.

څه موده وروسته هارون الرشيد په دوی بدګمانه شو او په (۱۷۸ هـ / ۸۰۳ ز) کې يې د خليفه د امر سره سم ديحيی زوی جعفر مړ او پخپله دی سره د کورنۍ له نورو غړو يې زنداني کړ. او د برمکيانو ټول مالونه يې هم ضبط کړل.

طاهر فوشنجي (طاهر ذواليمينين)

طاهر بن حسين فوشنجي په (۱۵۹ هـ / ۷۷۶ ز) کې په فوشنج يا د هرات په اوسني زنده جان کې وزيږېده. طاهر د ځوانۍ له پيل څخه په سياسي او ټولنيزو فعاليتونو کې ګډون کاوه. نوموړی باتدبيره سړی و. د دوو عباسي ورونو مامون او امين د اختلاف په برخه کې ده د مامون الرشيد چې د بادغيسی مور څخه زيږېدلی و ملاتړ وکړ او په (۱۹۵ق / ۸۱۱ ز) کې يې امين الرشيد ووژه.

څه وخت چې مامون الرشيد خلافت ته ورسېده. طاهر د ده له پلوه د خراسان والي وټاکل شو. طاهر په

(۲۰۷ ق / ۸۲۲ ز) کال کې د جمعې په ورځ همدلته د خطبې په مهال د خلیفه نوم د خطبې څخه لرې کړ او د خپلواکۍ اعلان یې وکړ. خو په سبا ورځ ووژل شو. وروسته له ده د پنځوسو کلونو مودې لپاره د ده اولادونو په افغانستان کې واکمني درلوده.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو وویشل شي، هره ډله دې بیا له لاندې موضوعګانو څخه یوه موضوع وټاکي له خبرو اترو وروسته دې د ټولګي یو تن بیا د خپلې ډلې نظریات او معلومات نورو غړو ته وړاندې کړي.

- د عباسیانو په دوره کې د افغانستان سیاسي وضعیت.
- د عباسیانو په دوره کې د افغانستان اقتصادي وضعیت.
- د عباسیانو په دوره کې د افغانستان پوهنیز وضعیت.

پوښتنې

۱- عباسیانو څه وخت او څه ډول خپل سیاسي فعالیتونه په افغانستان کې پیل کړل؟
۲- طاهر څوک و او څه ډول واکمنی ته ورسید؟
۳- برمکیان د کوم ځای وو او په څه ډول یې د عباسیانو دربار ته لار ومونده؟
٤- ستاسو په اند ولې هارون الرشید په برمکیانو بدګمانه شو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

په افغانستان کې د امویانو او عباسیانو کړه وړه، ورته والی او توپیرونه په لنډ ډول سره پرتله کړئ.

د عربي مسلمانانو او افغانستان د خلکو خپلمنځي اغيزې

په دې لوست کې به زده کړو چې اسلام په څه ډول زموږ خلکو ته اسلامي هويت ورکړ، يووالی يې ورو ياښنه او د پوهې دروازې يې خلاصې کړې او په بدل کې زموږ د هېواد خلکو او پوهانو د اسلام د پرمختګ په لاره کې څه قرباني ورکړې او اسلامي نړۍ ته يې څه پوهنيز او فرهنګي خدمتونه وکړل؟

د اسلام د سپېڅلي دين په راتګ او خپريدو سره، زموږ د هېواد تاريخ يو نوي پړاو ته ورننوت. ځکه اسلام مونږ ته نوی اسلامي هويت وباښه او دغه اسلامي هويت زموږ د خلکو د يووالي سبب شو او ټول قومونه او قبيلې د يوه دين او عقيدې خاوندان شول. همدارنګه د اسلام دين د پوهې د لاسته راوړلو په لاره کې خنډونه او د پوهې انحصار له منځه يوووړ نو په دې دليل پوهې او زده کړې پراختيا ومونده.

همدا چې زموږ خلکو په لومړۍ هجري پيړۍ کې اسلام ومانه د عربی ژبې په زده کړه او ديني علومو لکه قران شريف، حديث، او فقې په تحصيل کې يې لوې لوې برياليتوبونه تر لاسه کړل او تردريمې پيړۍ پورې يې ډېر مشهور پوهان لکه نعمان بن ثابت، امام اعظم ابو حنيفه(رح)، امام حنبل مروزي، ابو داود سجستانی (سيستاني) او داسې نور راښکاره شول چې د اسلام د دين لپاره يې د قدر وړ خدمتونه وکړل.

همدارنګه په دې دوره کې سيستاني عالمانو او پوهانو له دې سيمې نه سر پورته کړ او د پوهې په بېلابېلو څانګو کې يې تآليفات رامنځ ته کړل. په دې ځای کې د ځينو هغو ليکوالانو يادونه اړين بولو چې د دويمې هجري پيړۍ له نيمايي څخه يې د کتابونو په ليکلو پيل وکړ:

ابو زيد بلخي اديب او جغرافيه پوه، ابو مشعر بلخي رياضی پوه، محمد بن موسی د هندسې عالم بشار بن برد، تخارستانی شاعر او ابو نصرفارابی (چې د لرغوني نړۍ د طب، جغرافيې، فلسفې، نجوم او ادبياتو تر ټولو لويو عالمانو له ډلې څخه شمېرل کيږي) څخه عبارت دي. د دوی له اثارو څخه په اتلسمه او نولسمه پيړۍ کې د نړۍ په ژونديو ژبو په اروپا کې وژباړل او بيا خپاره شول.

زموږ خلکو د خپلو پياوړو کورنيو او خلکو په واسطه د افغانستان تهذيب د خپلو ژباړونکو په وسيله عربي ټولنې او د اسلام د تمدن نړۍ ته د ننه کړل. د برمکيانو کورنی په دويمه هجري پيړۍ کې د طب په برخه کې د (منکه) کتاب، د نجوم او فلکياتو په برخه کې د (سند هند) کتاب او د سند بادکيسه په عربي وژباړله.

همدارنګه زموږ خلکو د اسلام د پراختیا او خپرېدو په لاره کې ډېرې قرباني ورکړې او اسلام یې د هېواد تر ختیځو پولو یعنې هند پورې خپور کړ.

په دې ترتیب د عربي مسلمانانو او زموږ د هېوادوالو ترمنځ اغېزې دوه اړخیزه وې. اسلام زموږ خلکو ته نوی اسلامي هویت ورکړ، یووالی یې ورویاښه د پوهې دروازې یې زموږ پرمخ پرانیستې. په بدل کې د افغانستان خلکو هم د علمي او فرهنګي خدمتونو او همدارنګه د وینې په بیه په اسلامي تمدن کې د اسلام د خپرېدو په لاره کې فعاله ونډه واخیسته او په ځانګړې توګه پوهانو او عالمانو په دې برخه کې ارزښتناکه ونډه درلوده.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، یوه ډله دې د عربي مسلمانانو اغېزې زموږ په هېواد والو او دویمه ډله دې زموږ د هېوادوالو اغېزې په عربي ټولنه او اسلامي نړۍ تر خبرو اترو لاندې ونیسي او د خبرو اترو پایلې دې یوه له دوی څخه بیا د ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د عربي مسلمانانو او د افغانستان د خلکو تر منځ ګډې اغېزې څه ډول وې؟ په دې هکله څرګندونې وکړې.

۲- زموږ د هېواد پوهانو او عالمانو اسلامي نړۍ ته کوم خدمتونه کړي دي؟ په لنډه توګه یې واضح کړئ.

۳- ستاسو په آند د بلخ برمکي ډلې د اسلام په تمدن کې کوم مقام درلود؟ په دې هکله څرګندونې وکړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

افغانستان ته د اسلام تر ټولو مهم خدمت په هکله یوه مقاله ولیکئ او په راتلونکي لوست کې یې وړاندې کړئ.

دویم څپرکی

په افغانستان کې وروسته له اسلام څخه خپلواک حکومتونه

په دې څپرکي کې به د هغو حکومتونو سره پېژندګلوي تر لاسه کړئ چې افغانستان ته د اسلام له راتګ څخه وروسته جوړ شول.

حضرت علی(کرم الله وجهه) روضه په مزار شریف کې

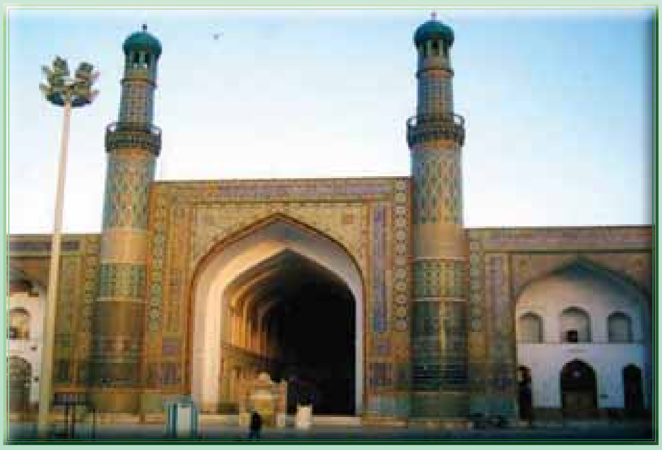

د هرات جامع جومات

د څپرکي موخې

۱. له سیمه ییزو واکمنو کورنیو او د هغوی د حکومتونو د رامنځته کیدلو له لاملونو سره د زده کوونکو بلدول؛

۲. له درېمې نه تر اوومې هجري پیړۍ پورې د هېواد د خپلواکې غوښتونکو ځېرو سره د زده کوونکو بلدول؛

۳. د سیمه ییزو حکومتونو یو له بل سره د اړیکو او د بغداد د خلافت سره د هغو مناسباتو په څرنګوالي د زده کوونکو بلدول؛

٤. زموږ په هېواد باندې د تیموریانو او مغولو د یرغلونو د علتونو او انګیزو او همدارنګه د هغو په پایلو باندې د زده کوونکو پوهیدل؛

۵. له درېیمې نه تر لسمې هجري پیړۍ پورې زموږ د هیواد له عمومي اقتصادي او فرهنګي وضعې سره د زده کوونکو بلدول؛

٦. په یاده شوې دوره کې د هیواد له تاریخي او فرهنګي ځېرو، عالمانو او پوهانو سره د زده کوونکو بلدتیا.

طاهریان او صفاریان

ایا پوهېږئ چې له اسلام څخه وروسته د خپلواکۍ هڅه لومړی طاهر فوشنجي تر سره کړه او وروسته د طاهر د نیمه خپلواک دولت د منځته راتلو څخه صفاریانو د عباسي خلافت څخه د خپلواکۍ اخیستلو په لاره کې د پام وړ کارونه کړي؟

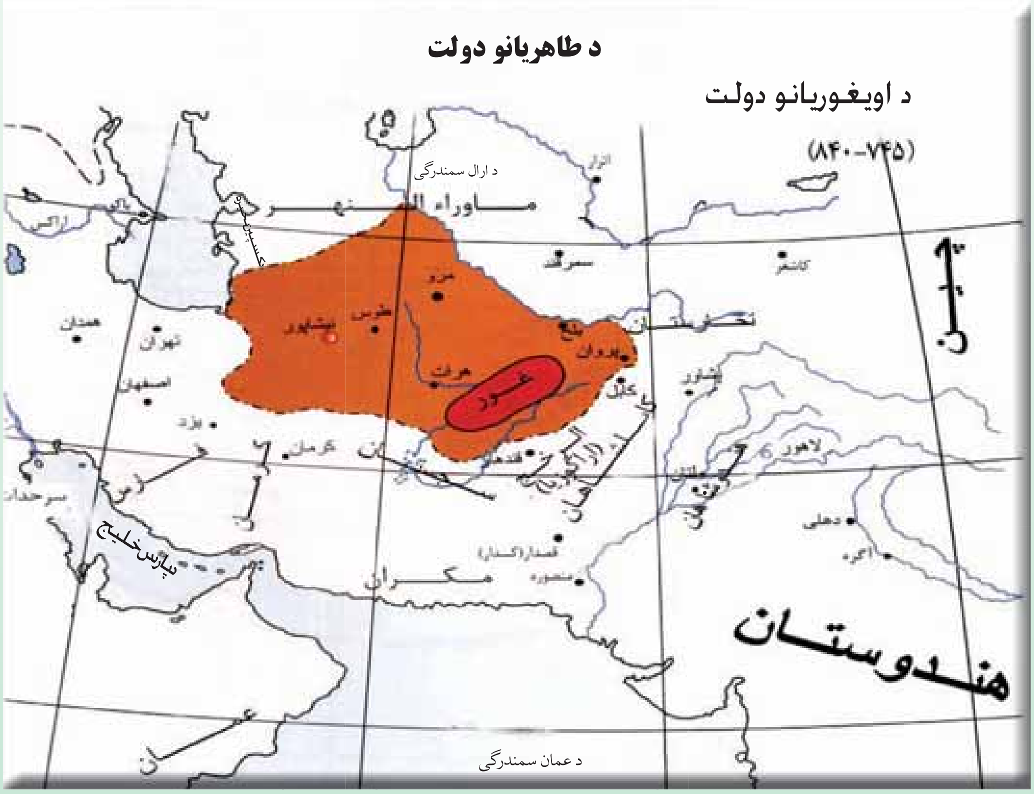

زموږ د هېواد په تاریخ کې طاهریانو او صفاریانو هغه دوه دولتونه و چې له عباسیانو سره یې مخالفت کاوه. که هر څومره طاهریان د حکومت تر پایه په نیمه خپلواکه توګه پاتې شول خو صفاریانو د دوی په پرتله خپلواکه سیاست غوره کړ او په همدې علت د عباسي خلفاوو سره په شخړو کې ښکیل شول. د ملي فرهنګي هڅو له پلوه هم صفاریان د ملي فرهنګي ملاتړ لرونکو څخه شمېرل کېږي. په دې لوست کې به له پورته مطالبو سربېره د دې دوو کورنیو د هغه وخت له ډېرو نورو سیاسي، اقتصادي او فرهنګي موضوعاتو څخه خبر شئ.

طاهریان

د دغې کورنی نوم د حسین د زوی طاهر له نوم څخه اخیستل شوی چې اصلاً د پوشنګ یا فوشنج (د هرات زنده جان) اوسېدونکي دي او د هرات له لرغونو کورنیو څخه شمېرل کیږي. د طاهر نیکه (مصعب) په عباسي نهضت کې ګډون وکړ نو څه وخت چې عباسیانو برې ومومند، د پوشنګ د ښار مشري یې ده ته وسپارله.

له دې وروسته دا مقام د دوی په کورنی کې پاتې شو او طاهر هم د څوانی په پیل کې دا دنده لرله.

طاهر د دوو ورونو هر یو امین او مامون د اختلاف په مسئله کې د عباسي مامون پلوي وکړه او د امین له وژلو څخه یې وروسته د مامون خلافت ته زمینه برابره کړه. که طاهر وروسته له دې هرڅومره د عباسي خلافت په لوړو مقامونو کې دنده ترسره کړه، خو تل به دا سوچ ورسره و چې د مامون د ورور (امین) د وژلو په مسئله کې خلیفه راته په غوسه نه شي نو په همدې دلیل یې نه غوښتل چې په بغداد کې زیات پاتې شي. او له بله پلوه په (٢٠٤ ق) کال کې له خراسان څخه بغداد ته د مامون په راتلو سره، نوموړي باید دغه سیمه یوه تکړه کس ته سپارلې وای، ترڅو د عباسي خلافت پر وړاندې احتمالي پاڅونونه وځپي او د مامون الرشید په نظر طاهر وړکس و. نو له دې امله خراسان ته د طاهر د راتلو دلایل په لاندې توګه وړاندې کولی شو:

١- د خراسان سیمه د طاهر په خبر د یوه پیاوړي او تکړه سړي په شتون کې د عباسي خلافت ضد پاڅونونو څخه خوندي پاتې کېدله.

٢- طاهر چې د مامون د ورور (امین) او په عباسي خلافت کې د امین د نورو پلویانو په وژلو یې په بغداد کې ځانته د اوسېدو ځای نه لیده، نو دایې ښه وګڼله چې له بغداد څخه لیرې وي.

٣- طاهر د خراسان د مشری په منلو سره، د مامون د ملاتړی عوض ترلاسه کاوه.

نو په دې ترتیب طاهر په (٢٠٥ ق ذوالقعدې / ٨٢٢ اکتوبر) کال د مامون څخه د خراسان حکومت د مشری فرمان ترلاسه کړ. په دې هکله ویل کیږي چې عباسي خلیفه په پټه سره د طاهر د کړو وړو د څارلو لپاره یو څوک ګمارلی وو. او هغه وخت چې نوموړي له عباسي خلافت څخه د خپلواکی نیت ځرګند کړ، د ده کاریې یو طرفه کړ او له پښو یې وغورځاوه.

برسېره پردې چې د لمانځه له خطبې یې د مامون نوم ایسته کړ په هغو سکو کې هم د عباسي خلیفه نوم نه لیدل کیږي چې د (٢٠٦ ق) کاله را پاتې دي. او دا د حسین د زوی (طاهر) مینه دخپلې سیمې د خپلواکی په باره کې ښیي.

د طاهر زامن

د بغداد له دربار سره د طاهر د زامنو اړیکې د طاهر په پرتله ښې وې، د طاهر له مړینې سره جوخت د ده زامنو هر یوه عبدالله او طلحه په عراق او خراسان کې ښه منصبونه ترلاسه کړل. له دې وروسته داسې ریوټ نه دی اورېدل

شوی چې له خپلواکۍ سره د طاهر د اولادونو مینه وښیي.

له طاهر وروسته د طاهریانو د حکومت تر ټولو لویه سیاسي ځانګړتیا د بغداد د عباسي خلافت څخه ملاتړ او مرسته شمېرل کېږي. او دوی د عباسي خلفاوو د خدمت لپاره ملاوې تړلې وې او په دې توګه د عباسیانو او طاهریانو ترمنځ اړیکو دوام وموند.

هغه پاڅونونه به چې قصداً د عباسي خلافت پر وړاندې د خوارجو یا علویانو له خوا ترسره کېدل د طاهریانو له خوا به ځپل کېدل.

په افغانستان باندې د طاهر زامنو (۵۵) کاله واکمني وکړه خو دغه واک بیا صفاریانو په سیستان کې له طاهریانو څخه تر لاسه کړ چې وروسته بیا په افغانستان کې د دوی د واک او حکومت پراختیا د طاهریانو دولت د له منځه وړلو لامل وګرځېده او د دې کورنۍ وروستی سړی محمد بن طاهر په نوموړي (۲۵۹ ق) کال کې د یعقوب لیث صفاري له خوا ونیول شو او د نوموړي په زندان کې یې ساه وختله.

طاهري مشران

طاهر بن حسین (۲۰۶ – ۲۰۷ق)

طلحه بن طاهر (۲۰۷ – ۲۱۳ ق)

عبدالله بن طاهر (۲۱۳ – ۲۳۰ق)

طاهر بن عبدالله (۲۳۰ – ۲۴۸ ق)

محمد بن طاهر (۲۴۸ – ۲۵۹ق)

صفاریان

یعقوب د صفاري حکومت بنسټګراو د ده درې وروڼه هر یو عمرو، علي او طاهر د لیث زامن وو. پلار یې په سیستان کې د صفارۍ یا ټټارۍ په کسب بوخت و. او په همدې دلیل دوی د صفاریانو (ټټارانو) په نوم مشهور شول.

سیستان د دریمې هجري پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د بېلابېلو ټولنیزو ډلو د رامنځته کېدو شاهد و. پرته له خوارجو چې افراطي ډله شمېرل کېده بله ټولنیزه ډله، عیاران نومېدله چې د ټولنې د ټیټې او بیوزلو خلکو په منځ کې د ډېر نفوذ لرونکې شوه او یعقوب چې پخپله هم د ټولنې د ټیټې طبقې څخه و په ځوانۍ کې له دې ډلې سره یو ځای شو او د خپلې وړتیا او لیاقت په مټ ډېر ژر د دې ډلې د افسرۍ او مشرۍ درجې ته ورسېد، د سیستان خلکو د (۲۴۷ ق محرم په ۲۵ / ۸۶۱ ز) بیعت ورسره وکړ، له هغه وروسته یعقوب لیث صفاري زموږ د هېواد د ډېرو سېمو په نیولو پیل وکړ.

یوله هغو علتونو څخه چې په سیستان کې یې د یعقوب بریالیتوب ته مرستندوی واقع شو هغه د ده له لښکرو

سره دګې شمېر خوارجو يوځای کېدل وو چې ده د هغوی په ملګريتوب ټول سيستان چې مهم ښارونه يې بست او کندهار وو ونيول، دغه راز کرمان، هرات او کابل يې هم ونيول او په دې خاطر چې مخالفان له ده سره يوځای شول نو له دې امله د ده تر ولکې لاندې سيمو کې ښه امن رامنځته شو. نوموړی په (۲۰۹ ق ۸۷۲ ز) کې

د صفاريانو دولت

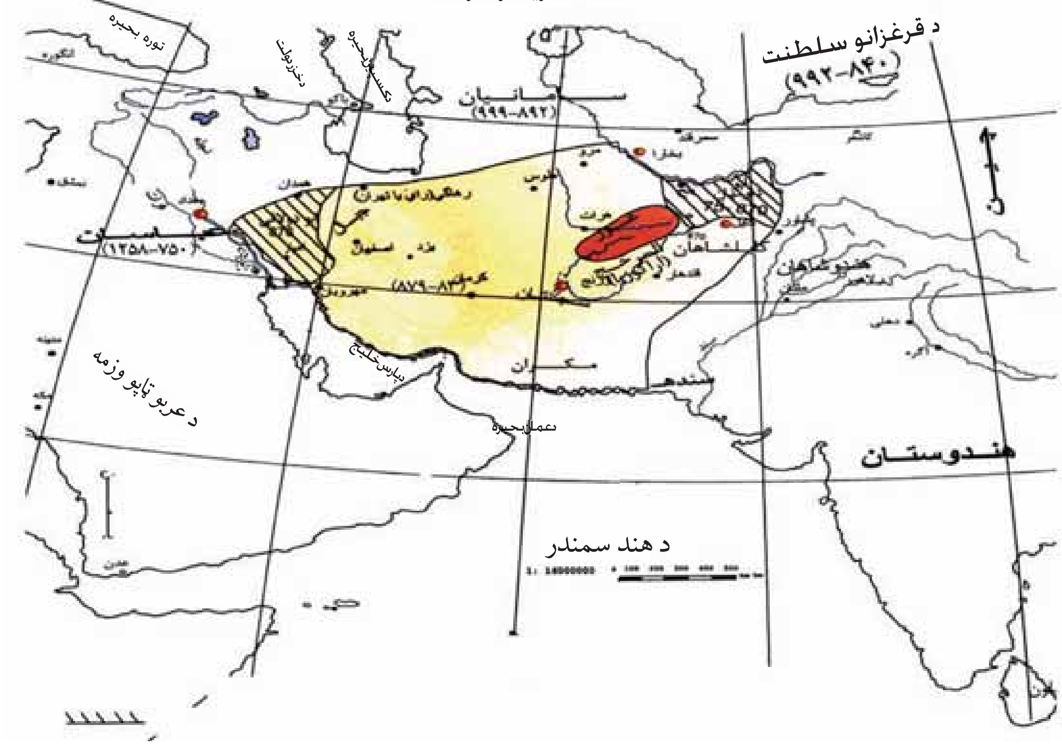

د طاهري حکومت مرکز نيشاپور ونيو خو ونه توانېده چې د ايران په شمال کې طبرستان هم تر ولکې لاندې راولي.

د يعقوب او عباسي خليفه اړيکې

د خلافت د انقلاب او بيلابيلو پاڅونونو له امله د خلافت د واکمنۍ په سيمو کې او همدارنګه د ترکانو اغيزه د عباسي دربار په د ننه کې، د عباسي خلفاوو ځواک کمزوره کړی و نو ځکه د يعقوب ليث صفاري په وخت کې د اسلامي قلمرو ځينې سيمې تر خپلې ولکې لاندې راوستې خليفه د امارت منلو پرته بله لاره ونه ليده.

يعقوب ليث صفاري هم چې د عباسي خليفه له دې دريځ څخه خبر و، د خپل حکومت د نفوذ د سيمې د پراختيا په خاطر له خليفه سره له درنښته ډک چلند کاوه. او ځينې وخت به يې ډالۍ هم ورلېږلې. لکه چې يو ځل يې ډېرې قيمتي ډالۍ د پنځوسو په شمېر د سرو او سپينو زرو بتان چې له کابل څخه لاسته ورغلي وو، خليفه معتمد عباسي ته ولېږل او معتمد هم د خپل ورور (موفق) پواسطه د بلخ، تخارستان، سند او سيستان د

حکومت فرمان ورولېږه. خو وروسته له دې، یعقوب په (۲۶۲ هـ/ ۸۶۷ ز) کال څه وخت چې یې وغوښتل خپله واکمني د عباسي خلافت تر لمنې ورسوي او د بغداد د اداري غوښتونکی شو نو له عباسي خلیفه سره په جګړه کې ښکیل شو. او په پایله کې د خلیفه د ورور (موفق) د چل پواسطه چې د دجلې اوبه یې په صفاري لښکرو ورخوشې کړې او هغوی یې له ډېرې سختې ماتې سره مخ کړل له دې وروسته عباسي خلیفه د صفاریانو دمخالفینو یعنې سامانیانو د ملاتړ سیاست ځانته غوره کړ.

د صفاریانو د حکومت پای

یعقوب لیث صفاري ته د عباسي خلیفه له خوا د ماتې نه څه موده وروسته، نوموړی په (۲۶۵ ق/ ۸۷۹ ز) کې مړ شو، له هغه وروسته د ده ورور عمرو د واکمنۍ ډګر ته راووت. که هرڅو د عمرو او د بغداد د حکومت اړیکې په لومړي سر کې څه نا څه ښې وې او هغه قیمتي ډالۍ د خلیفه لپاره ورولېږلې خو دغه اړیکې تر ډېرې مودې پاتې نه شوې دا ځکه چې عباسي خلافت په اصل کې له صفاریانو سره د زړه نه مینه نه لرله او د نوموړي د اطاعت په هکله یې شک درلود. ځکه په (۲۷۱ق ۸۸٤ ز) کال کې د بغداد خلیفه د خراسان حاجیان ځانته وروغوښتل او د هغوی ترمخ یې دغه اعلان وکړ چې عمرو لیث مې له ټولو مقامونو او منصبونو څخه لیرې کړی دی. دغه مسئله له یوه پلوه د صفاریانو په سیمه کې پاڅونونه رامنځته کړل او له بل پلوه د صفاریانو کمزورۍ ته یې لاره اواره کړه. په دې ترڅ کې، په ماوراُلنهر کې د سامانیانو واک چې د بغداد د عباسي خلافت له ملاتړ څخه هم برخمن وو، د عمرو لیث صفاري ویره یې لازیاته کړه. نو له دې امله یې د هغوی د مقابلې لپاره ترتیبات ونیول او په (۲۸۷ ق/ ۹۰۰ ز) کې د دوی په وړاندې جګړې ته ووت. خو بلخ ته نږدې د اسماعیل ساماني د لښکرو له خوا یې ماته وخوړه. امیر اسماعیل ساماني نوموړی یې بغداد کې د خلیفه معتمد حضور ته ولېږه هلته زنداني شو او په (۲۸۹ق) کې ووژل شو.

له دې وروسته د صفاریانو پاتې خلکو یوه پېړۍ په سیستان کې واکمني وکړه او د دوی وروستی مشر د خلف ابن احمد په نامه په (۳٤٤ - ۳۹۹ ق/ ۹۵۵- ۱۰۰۸ ز) کې د سلطان محمود غزنوي له خوا ووژل شو.

د طاهریانو او صفاریانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

په هغه وخت کې زموږ د خلکو د اقتصاد اصلي بنسټ کرنې تشکیلاوه. او د کرنې کار ته پاملرنه د طاهري مشرانو، په تېره بیا د طاهر زوی عبدالله د مهمو او مثبتو اقداماتو څخه و.

ځکه ده برسېره پردې چې د کښتونو د له منځه وړلو په برخه کې به یې د خپلو عسکرو مخه نیوله، د کرکیلې د ښه والي لپاره یې ځینې ارزښتناک کارونه هم ترسره کړل. عبدالله بن طاهر د اوبو لګولو سیستم د جوړولو په برخه کې د ټولو په سرکې یادولی شو. زموږ د هېواد مشهور تاریخ لیکونکی عبدالحی بن ضحاک ګردېزي د ریورټ له مخې، نوموړي د خراسان ټول فقها راغونډکړل او له هغوی څخه یې وغوښتل چې د اوبو لګولو په برخه کې شرعي موازین وضع کړي او دوی د (کاریزکتاب) یا (کتاب القنی) په نامه یو کتاب ولیکه. دغه موضوع زموږ په هېواد کې د ډېرو کارېزونو او همدارنګه د پر مختللي اقتصاد ښودونکې ده. دغه ذکر شوي کارېزونه زیاتره د پردیو

د یرغلونو په پایله کې ړنګ شول.

همدارنګه د عبدالله بن طاهر په توصیو او سپارښتنو د ښارونو کارګرانو (کارپوهانو)ته د کرنې په هکله سپارښتنه شوې ده. طلحه بن طاهر هم د کرنې په وده کې د خپل ورور د سیاست پلوی و. په پایله کې په اقتصادي برخه کې د پام وړ ښه والی راغی. بېلابېلې مېوې او غلې کېدلې، همدا رنګه د هرات انګورو، با دامو او پستې، د سیستان خرما، د بست زعفران او د بلخ او مروې انارو ډېر شهرت درلود او زموږ هېواد ته يې ښه شتمني برابره کړه. خو صفاريانو د پاچاهی ډېر وخت په جګړو او همدارنګه د سیمو او ایالتونو د لاسته راوړلو په برخه کې تېرکړ د هېواد د اقتصاد لپاره يې روښانه پروګرام نه درلود خو په فرهنګي برخه کې د ملي ادبیاتو مینه وال و او دا يې غوره ګڼله چې پارسي ژبه باید د عربي ژبې او ادبیاتو ځای ونیسي.

ویل کېږي چې یعقوب لیث صفاري د پیغامونو مدیر مسؤول محمد بن وصیف سګزي څخه وغوښتل چې د عربي ژبې په ځای په پارسي ژبه شعر ولیکي. نوموړي د یعقوب په ستاینه کې یوه پارسي قصیده ولیکله. خو طاهریانو عربي ژبه ومنله، د طاهر یو زوی طلحه پخپله د عربي ژبې د نحوې عالم و. د طاهري امرینو له ډلې څخه یو څو نور هم د پوهانو او ادیبانو د ملاترپه برخه کې مشهور وو.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې د الف او ب په دوو ډلو کې د طاهریانو فرهنګي او اقتصادي خدمتونه وشمېري.

پوښتنې

١- خپل اصلي سیمې ته د طاهر د راګرځېدو مهم دلیل څه دی؟

٢- ایا د عباسي خلیفه په وړاندې د طاهر سیاست د ده د اولادونو له خوا وپالل شو؟

٣- د یعقوب لیث صفاري د کار په پیل کې، د ده د شهرت علت څه و؟

٤- د طاهریانو په دوره کې کرنې او زراعت ولې وده وکړه؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د خپل هېواد تاریخ او فرهنګ ته د طاهر او یعقوب د خدمتونو په هکله یو لنډ مطلب چمتو او په راتلونکي لوست کې دې خپلو ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

سامانیان

په دې لوست کې به د سامانیانو د واکمنۍ کورنۍ سره آشنا شئ هغه چې د بغداد د عباسي خلفا وو د سیاست په ملاتړ یې په افغانستان او د هغه د اوسنیو ګاونډیو هېوادونو کې یو پیاوړی او پراخه حکومت رامنځته کړ او په دې به هم وپوهېږئ چې د دوی د واکمنۍ په مهال ولې زموږ هېواد له علمي او فرهنګي غوړېدا سره مخ شو؟

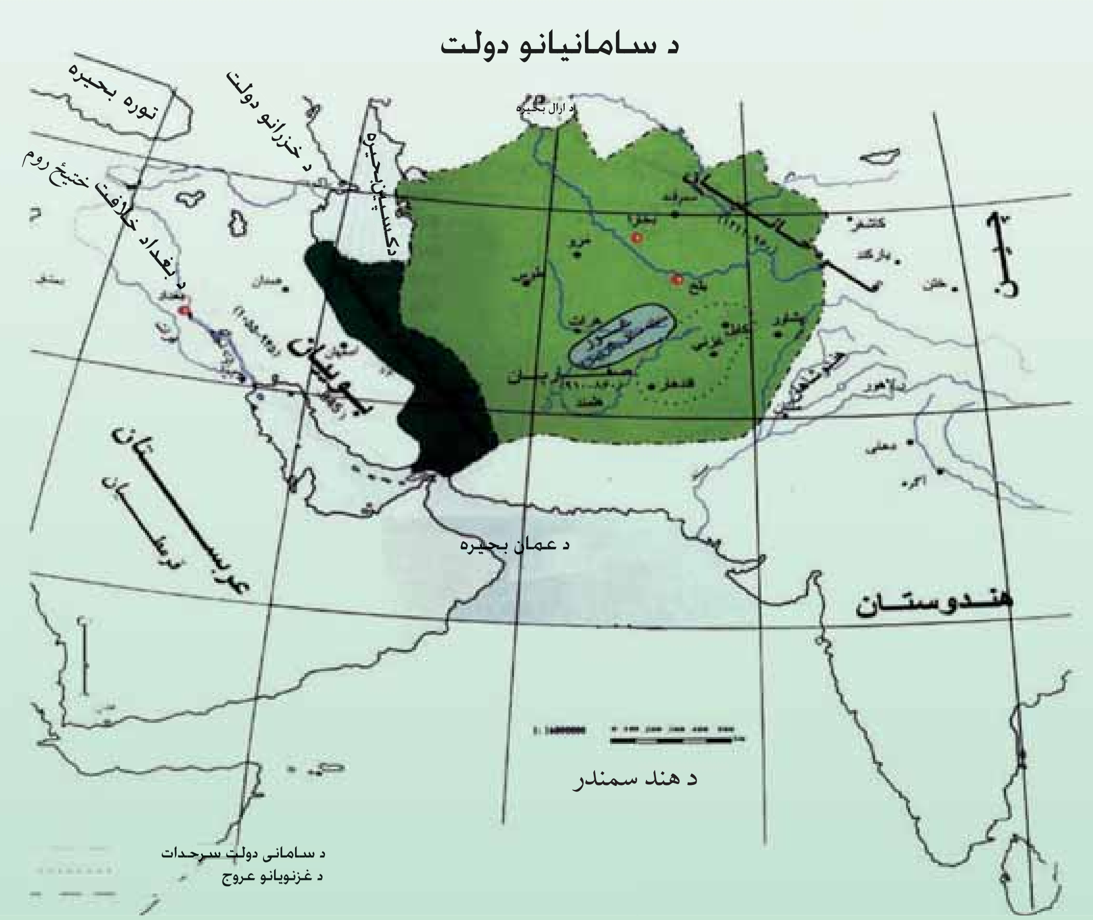

سامانیان د ختیځو اصلي کورنیو له ډلې څخه دي چې ریښه یې له اسلام څخه مخکې وختونو ته رسېږي. دوی د عباسي خلفاوو په پلوۍ خپل سیاسي موقعیت د افغانستان، ایران او مرکزي آسیا په اسلامي ختیځ کې ټینګ کړ. سره له دې چې سامانیانو له خلفاوو سره ښې اړیکې لرلې خوبیایې هم مالیات او خراجونه بغداد ته نه لېږل. د دوی د حکومت شکل ((امارت استکفاً استیلا)) (معنا دا چې خلیفه د عزل او نصب، دمالیاتو اخیستل، د ځایناستي ټاکلو او ... کې به لاسوهنه نه کوي) پېژندل شوی دی. د سامانیانو دوره د اسلامي فرهنګ او تمدن د غوړېدنې دوره بللی شو. په ځانګړې توګه عقلي علومو د دوی په دوره کې ډېره وده وکړه.

سامانیان

سامانیان د سامان خدات په نامه د یوه سړي له نوم څخه اخیستل شوي دي. زموږ د هېواد د مشهور تاریخ لیکوونکي عبدالحی گردېزي په وینا سامان خدات له مغان یا زردشتي روحانیونو څخه شمېرل کېږي او د ماوراءالنهر په ځنډوکې یې استوگنه کړې ده.

د سامان خدات پلرونه له اسلام څخه د مخه د ماوراءالنهر له مشرانو څخه وو. او له اسلام څخه وروسته هم په ماوراءالنهر کې د رسوخ او نفوذ خاوندان وو. سامان خدات د اموي هشام بن عبدالملك په زمانه کې مسلمان شو او د اسد بن عبدالله په نامه د خراسان د اموي حاکم تر ملاتړ لاندې واقع شو. نوموړي وروسته د ابو مسلم خراساني په نهضت کې برخه واخیسته او د ابومسلم له ملگرو څخه شو. چې په عباسي دولت کې یې هم د ښه نوم ازانگې پورته شوې.

د دویمې هجري (اتمې میلادي) پېړۍ په پای کې هغه اختلاف چې د هارون الرشید د زامنو تر منځ د ځایناستی په مسئله رامنځته شو، مامون الرشید سره په مروه کې خلکو بیعت وکړ مامون الرشید له ځینو بانفوذه کورنیو لکه طاهریانو او سامانیانو څخه د مرستې غوښتنه وکړه او د دوی د مرستې په بدل کې یې بیا وروسته ډېر مهم حکومتي مقامونه دوی ته وسپارل. له همدې وخته وروسته د عباسیانو او سامانیانو تر منځ اړیکې سره نژدې شوې او څه وخت چې مامون الرشید له مروې څخه بغداد ته لاړ نو د عباسي خلافت په ختیځ کې یې د څلورو مهمو ښارونو مشري د سامان څلورو زامنو ته وسپارله: نوح بن اسدته یې سمرقند، احمدبن اسد ته یې فرغانه، یحیی بن اسدته تاشکند او الیاس ته یې هرات وسپاره.

د صفاریانو په را څرگندېدو سره چې د بغداد له خلافت سره یې چندان ښې اړیکې نه لرلې. د بغداد د خلفاوو او سامانیانو اړیکې یوې نوې مرحلې ته د اخلې شوې او د بغداد خلافت چې د مخالفینو د شتون له امله یې د سامانیانو ملاتړ ته اړتیا لرله، هڅه یې کوله چې د دوی حکومت ته په غاړې اېښودو سره، سامانیانو ته سیاسي مشروعیت وبښي. سامانیانو هم چې دې ډول تائید ته اړتیا لرله نو د خلافت په تائید سره یې د عامه خلکو په ذهنونو کې ډېر ښه ځای ونیو.

د ساماني لړۍ لومړی بنسټگر، اسماعیل

د ساماني لړۍ بنسټگر اسماعیل بن احمد بن سامان خدات دی. نوموړی په (۲۳٤ق، ۸٤۸ ز) کال په فرغانه کې وزیږېد. امیر اسماعیل په پوره ډول، په ماوراءالنهر کې هغه وخت واکمني ترلاسه کړه چې د ده ورور (نصر (۲۷۹ق، ۸۹۲ ز) کال کې مړشو خو د ده شهرت او اعتبار هغه وخت زیات شو چې صفاریانو ته یې په جگړه کې ماتې ورکړه او عمرو بن لیث صفاري یې ونیوه. دغه پېښه د (۲۸۷کا ل د ربیع الاول په ۱۵ ق/ ۹۰۰ میلادي کال د اپریل ۱۹ ز) کې رامنځته شوه. وروسته له دې پېښې یې عباسي خلیفه معتضد ته د حکومت فرمان ولېږه، ځکه چې د صفاریانو (د خلافت له اوامرو څخه د سرغړوونکو) په ماتې سره سامانیانو په عباسي

د بخارا په ښار کې د امیر اسماعیل سامانی قبر

خلافت کې ډېر محبوبیت ترلاسه کړ.

امیر اسماعیل ساماني د عباسي خلافت د ملاتړ په لاره کې د نورو مخالفانوسره هم جګړې وکړې لکه د طبرستان له علوي ساداتو سره یې جګړه وکړه او د هغوی مشر محمد بن زید علوي یې وواژه، طبرستان او ری (اوسنی تهران) او لږ وروسته یې زنجان او قزوین هم ونیول اوپه دې ترتیب یې د خپلو فتوحاتو لمنه له افغانستان څخه وارږوله او د اوسني ایران ترلویدیځو څنډو ورسېد.

د امیر اسماعیل ساماني په وخت کې، د ساماني دولت پلازمېنې یعنې د بخارا ښار ښه پرمختګ وکړ او په ختیځ کې د اسلامي ښارونو په یو مهم مرکز بدل شو. امیر اسماعیل کابو وروسته له اتو کلونو امارت، په (۲۹۵ق، ۹۰۷ ز) کال مړ شو.

د امیر اسماعیل ځایناستي

د امیر محمد اسماعیل زوی دویم احمد د ده ځایناستی شو. د ده د واکمنی په دوره کې چې پنځه نیم کاله اوږده شوه، د ساماني دولت عسکرو په سیستان کې د صفاریانو د پاتې شوو او همدارنګه په ماوراءالنهر کې یې له ترکانو سره نښتې وشوې. په دې نښتو کې ساماني دولت بری وګاټه خو احمد ساماني ډېر ژر په (۳۰۰ق- جمادي الاخر

/ ۹۱٤ ز جنوري) کې د خپلو مريبو له خوا ووژل شو. وروسته له ده څخه د نومړي زوی (نصر) واکمنی ته ورسېد. که هر څو د نومړي د پاچاهی پيل په هغو ولايتونو کې چې د ساماني دولت تر ولکې لاندې وو، له شخړو سره لاس اوګريوان و خو نومړي د خپل عالم او تکړه وزير (ابوعبدالله جيهاني) او د لښکرو د وفادار مشر (حمويه بن علي) په مرسته بېرته خپل هېواد ته امنيت او ټيکاو (ثبات) راوست. په اصل کې د نصر د پاچاهی دوره (۳۰۱ نه تر ۳۳۱ ق / ۹۱٤ نه تر ۹٤۲ ز) کلونو د ساماني لړۍ د حکومت د دبدبې د اوج دوره وه.

د نصر له مړينې وروسته ساماني حکومت تر (۳۹۵ ق / ۱۰۰۵ ز) کال پورې پاتې شو اوپه دې موده کې اوه تنه ساماني مشران واکمنی ته ورسېدل. خو د ساماني دولت څوړتيا هغه مهال پيل شوه چې زيات واک سيمه ييزو مشرانو ته په لاس ورغی. له دې مشرانو څخه يو هم الپ تګين نومېده چې په لومړيو کې د ترک غلامانو څخه و. نومړي په غزنه کې په ۳۵۱ / ۹٦۲ ز کا ل کې د ترک مريبو په ملاتړ د غزنويانو د نوي حکومت بنسټ کېښود. ساماني حکومت او دولت يو سلو دوه کاله او شپږ مياشتې اوږد شو.

د سامانيانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

د سامانيانودوره چې د ختيځې نړۍ په تاريخ کې د اسلامي رنسانس په توګه تعبير شوی د اقتصاد له پلوه په ځانګړې توګه زموږ د هېواد د روښانه دورو څخه شمېرل کېږي. د اقتصاد او صنعت په برخه کې د پر مختګ دوه عمده لاملونه په لاندې توګه بيانولی شو:

لومړی د درنو مالياتو او باجونو نشتوالی او دويم لازم کورنی ثبات او همدارنګه بهرنی سوله. د پورته دوه عواملو په ترڅ کې ښه اقتصادي وده رامنځته شوه. د خلکو اقتصادي وړتيا لوړه، قصرونه، باغونه او ظريفه صنايع را منځته شول. د خلکو توليداتو وده وکړه ترهغه ځايه چې په يوه کا ل کې د سامانيانو لخوا د ټول هېواد نه څلوېښت مېليونه درهم راټولېدل.

په هغو کشفياتو کې چې بيا وروسته د پولنډ او سکانډيناوي هيوادونو په ځنډوکې ترسره شوي، د سامانيانو د وخت نقره يي سکې لاسته راغلې او دا خبره څرګندوي چې د ساماني دولت او ختيځې اروپا تر منځ د سوداګريزو توکو راکړه ورکړه کېدله.

له بزګرانو څخه د ساماني دولت د ملاتړ په سيوري کې کرنې او زراعت هم ښه وده وکړه. او په ځانګړې توګه په ګڼ مېشتو سيمو لکه بادغيس، هرات، پوشنګ د سيستان ځينو برخو او بُست کې د مېوو، غلو اونباتاتو بيلابيل ډولونه پيدا کېدل. د څارويو په ځانګړې توګه د اسانو او اوښانو د ساتنې مرکزونه په تخارستان او بلخ کې موجود وو او په هرات او بست کې وريښم هم توليديدل.

که څه هم د سامانیانو سیمې ته د ترکانو راتګ او بیا لوړو حکومتي او سیاسي مقامونو ته د دوي لاس رسی، دغه پروسه څه نا څه زیانمنه کړه خو داسې ربوټ نه دی لاسته راغلی چې اقتصادي وضعه یې له خطر سره مخ کړې وي.

د فرهنګ او تمدن په برخه کې مهم یون رامنځته شو څکه د سامانیانو په لاس د یوه پیاوړي نظام د بنسټ ایښودو سره، فرهنګ او تمدن وده وکړه او د استعدادونو د راڅرګندېدو لپاره مناسب چاپېریال رامنځته شو. په ځانګړې توګه د نظم او نثر په برخه کې ډېر لوی بدلون رامنځته شو.

دسامانیانو په دوره کې د پوهنو د پراختیا مهم علت، د عقیدې آزادي او همدارنګه د ساماني مشرانو حوصله او نرمي وه. په دې دوره کې له تعصبه ډکه فضا نه وه موجوده. د بېلا بېلو فکري او دیني کړنلارو او همدارنګه د نظر او فکر دخاوندانو لپاره یو ډاډمن چاپیریال موجود و. ساماني مشرانو هڅه کوله چې له ځان پالنې او عقیدتي استبداد څخه ځان وژغوري. او همدا کار د بېلا بېلو فکرونو د راڅرګندېدو لامل شو. محمدخوارزمي او ابو ریحان البیروني په ترتیب سره په خپلو کتابونو (مفاتیح العلوم) او (آثارالباقیه) کې دهغه وخت د بېلا بېلو فکري او عقیدتي ځانګو او ډلو څخه خبر راکوي او په زین الاخبار کې د عبدالحی ګردېزي په وینا، د سامانیانو یوه وزیر ابو عبدالله جیحاني په امر د ساماني دربار د کړنلارو ټاکلو او همدارنګه د هېواد د اداري لپاره، د هغه وخت د نړۍ د ټولو دربارونو کړنلارې بې له تعصبه راټولې کړې چې د دوی له منځ څخه د هغو هېوادونو قوانین غوره کړي چې پرمختللې انساني بڼه ولري. نوموړي وروسته امر وکړ چې د دربار او دیوان ټول غړي نوموړو کړنلارو عملي کولو ته غاړه کېږدي. نوله دې کبله ډېر پوهان او د فکر خاوندان وهڅېدل تر څو خپلې پوهې او فکرونه ټولنې ته وړاندې کړي.

په دې ترتیب د اسلام د تمدن طلایي دوره وځلېده او لوی اسلامي فیلسوف ابونصر محمد بن محمد فارابي، د ختیځو سیمو د حکیمانو خاتم شیخ الرئیس ابوعلي حسین بن عبدالله بن سینا، لوي متفکر ریاضي پوه او تکړه ستوری پېژندونکی ابوریحان محمدبن احمد خوارزمي، د دري پارسي شاعرانو لوی استاد جعفربن محمد رودکي، شاعر، استاد او تکړه حکیم ابوالحسن شهید بلخي، د امیر منصور ساماني وزیر او د بلعمي تاریخ لیکونکی محمد بن عبدالله بلعمي، د لومړي منصور ساماني تکړه وزیر، جغرافیه پوه او اشکال العالم د کتاب لیکونکي ابو عبدالله احمد بن محمد جیهاني، وروسته له اسلامه د دري پارسي لومړنۍ شاعره رابعه بلخي چې پلارېې د زینت العرب لقب ورکړی و او لسګونو نورو پوهانو او هوښیارانو په دې دوره کې استوګنه درلوده او کتابونه یې وړاندې کړل.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په ډله ییزه توګه د نقشې پر مخ ساماني قلمرو په ګوته کړي او د دې دورې د پوهانو او عالمانو نومونه دې ولیکي.

پوښتنې

۱- زموږ په هېواد کې سامانیانو څه ډول سابقه لرله؟
۲- د سامان خدات اولادونو ولې لوړې حکومتي څوکۍ ترلاسه کړې؟
۳- د سامانیانو تر ټولو مشهور پاچا څه نومېده او په څه ډول یې ساماني دولت د بډبې اوج ته ورساوه؟
٤- د بغداد د عباسي خلفاوو او سامانیانو ترمنځ څه اړیکه موجوده وه؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د سامانیانو د فرهنګي سیاست په هکله یوه مقاله ولیکي، په راتلونکي درسي ساعت کې دې ترلوستلو وروسته ترټولو غوره مقاله وې د ښوونځي په تابلو کې وځړول شي، چې نور زده کوونکي ورنه ګټه واخلي.

غزنویان او سلجوقیان

ترکان د هغو قومونو له ډلې څخه وو چې په مرکزي آسیا کې اوسېدل، له یادو شوو قومونو سره د سامانیانو د حکومت په دوره کې ډېرې اړیکې ټینګې شوې نو له دې کبله د ترکانو ځینې ډلې د اسلام په سپیڅلي دین مشرفې شوې او د ترکانو ځینې سرداران او مشران د ساماني دولت د چوپړ په لاره کې لوړو حکومتي مقاماتو او په ځانګړې توګه نظامي منصبونو ته ورسېدل.

یو هم له دې مشرانو څخه الپ تګین نومېده چې د سامانیانو له خوا د خراسان یا افغانستان د سپه سالارۍ دنده ورته سپارل شوې وه.

نوموړی د غزنویانو د لړۍ بنسټګر بلل کېږي.

زموږ دهېواد په تاریخ کې د ترکانو په نامه درې لړۍ (غزنویان، سلجوقیان او خوارزم شاهیان) مشهور دي: په دې لوست کې به د ترکانو دوې مهمې کورنۍ (غزنویان او سلجوقیان) وپېژنئ.

د غزنویانو دولت

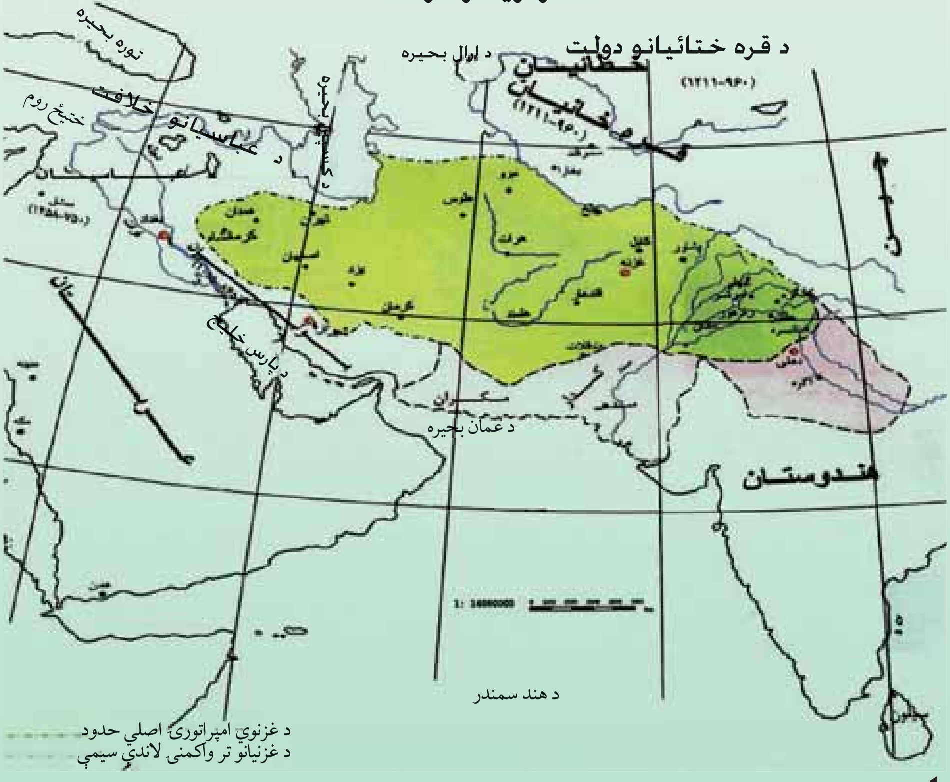

غزنویان

زموږ په هېواد کې د غزنه (غزنین یا غزني) ښار په ځانګړې توګه هغه وخت د اهمیت وړ وګرځېد چې د سامانیانو ترکي سردار الپ تګین په (۳۵۰ ق/ ۹۶۱ ز) کال د امیر عبدالملک بن نوح د مرګ په وخت کې په هغه توطیه

کې ګډون وکړ چې غوښتل يې د خپلې خوښې شهزاده د واک ګدۍ ته ورسوي خو ونه توانيد نو ځکه له خپلو لښکرو سره غزني ته لاړ او دغه ښار يې د خپل مرکز په توګه غوره کړ خو د غزنويانو واک د سبکتګين په نامه د يوه بل ترکي غلام پواسطه تثبيت شو. دغه سړی چې په اصل کې د مرکزي آسيا له ترکانو څخه و، له زنداني کېدو وروسته د الپ تګين له خوا و اخيستل شو او د نومړي د هوښياری له کبله د الپ تګين د پام وړ وګرزېد، تر هغه ځايه چې د نومړي د ساتونکو مشري ور په غاړه شوه او د الپ تګين له لور سره يې واده هم وکړ.

سبکتګين

په (۳۵۲ق/۹۶۳ ز) کال کې د الپ تګين له مړينې وروسته د ده زوی ابو اسحاق ابراهيم درې کاله او بيا د ده وروسته بلکاتګين د لسو کلونو لپاره د غزني اداره په غاړه لرله او دوی د الپ تګين خلاف د سامانيانو سره خپلې اړيکې ټينګې کړې.

خو د غزني کمزورې ادارې او په غزني باندې د لويکيانو اونورو مخالفينو احتمالي لاس بري، ترکي افسران او سرتېري دې ته وهڅول تر څو سبکتګين د الپ تګين زوم د خپل امير په توګه وټاکي.

د نومړي د واکمنۍ موده په (۳۶۶ق، ۹۷۶ ز) کې پيل او په (۳۸۷ق،۹۹۷ ز) کا ل کې د ده له مړينې سره يو ځای پای ته ورسېده او نومړي په دې دوره کې د غزنويانو حکومت ځواکمن کړ.

سبکتګين بُست او قصدار په خپل قلمرو کې دننه او همدارنګه د دې حملو په ترڅ کې يې د افغانستان مشهور پوه او اديب ابوالفتح بستي هم خپل چوپړ ته حاضر کړ.

دهندوستان په لور يې هم لښکر کشۍ وکړې. چې برسېره پر ديني اعتبارُ غزنويانو ته ډېر غنيمتونه هم په لاس ورغلل. او د حکومت ساحه يې د هندتر جيپال پورې ورسېده.

سبکتګين د هېواد د ادارې لپاره، ايالتونه د خپلې کورنۍ د غړو ترمنځ وويشل چې ډېر مهم ښار (نيشاپور) يې خپل زوی ابوالقاسم محمود، بُست يې بل زوی نصر او همدارنګه غزني او بلخ يې بل زوی اسماعيل ته وسپارل.

سلطان محمود غزنوي

سلطان محمود غزنوی

د سبکتګين له خوا اسماعيل (د سبکتګين د لور له خوا لمسي) ته د بلخ او غزني حکومت سپارل، د ده او محمود غزنوي (چې يو تکړه او په کار پوه سړی و)، د اختلاف لپاره يې زمينه مساعده کړه. نو په دې توګه څه وخت چې په (۳۸۷ق/۹۹۷ ز) کا ل سبکتګين مړشو، نومړي خپل ورور له واکه لېرې کړ او د غزنوي دولت اداره يې پخپله غاړه واخيسته. د محمود غزنوي منظم سياست په افغانستان او د هغه په شاوخوا کې د سيمه ييزو حکومتونو په له منځه

ورلو ولاړ و او دې کار د ده واکمني ځواکمنه کړه. په دې توګه چې سیستان، غرجستان (هزاره جات)، ګوزګانان (جوزجان)، چقانیان او خوارزم د غزني دربار اطاعت ته غاړه کېښوده.

فتوحات

زموږ د هېواد په تاریخ کې محمود غزنوي څکه د ستر فاتح په توګه پېژندل شوي چې ده زیات فتوحات په ځانګړې توګه د هندوستان په لوري تر سره کړي دي.

نوموړي د بېلابېلو دلایلو له مخې په هندوستان باندې یرغلونه تر سره کړل، د اسلام خپرېدل او هغه قیمتي غنیمتونو چې د هندوستان په معبدونو او بت خانو کې ساتل کېدل لاسته راوړل.

نوموړي په (۳۹۲ق،۱۰۰۱ ز) په جیپال، په (۳۹۵ق،۱۰۰٤ ز) بهاطیه، په (۳۹۸ق،۱۰۰۹ ز) په بهیم، په (٤۰۰ق، ۱۰۰۹ ز) په نارین، په (٤۰٤ق، ۱۰۱۳ ز) په ناردین او په (٤۰٥ق،۱۰۱٤ ز) کال په تانېشر یرغل وکړ.

د دې یرغلونو په پایله کې یې په هندوستان کې د اسلام د سپېڅلي دین ربښې وغځولې او همدارنګه ډېر زیات غنیمتونه د غزنوي ترکانو سرتېروته لاسته ورغلل. په ځانګړې توګه د هندوستان په ګوجرات کې په (٤۱٦ق/۱۰۲٥ ز) کې د سومنات بت فتحه کړ چې د هند د ډېرو لویو او مشهورو بتانو له ډلې څخه و. د غه کار د سلطان محمود غزنوي او د ده د سرتیرو د ډېر شهرت لامل وګرځېد.

د هند په لور د لشکر کشیو په اړه د پام وړ خبره دا ده چې داکار د غزنوي دولت د سرتېرو لپاره بوختیا وه چې په دې توګه غزنوي دولت له هغو خطرونو څخه په امن پاتې شو کوم چې د سرتېرو او افسرانو له پلوه ورته متوجه و.

په هرحال، د سلطان محمود غزنوي فتوحات چې په هره انګېزه تر سره شوي، د هندوستان په سیمه کې په تېره بیا د اسلام د خپرېدو په برخه کې ډېر اغېزمن وو او د اسلام دین چې مخکې تر ملتانه رسېدلی و، د غزنویانو په دوره کې د هند تر ډېرو سیمو پورې ورسېد.

د سلطان محمود غزنوي ځایناستي

سربېره پر دې چې سلطان محمود غزنوي د خپل حکومت په منځنیو کلونو کې د مسعود په هکله مناسب نظر درلود او نوموړی یې خپل ولیعهد وټاکه خو د ژوند په وروستیو کلونو کې په مسعود باندې بدګمانه شو او د ده په ځای یې خپل بل زوی (محمد) ولیعهد وټاکه، د دې لپاره چې د ده زړور او مېړنی زوی (مسعود) له مرکز څخه لیرې لاړ شي نو د ری او (تهران) او جبال (د ایران لویدیځ) ایالتونو مشر یې وټاکه.

سلطان محمود غزنوي په (٤۲۱ ق/۱۰۳۰ ز) کال مړشو او محمد د خپل پلار په غوښتنه په غزني کې پر تخت کښېناست.

محمد له خپل ورور (مسعود) سره د واک د وېش غوښتنه رد کړه خو مسعود په بریالیتوب سره له تهران څخه د نیشاپور په لور پرمختګ وکړ او د (روژې٤۲۱ق / سپتمبر ۱۰۳۰ ز) کال کې څه وخت چې د غزني لښکرو خبر ترلاسه کړ چې د خراسان لښکرو مسعود د پاچا په توګه اعلان کړی نو د دې خبرې په اورېدو سره یې بې له

ځنډه محمد له واکه لېرې کړ.

مسعود غزنوي د خپلې پاچاهۍ په وخت کې له مخالفینو او سرغړوونکو سره زیاتې جګړې وکړې.

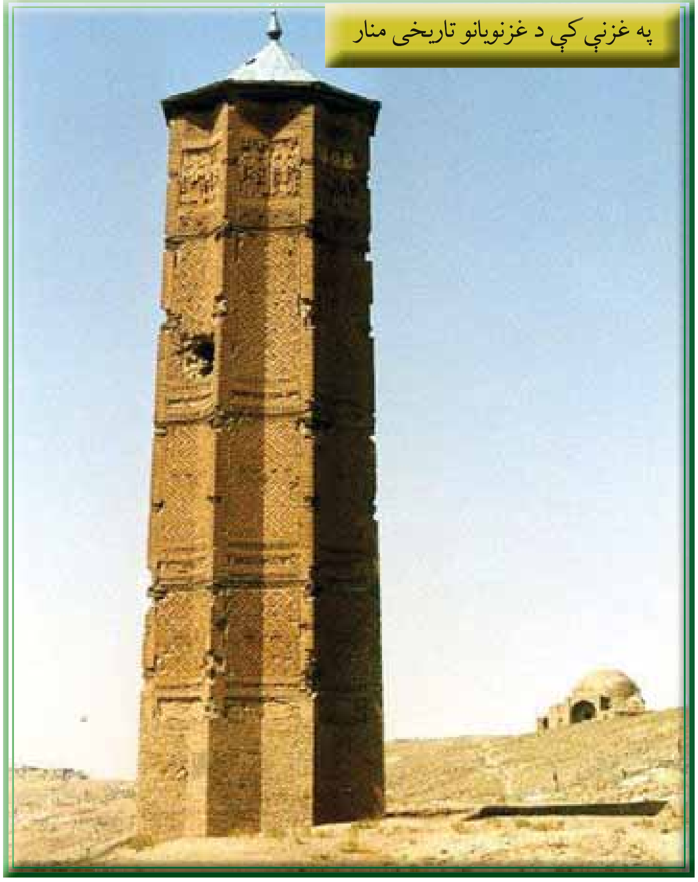
په غزني کې د غزنویانو تاریخي منار

نوموړي د خپل پلار ډېر شمېر هغه ملګري ووژل او یا یې زنداني کړل چې د ده په اند د نوموړي د ځایناستي په نه قبلولو کې یې د ده له پلا رسره سلا وه. په حکومت کولو کې یې هم استبدادي لاره غوره کړه او په خلکو یې زیاتې مالیې و ټاکلې. دغه خبره له یوه پلوه او له بلې خوا د سلجوقي کورنۍ په مشرۍ د اغز د ترکمنانو نوي واک نوموړی لاکمزوری کړ او په پای کې په هغه جګړه کې چې په (روژې ۴۳۱ق/۱۰۴۰ ز) کال کې د یادوشوو ترکمنانو او غزنویانو ترمنځ سرخس ته نژدې د دندانقان په سیمه کې وشوه. غزنویانو سخته ماته وخوړه مسعود غزنوي له دې ځایه د غزني په لور تېښته وکړه او څرنګه چې نوموړي فکر کاوه چې د ترکمنانو تر ښارنې لاندې نه شي، نو ځکه له خپلې کورنۍ او خزانو سره د هند په لور وتښتېد. مسعود په (۴۳۲ق/۱۰۴۱ ز) کال په هغه توطیه کې ووژل شو چې د نوموړي د ورور محمود له خوا ورته برابره شوې وه. له دې وروسته غزنویان د (۱۳۰) کلونو لپاره په واک کې پاتې شول خو د دوی واکمني د افغانستان په ځینو سیمو او همدارنګه د بلوچستان او پنجاب په یوې برخې پورې محدوده شوه.

غزنوي پاچاهان

نوم	د حکومت موده
الپ تګین	۳۵۱ ق
سبکتګین	۳۶۷ - ۳۸۷ق
اسماعیل بن سبکتګین	۳۸۷ - ۳۸۹ق
سلطان محمود غزنوي	۳۸۹-۴۲۱ق

محمد بن محمود	۴۲۱-۴۲۱ق
سلطان مسعود	۴۲۱ - ۴۳۳ق
مودود بن مسعود	۴۳۳ - ۴۴۰ق
مسعود بن مودود	۴۴۰-۴۴۰ق
بهاالدوله علي بن مسعود	۴۴۱-۴۴۴ق

سلجوقیان

سلجوقیان په اصل کې د اغز له ترکمنانو څخه شمېرل کېږي چې د اتمې هجري پېړۍ په ترڅ کې یې د خوارزم (ارال) بحیرې لور ته او همدارنگه د سیر سند په سیمې کې کډې واړولې. د مسلمانانو تاریخ لیکونکو له ډلې د (تاریخ الرسل والملوك) کتاب خاوند طبري په (۲۰۵ق/۸۲۱ ز) کال کې د غزان یرغل د اشروسنه په نوم یادوي.

د سلجوقي دولت د واکمنۍ سیمې

د سلجو قي کورنۍلوی نیکه د قا ق (تقا ن) نومېده. نوموړی د ترکي پاچاهانو په خدمت کې حاضر و او سلجوق هم د همدې د قاق زوی د ترک پاچاهانو په خدمت کې شپې ورځې تېرولې. ویل کېږي چې دی او کورنۍ یې په (۳۸۲ق/۹۹۲ ز) کال کې مسلمان شول. د سلجوق درې زامن د اسرائیل، میکائیل او موسی په نومونو د ماوراءالنهر لورته کډوال شول او هلته یې د سامانیانو خدمت ته غاړه کېښوده. خو د سلطان محمود غزنوي له خوا د اسرائیل نیول او د هندوستان کالنجر په زندان کې وروسته له اوو کلونو بند څخه د ده مړینه، د ترکمني سلجوقیانو او ترک غزنویانو تر منځ اړیکې خرابې کړلې او د سلطان مسعود ځانگړو سیاستونو دوی ته دا زمینه برابره کړه چې سیاسي او نظامي واکمني ترلاسه کړي. دوی په

(۴۲۹ق/ ۱۰۳۸ ز) کال کې د خراسان مشهور ښار نیشاپور ونیو. او وروسته یې د دندانقان په سیمه کې د جګړې په بهیر کې د سلطان مسعود غزنوي ځواکونو ته سخته ماتې ورکړه، په دې جګړه کې د سلجوقیانو د جګړې مشري د مېکائیل زوی طغرل بېګ په غاړه لرله چې نوموړي برسېره په نېشاپور د ماوراءالنهر، افغانستان او ایران نور مهم ولایتونه هم لاسته راوړل.

طغرل بیګ د سلجوقي حکومت د لړۍ بنسټګر ګڼل کېږي او تر (۴۵۵ق/ ۱۰۶۳ ز) کال پورې یې واکمني وکړه. له (۲۶) کلونو واکمنۍ وروسته د ده له مړینې سره سم د نوموړي وراره الپ ارسلان واکمنۍ ته ورسېده نوموړي خواجه نظام الملک خپل وزیر وټاکه د دې پوه وزیر په هڅو سره یې دولت او سلجوقي نظام له ښه کورني ثبات څخه برخمن شو او په بهرنۍ برخه کې یې په (۴۶۲ق/ ۱۰۷۰ ز) کال کې د وان او ارزروم د بحیرې په منځ کې د ملازجرد په مشهوره جګړه کې رومیانو ته ماتې ورکړه. د روم قیصر دیوژن رومانوس یې اسیر او کوچنی آسیایې تر لاسه کړه.

الپ ارسلان په (۴۵۶ق/ ۱۰۷۳ ز) کال کې د خوارزم په لاره کې ووژل شو او له ده څخه وروسته د نوموړي زوی ملک شاه سلجوقي د خواجه نظام المُلک په هڅو واکمنۍ ته ورسېد. نوموړي نه یوازې په کورنیو ګډوډیو برلاسی شو، بلکې د سلجوقي دولت ترواک لاندې سیمه یې د ختیځ لورته ترچینه او لویدیځ لورته د مدیترانې ترسینده پورې ورسوله.

د ملک شاه حکومت د خواجه نظام الملک په ایسته کولو او د تاج الملک قمي په راوستلو سره د کمزورۍ خواته روان شو او په (۴۸۵ق/ ۱۰۹۲ ز) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم د ده د کورنۍ د غړو ترمنځ د واکمنۍ د لاسته راوړلو په موخه جګړې پیل شوې او دغه جګړې د دې لامل شوې چې د سلجوقیانو سیمې د شهزاده ګانو ترمنځ ووېشل شي او هر شهزاده د خپل وزیر او سرپرست چې (اتابک) به ورته ویل کېده، په مرسته ولایت اداره کاوه.

اتابکانو هم له څه مودې وروسته د خپلواکۍ خوبونه ولیدل او همدارنګه د ایران په آذربایجان او لرستان کې یې خپلواکه لړۍ رامنځته کړه. د سلجوقیانو د واکمنۍ ختیځ سیمې، افغانستان چې د سلطان سنجر تر واک لاندې راغلې او نوموړي وروسته له ډېر اخ او ډب مروه خپله پلازمېنه وټاکله. خو وروسته له (۴۲) کلونو واکمنۍ په (۵۵۲ق/ ۱۱۵۷ ز) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم، د ختیځو سلجوقیانو کورنۍ هم کړه لاره څانته غوره کړه او څرنګه چې سلطان سنجر ځایناستي نه درلود، نو د نوموړي خوریې رکن الدین محمود په (۵۵۷ق/ ۱۱۶۲ ز) کال کې د افغانستان او ماوراءالنهر په ځینو برخو واک وچلاوه. خو په دې کال د یوه سلجوقي سردار له خوا ونیول شو او بیا ړوند شو.

له دې وروسته افغانستان او ماوراءالنهر د غوري او خوارزم شاهي پاچاهانو ترمنځ د کړکېچونو ډګر شو.

په دې دوره کې اقتصاد او فرهنګ

د سلجوقیانو د دورې یو آثار

د محمود غزنوي فتوحاتو په ځانګړې توګه په غزني کې د اسلام دین په خپرېدو برسېره، ډېره شتمني هم غزنویانو ته ورکړه. څکه د دې یرغلونو په ترڅ کې ډېر غنیمتونه د دوی په برخه شول. چې د دې شتمنیو په وسیله د غزني ښار ودان او آباد شو، د غزني په ښار کې ډېر جوماتونه، کتابتونونه او ماڼۍ ورغېدې. د غزني جومات د دبدبې په هکله ویل کېږي چې د بغداد له جومات سره برابر و.

د غزنویانو په وخت کې د ماڼیو جوړول هم دود وو او ویل کېږي چې سلطان مسعود غزنوي یوازې د اوو میلیونو درهمو په بیه یوه ماڼۍ جوړه کړه چې د ختګرۍ کارونو موده یې د څلورو کلونو پورې دوام وکړ. د پلونو جوړولو په برخه کې هم د پام وړکارونه تر سره شول او د سلطان محمود غزنوي له خوا د جیحون رود پر سر د زنځیرونو د پیوسته کولو پواسطه په (۱٦-٤۱۵ق/۲۵-۱۰۲٤ ز) کال کې د زورقي پل جوړول د غزنویانو د دورې له غوره نوښتونو څخه ګڼل کېږي.

زموږ په هېواد کې د کرنې په برخه کې د غزنویانو څخه د مخکنیو دورو په پرتله زیات توپیر ترسترګونه شو خو د غزنویانو له خوا د حاصل خیزو ولایتونو لاندې کولو او د پریمانه غنیمتونو لاسته راوړلو د غزنوي دولت د عوایدو کچه لوړه کړه دغه عواید څه د پاسه په کا ل کې سلو مېلیونو درهمو ته ورسېد. له فرهنګي پلوه د غزني د ښار پرمختګ، د علومو د غوړېدو او دودېدو عامل وګرزېد، په داسې کچه چې د سلطان محمود غزنوي په وخت کې د غزني ښار د دارالعلم حکم ترلاسه کړ او ویل کېږي چې برسېره د پوهانو تر څنګ د ده په دربار کې څلور سوه شاعران هم اوسېدل.

د غزنویانو دورې د نامتو پوهانو اوشاعرانو له ډلې څخه د لاندې کسانو نومونه د یادونې وړ دي. د نجوم، څمکپوهنې او عقایدو په برخه کې نامتو پوه ابوریحان البېروني، ریاضي پوه ابوالحسن علي بن احمد نسوي، ابوالقاسم حسن عنصري، ابوالنجم احمد منوچهري، عبدالعزیز عسجدي مروزي.

سلجوقیان هم سره له دې چې د فرهنګ او تمدن له پلوه بیرته پاتې وو او تراوسه یې خپل قبیلوي خویونه نه وو هېر کړي دوی هم د سیمه ییزو وزیرانو او پوهو شخصیتونو څخه غوښتنه وکړه ترڅو د حکومتدارۍ په برخه کې ورسره مرسته وکړي، په دې توګه یې غوښتل چې د قبیلوي نظام د زیانونو کچه راټیټه کړي.

په دې دوره کې املاک او کرنیزې ځمکې د واکمنو له خوا هغو خلکوته ورکړل شوې چې په سلجوقي کورنۍ

پورې يې اړه لرله، له دې کبله د کرنې برخه زيانمنه شوه. خو په دې دوره کې د جوماتونو او قبرونو بيا رغونه د ځانګړې مذهبي ارزښت لرونکې وه، د ښوونې او روزنې لپاره د (نظاميه) په نامه مدرسې هم د هېواد په بېلابېلو برخو کې جوړې شوې. د دوی د آباديو له ډلې څخه د جوزجان په سرپل کې د امام خرد زيارت، د بلخ په دولت آباد کې يو منار او په بلخ کې د بابا حاتم زيارت يادولی شو. د نورو فرهنګي بدلونونو له ډلې څخه د ترکي اداري اصطلاحاتو دودېدل لکه کوتوال (د کلاګانو سرمشر)، باسقاق (د ماليې اخيستلو مامور) او همدا راز د رنګارنګ او ارزښتمنو جامو دودېدل.

همدارنګه سلجوقيان د دري او فارسي ژبې د جدي خدمت کوونکو څخه شمېرلی شو ځکه نوموړې ژبه د دوی له خوا عراق، اذربايجان او کوچنی آسيا (اوسنی ترکيې) ته ورسېدله.

د سلجوقي دورې د مشهورو فرهنګي او علمي څېرو نومونه په لاندې توګه يادولی شو.

حکيم مجدود چې په سنايي غزنوي مشهورو، خواجه عبدالله انصاري، شيخ محمد غزالي او همدارنګه شاعره او هنرمنده مېرمن منيژه مهستي.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې د (الف) او (ب) په دوو ډلو ووېشل شي، د الف ډله دې د غزنويانو په دوره کې د غزني د پرمختګ او آبادی د علتونو او (ب) ډله دې د سلجوقيانو په دوره کې زموږ د هېواد د فرهنګي پراختيا د علتونو په برخه کې يو له بل سره خبرې اترې وکړي.

پوښتنې

١- ولې سلطان محمود غزنوي په هندوستان کې له فتوحاتو سره مينه لرله؟

٢- د سلطان محمود غزنوي ځايناستی څه نومېده او سلطان مسعود څه ډول ماته وړکړه؟

٣- سلجوقيان په اصل کې له کومو خلکو څخه دي او په څه ډول يې دولتي واکمني ترلاسه کړ؟

٤- د سلجوقي دولت تر ټولو مهم وزير څه نومېده؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د ابوريحان البيروني او خواجه عبدالله انصاري د آثارو په هکله يوه مقاله وليکي او په راتلونکي غونډه کې دې يې ټولګي ته وړاندې کړي.

غوریان او خوارزم شاهیان

غوریان او خوارزم شاهیان زموږ د هېواد او سیمې د تاریخ هغه واکمنې لړۍ ګڼل کېږي چې د ځانګړي ارزښت او نقش څخه برخمن وو.

غوریانو څه وخت چې په غور کې د سلطنت بنسټ کېښود، نو هندوستان یې هم تر خپلې ولکې لاندې راوست. خوارزم شاهیان سره له دې چې د ترکي سلسلو او د ماوراُلنهر په شمال کې خوارزم ته منسوب وو خو زموږ هېواد یې هم تر واک لاندې و.

زموږ په هېواد کې د یادو شوو لړیو ترولکې لاندې، د وضعې څېړنه د دې لوست موضوع ده چې ورسره آشنا به شئ.

د غوریانو دولت

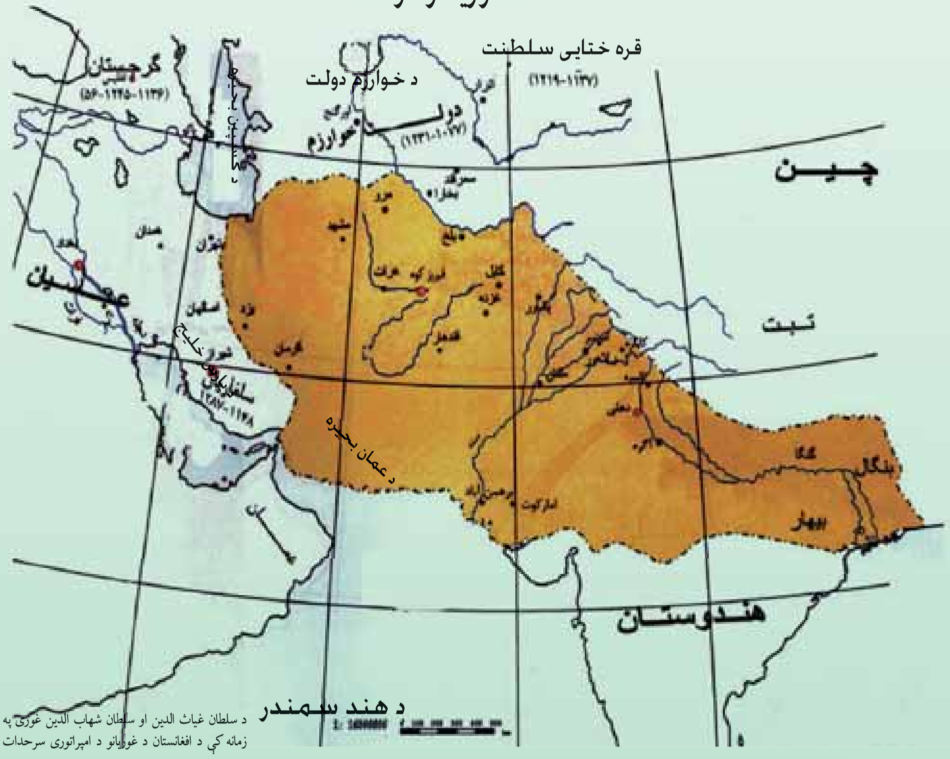

د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین غوری په زمانه کې د افغانستان د غوریانو د امپراتوری سرحدات

غوریان چې زمونږ د هېواد افغانستان په مرکز کې له غور څخه پاڅېدل، په اصل کې یې ریښه ملك شنسب ته رسېږي. نوموړي په غور کې امارت درلود، منهاج السراج جوزجاني د طبقات ناصري په کتاب کې د ملك شنسب په اړه ویلي دي. نوموړی د اسلام په لومړیو کې ژوند کاوه او په داوطلبانه توګه یې د حضرت علي (رض) په دوره کې د نوموړي په واسطه د اسلام په سپېڅلي دین مشرف شو او همدارنګه د امارت دوه سمبولونه (عهد

او لوا) ده ته ورکړل شول.

غوري شاهان د ځانګړي جغرافيوي موقعيت او د سيمې د ډېرو لوړو ژورو په لرلو سره، له هماغه لومړيو څخه د نسبي خپلواکۍ لرونکي وو، ډېر پاچاهان او هېواد نيوونکي و نه توانېدل چې دا سيمه لاندې کړي. غوريانو له عباسي نهضت سره فعاله ونډه واخيسته او امير فولاد غوري له ابومسلم خراساني سره مرسته وکړه.

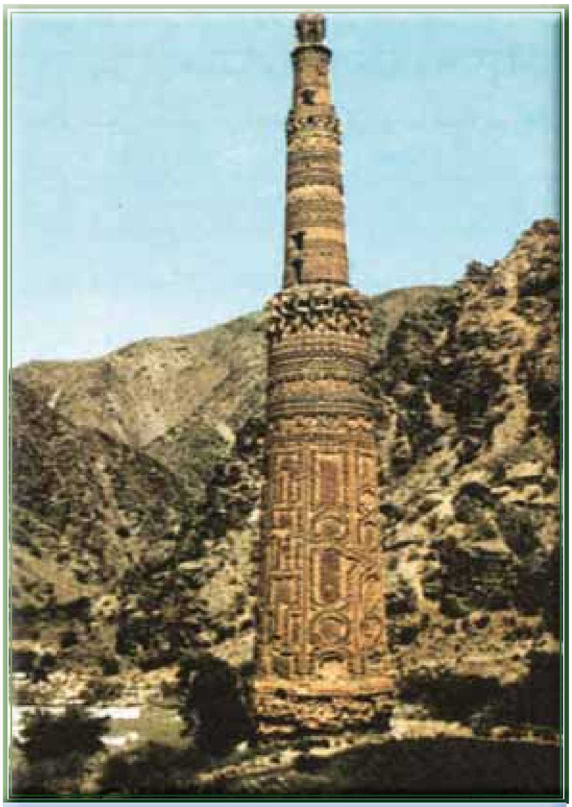
د غور منار جام

خو لومړی کس چې له هارون الرشيد څخه يې عهد او لوا ترلاسه کړل، امير بنجي نهاران نومېده. نومړی وروسته له امير فولاد څخه د غور دويم څواکمن امير بلل کېده.

د غور له اميرانو څخه محمد سوري د سبکتګين او د ده د زوی سلطان محمود غزنوي هم عصره و چې په کلکه به د دې زوی او پلار د يرغلونو په وړاندې درېده. په پای کې سلطان محمود غزنوي په (۴۰۱ق/۱۰۱۱ ز) کال کې په محمد سوري يرغل وکړ او هغه يې ونيوه. او د سلطان محمود غزنوي په بند کې له منځه لاړ خو د غور ولايت واکمني د سلطان محمود غزنوي له خوا د هغه زوی شيث ته ورکړل شوه. وروسته له دې غوريان د غزنويانو تر ولکې لاندې راغلل. سره له دې چې په خپله سيمه کې خپلواکه وو، خو غزنويانو ته به يې خراج ورکاوه. دغې وضعې د سلطان بهرام شاه غزنوي او سلطان سنجر سلجوقي تر پاچاهۍ پورې دوام وکړ. په دې دوره کې غوريانو د علاوالدين حسين تر مشرۍ لاندې په (۵۴۷ق/۱۱۵۲ ز) کال کې له سلطان سنجر سلجوقي سره جګړه وکړه. خو علاوالدين حسين له سلطان سنجر سلجوقي له خوا ماتې وخوړه، بيا د غور مشرۍ ته ورسېد.

علاوالدين حسين له څه مودې وروسته پر غزني يرغل وکړ او غزني يې ونيو، خپل ورور سيف الدين يې د بهرام شاه غزنوي پر ځای په غزني کې حاکم وټاکه. له څه مودې وروسته د غزني خلکو د هغه پر ضد پا څون وکړ او د سيف الدين په وژلو سره يې يوځل بيا بهرام شاه غزنوي د پاچاهۍ پر تخت کېناوه.

علاوالدين حسين د غزنويانو د دې عمل څخه د غچ اخيستلو په نيت په (۵۵۶ق، ۱۱۶۰ ز)کال کې هغه وخت چې د بهرام شاه زوی خسرو شاه واکمن و، په غزني يرغل وکړ. غزني يې ونيو او وېې سو ځاوه. له دې وروسته

نوموړی په علاوالدین جهانسوز مشهور شو.

له علاوالدین څخه څه موده وروسته د هغه وراره غیاث الدین بن سام د غور واکمن شو او نوموړي د خپل زړور ورور شهاب الدین محمد بن سام په مرسته غزان ته چې د غزني حاکم و، ماتې ورکړه او د غوریانو تر لاس لاندې سیمه یې له سند څخه تر کرمان پورې ورسوله سلطان شهاب الدین په (۵۷۹ق/ ۱۱۸٤ ز) کال کې لاهور هم ونیو او د غزنویانو سلطنت یې په بشپړه توګه له منځه یوړ. د شهاب الدین د اقداماتو په ترڅ کې د غوریانو هېواد ډېر پراخه شو. په دې ډول د کسپین(خزر) سمندر له څنډو څخه نیولې بیا په هند کې د جمنا تر ساحله او له جیحون څخه تر بلوچستان پورې خطبه د سلطان غیاث الدین په نامه ویل کېده.

سلطان غیاث الدین غوری

په (۵۹۹ق/ ۱۲۰۳ ز) کال کې د سلطان غیاث الدین له مړینې وروسته د نوموړي ورور شهاب الدین محمد چې د معزالدین په لقب مشهور و، پر تخت کېناست. خو دی په مرکزي آسیا کې د یوه بل ځواک سره مخامخ شو چې خوارزم شاهیان نومېدل. چې په پایله کې یې غوریانو ته ماتې ورکړه او سلطان شهاب الدین هم په (۶۰۲ هـ/ ۱۲۰۶ ز) کال د یوه مخالف له خوا ووژل شو.

د غوري حکومت کمزوري د غیاث الدین محمد د زوی غیاث الدین محمود له زمانې راپیل شو او امپراطوري یې د دوه ټوټې کېدو په لور روانه شوه.

څرنګه چې قطب الدین ایبک په ډهلي او ناصر الدین په سند کې د خپلواکۍ بیرغونه اوچت کړل نو ورو ورو غوري دولت یوازې په غور پورې محدود شو.

خوارزم شاهیان

خوارزم چې په لرغونو متونو کې هوا زرمیا راغلي د هغې سیمې نوم دی چې د جیحون سیند د لوړې برخې او د کسپین (خزر) د بحیرې شمالي څنډې ترمنځ پرته ده. او خوارزم شاهیان د دې سیمې او سېدونکو ته ویل کېږي. دوی هم د سیمه ییزو اسلامي حکومتونو د پاچهانو په موده کې د خپلواکۍ بیرغ اوچت کړ او د ځانګړې حکمرانۍ لړۍ یې رامنځته کړه.

د خوارزم شاهيانو لومړنۍ څېره انوشتگين غرجه نومېده چې په اصل کې د افغانستان په مرکز کې له غرجستان (اوسني هزاره جات) څخه و، نوموړي د هغو خدمتونو په بدل کې چې سلجوقي دولت ته يې ترسره کړل. لوړو مقامونو ته ورسېده چې په پای کې حتی د خوارزم امارت ور په برخه شو. د انوشتگين غرجه له مړينې وروسته د ده زوی محمد په (٤٩١ق/ ١٠٩٨ ز) کال کې د سلطان سلجوقي له خوا د خوارزم حکمران وټاکل شو.

همدغه کس (محمد) د لومړي ځل لپاره په خان (خوارزم شاه) نوم کېښود او د ټول عمر لپاره يې خپل حکومت د (سلطان سنجر سلجوقي) په ملاتړې پر مخ بوتلو خو د ده زوی (اتسز) چې پوه او د فضيلت خاوند و، څه

د خوارزم شاهيانو د دولت پرچم

وخت چې په (٥٢٢ق/ ١١٢٨ ز) کال کې د خوارزم مشر شو، نو د سلجوقي حکومت څخه د خپلواکۍ په لاره کې يې هڅې وکړې.

نوموړي په (٥٣٥ق/ ١١٨١ ز) کال کې د سلجوقيانو نوم له خطبې او سکې ايسته کړ او په بشپړه توگه يې خپله خپلواکي اعلان کړه او هڅه يې وکړه چې د نويو سيمو په لاندې کولو سره خپله تر لاس لاندې جغرافيوي سيمې پراخه کړي.

د خوارزم شاهيانو پياوړي اميران عبارت وو له علاوالدين تکش او علاوالدين محمد څخه، په ځانگړي توگه د

علاوالدین د حکومت په دوره کې د خوارزم شاهي دولت تر ولکې لاندې سیمې خپل اعظمي حدته ورسیدې. د غوریانو حکومت هم په (٦٠٢ق/١٢٠٦ ز)کال کې د علاوالدین له خوا رنګ شو. او په دې توګه د سند سیند تر څنډو پورې د خوارزم شاهیانو واکمني وغزېده. سره له دومره پراختیا، بیا هم خوارزم شاهي دولت ډېره موده پاتې نشو. ځکه له یوه پلوه یې له عباسي خلیفه سره خرابې اړیکې لرلې چې په پایله کې (الناصر الدین الله(٥٧٥ - ٦٢٢ق،١١٧٩- ١٢٢٥ ز) کلونو د خوارزم شاهیانو له مخالفینو څخه ملا تړ وکړ او له بله پلوه مغولانو د چنګېزخان تر مشرۍ لاندې د دوی سیمه په (٦١٧ق/١٢٢١ ز)کال کې تر یرغل لاندې ونیوه. مغولو د خوارزم ښار ونیوه چې په دې ترتیب د خوارزم شاهي د دولت او واکمنی د له منځه وړلو موده راورسېده.

علاوالدین محمد خوارزم شاه له مغولو څخه وتښتېده او د مازندران سیند یوې جزیرې ته یې پناه یوړه. او هماغلته مړ شو، خو مخکې تر مړینې یې خپل زوی جلال الدین خپل ځایناستی وټاکه. نوموړي د مغولو پر وړاندې ډېر مقاومت وکړ خو د پروان په جګړه کې یې له دوی څخه ماتې وخوړه او سند ته وتښتېد. یو ځل بیا یې سند ته نژدې د چنګېزخان له خوا ماتې وخوړه او ډهلي ته یې پناه یوړله، یو ځل بیا یې د کرمان او شیراز له لارې ځان اصفهان او آذربایجان ته ورساوه خو په پای کې په (٦٢٧ق/١٣٣٠ ز)کال کې د کردانو له خوا ووژل شو او خوارزم شاهي حکومت هم د ده له مرګ سره دتاریخ یوه برخه وګرزېده.

اقتصادي او فرهنګي وضعه

د پرله پسې یرغلونو، لښکر کشیو او دوامداره جګړو په دلیل که څه هم دا سیمه دومره د اقتصادي ودې او غوړیدنې لپاره مناسبه نه ده خو بیا هم زموږ خلکو به په دې دوره کې د کرنې، زراعت او تولید له لارې خپلې لومړنۍ اړتیاوې پوره کولې. وربشې، غنم، وریجې، پنبه، انګور، ممیز، بادام، پنیر یې تولیدیدل. همدارنګه د هېواد له ځینو کانونو څخه سره زر، سپین زر، اوسپنه، مس، سرب او نوشادر استخراجېدل. او کوچنۍ صنایع لکه نساجي، چرم جوړونه، قالین او بدنه او وسله جوړول دود (رواج) وو، خو د پوهې او فرهنګ په برخه کې، دا دوره د ساماني او غزنوي دورو ادامه بللې شوې ده. سره له دې ټولو، په ځانګړې توګه غوریانو ودانیو او آبادیو ته پاملرنه وکړه او ځینې جوماتونه، کلاګانې او ودانۍ یې جوړې کړې.

د دوی د ودانیو له ډلې څخه د پام وړ عمرانات یو هم د هرات جومات دی چې د غیاث الدین محمد غوري په دوره کې یې کار پیل شو. بل په غور کې د جام منار چې ٦٤ متره لوړوالی لري د محمد غوري په نامه د یوه ډبرلیك په لرلو سره د غور په جام سیمه کې واقع دی چې د نړۍ له لویو منارونو څخه ګڼل کېږي.

له بلې خوا غوریان د مذهبي تسامح (آسانی) په برخه کې مشهور وو او د دوی دربار د بېلابېلو دیني او مذهبي ډلو او فرقو د پوهانو او عالمانو د ټولېدو ځای ګڼل کېده. د پوهانو او عالمانو د جدي ملاتړو له ډلې څخه بلل کېدل. دوی پوهانو او عالمانو ته په درنه او دقدر په سترګه کتل. غوري امیرانو د علم او ادب سره دومره مینه لرله، څه

وخت چې علاوالدين جهانسوز د محمود غزنوي او د ده د ځيناستو ښايسته ودانۍ ړنګولې په همغه حال نومړي هغه شعرونه چې د دې ماڼيو په هکله ويل شوي وو، ټول يې په سرو زرو واخيستل او په خپل کتابتون کې يې کېښودل.

خوارزم شاهيانو هم د اديبانو او شاعرانو د ملاتړ سياست وپاله او دا خبره مشهوره ده چې استز خوارزم شاه، د خپل انشا د دېوان مشرۍ لپاره رشيد الدين محمد وطواط بلخي غوره کړ.

او دغه هنرمند شاعر چې په عربي او فارسي، نظم او نثر کې يې لوی لاس درلود، (حدائق السحر في دقايق الشعر) کتاب يې د ده په لارښوونې وليکه. دغه کتاب د معاني، بيان او د وينا د لفظي او معنوي صنايعو په برخه کې وليکل شو. همدارنګه سيده بېګم (علويه) د کمال او فضل خاونده او د دېوان لرونکې شاعره په همدې وخت کې اوسېدله. نومړې د وطواط بلخي د شعرونو په ځواب کې شعرونه ويلي دي.

علاوالدين محمد سره له دې چې يو بې رحمه او د تدبير او سياست نه لرونکی خبره وه خو د يو علم پال او ادب پالې څېرې په توګه پېژندل شوی او ويل کېږي چې نومړی ديندار او علم دوست پاچا و.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې، له جغرافيوي نقشې څخه په ګټه اخيستنې سره د غور په تاريخي ارزښت خبرې وکړي.

پوښتنې

١- غوريانو ولې په عباسي نهضت کې ګډون وکړ؟
٢- د غور د مهمو اميرانو نومونه واخلئ.
٣- د سلطان سنجر سلجوقي په ځنګ کې د انوشتګين غرچه او علاوالدين حسين د سياستونو توپير څه و؟
٤- رشيدالدين وطواط بلخي په کومه زمانه کې اوسېده او ترټولو مهم کتاب يې څه نومېده؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د افغانستان په تاريخ کې د غوريانو د اهميت په هکله مقاله وليکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې يې ټولګي ته وړاندې کړي.

مغول او آل کرت

زموږ په هېواد باندې د مغولو يرغلونه زموږ د سيمې د تاريخ له مهمو پېښو څخه ګڼل کېږي. دغه يرغلونه چې د مغولو په برلاسی او بريالیتوب پای ته ورسېدل زموږ د ټولنيز، سياسي، اقتصادي او فرهنګي ژوند په بېلابېلو برخو کې يې بېلا بېلې پايلې رامنځته کړې. د مغولو د برلاسی څرنګوالی او د دوی د واکمنی په دوره کې د کرتي دولت رامنځته کېدل، هغه موضوعګانې دي چې په دې لوست کې به يې ولولئ.

د مغولو د لومړنی واکمنی جوړښت

مغولو په اصل کې د زېړ پوستو قومونو څخه وو چې د مرکزي، ختيځې آسيا په ځينو برخو کې اوسېدل، دغه قوم له بېلابېلو ډلو څخه جوړ شوی دی او ترټولو مهمې ډلې يې عبارت دي له: تاتار، قيات، جلاير، قنقرات او کرائيت. دوی قبيلوي او د کډوالی ژوند کاوه. او تر هغه پورې چې يسوکابها در (د چنګيزخان پلار) په شپږمه هجري/ دولسمه ميلادي پېړۍ کې دوی سره متحد کړي نه وو، په جګړو او شخړو کې ښکېل وو.

وروسته د ده له مړينې، د نوموړي زوی (تموچين) د مغولي مشري ترلاسه کړه. تموچين د شپږمې پېړۍ په پای کې د مغولي قومونو په لويه غونډه کې د چنګيز خان لقب ترلاسه کړ. نوموړی وتوانېد چې د (اوومې هجري/ ديارلسمې ميلادي) پېړۍ تر لومړيو پورې په منځنۍ آسيا کې زياتره مغولي قومونه د ځان تابع کړي.

په چين کې د مغولو د پرمختګ او لاس اچونې خبر د سلطان محمد خوارزم شاه ترغوږه هم ورسېده او همدارنګه د چنګېزخان له پلوه يو پلاوی هم د خوارزم شاه دولت ته ولېږل شو چې په پايله کې په (٦١٥ق/ ١٢١٩ ز) کا ل د چنګېزخان د استازي او سلطان محمد خوارزم شاه ترمنځ تړون لاسليك شو. خو د اترار ښار حکمران له خوا چې د سلطان محمد خوارزم شاه له خپلوانو څخه و، د مغولي سوداګريز کاروان چور کول او د سوداګرو وژل، چنګېزخان ته ښه بهانه په لاس ورکړه چې په خوارزم شاهي دولت يرغلونه وکړي. نو په دې توګه په (٦١٦ق/١٢٢٠ ز) کال يې د يرغل فرمان ورکړ شو او په لسګونو زره مغولي سرتېري اسلامي سيمې ته ننوتل. وروسته د بخارا، سمرقند، خوارزم او مروې ښارونو د لوټولو او وژنو څخه زموږ د هېواد ځينې مهم ښارونه لکه هرات، غزني، کابل او باميان د مغولو په واسطه په سخته توګه ويجاړ او خلك يې ووژل شول. چې په دې توګه مغولي قومونه په افغانستان برلاسي شول او زموږ د هېواد په تاريخ کې يوه توره دوره رامنځته شوه.

د چنګيز خان له خوا دخوارزم شاهي دولت تر لاس لاندې سيمو د نيولو وروسته په (٦٢١ق/١٢٢٤ ز) کا ل کې بېرته مغولستان ته وګرزېد. نوموړی په (٦٢٤ق/١٢٢٧ ز) کا ل کې د تبت د شمال له نيولو وروسته د (٧٢) کلنۍ په عمر مړشو. د چنګېزخان د ځايناستو له ډلې څخه يو ځل بيا په (٦٤٨-٦٥٧ق/١٢٥٠- ١٢٥٩ ز)

کا ل کې د منګوقاآن د واکمنۍ په وخت کې هلاکوخان ته دنده وسپارل شوه چې په اسلامي نړۍ یرغل وکړي. نوموړي خپل ماموریت په (٦٥١ق/ ١٢٥٣ ز) کا ل پیل کړ. هولاکوخان په (٦٥٦ق/ ١٢٥٨ ز) کا ل د عباسي خلیفه (المستعصم باالله) په وژلو او د بغداد په نیولو سره د عباسیانو د خلافت ٥٢٥ کلنه واکمني ختمه کړه. وروسته له عراقه یې همدارنګه ګرجستان، ارمنستان او د کوچنۍ آسیا (اوسنۍ ترکیې) ښارونه هم ونیو. هلاکوخان په (٦٦٣ ق/ ١٢٥٣ ز) کا ل کې وروسته له دې چې له جیحون نه د مصر ترپولو یې خلک د مغولو تابع وګرزول، مړشو.

له دې وروسته د اوسني ایران او د افغانستان د لوېدیځ یوه برخه د هلاکوخان د اولادونو یعنې مغولي ایلخانانو په لاس ورغله خو ماوراءالنهر او افغانستان (تخارستان، بلخ او زابل) د یوې بلې مغولي ډلې (جغتائیانو) په لاس کې ورغلې. د افغانستان په نورو برخو کې سیمه ییزو مشرانو واکمني چلوله.

آل کرت

د مغولو په دوره کې یوله هغو سیمه ییزو حکومتو څخه چې د افغانستان په لویه برخه یې واکمني کوله آل کرت یا کرتیان وو. د کرتیانو اصل او نسب په هکله اختلاف موجود دی. ځیني دوی په غوریانو پورې تړي او ځیني نور مورخین بیا د ربیع فوشنجي د هغه شعر له مخې چې د ملک فخرالدین کرت په ستاینه کې یې ویلې، نوموړي په سلجوقي او ترکمني پاچاهانو پورې تړي. د فوشنجیانو هغه شعر په لاندې ډول دی.

قاعـــده دوده سنـــجر تـــویي	واسطه ملک ســکنــدر تویي
دوده سنجر زتو خواهد نوید	ملک سکندر به تو دارد امید

په هر حال، ملک رکن الدين د دې کورنۍ له مشهورو شخصيتونو څخه و. نوموړی د تاج الدين مرغني چې د غوريانو له خوا په قلعه خيسارکې گمارل شوی و د هغه زوی و.

د مغولو د يرغلونو په وخت کې، هغه د غور او غزني د ځينو برخو سر لښکر و او څرنگه چې د چنگيزخان د فتوحاتو اوازه يې واورېده نو د اطاعت لاره يې غوره کړه چې په دې توگه نوموړي ته د غور ولايت او شاوخوا سيمو حکومت وسپارل شو.

ملک رکن الدين په خپله (٢٦) کلنه واکمنۍ په موده (٦٤٣-٦١٧ق/ ١٢٢٠- ١٢٤٥ ز) کې د لور له پلوه لمسي (شمس الدين کرت) ته ډېره پاملرنه وکړه اونوموړی يې خپل ځايناستي وټاکه. او همدغه شمس الدين کرت چې وروسته له خپل نيکه واکمنۍ ته ورسېد، د کرتي اميرانو او مشرانو د لړۍ پيل بلل کېږي.

ملک شمس الدين هم دخپل نيکه په څېر د مغولو ملاتړی وو او مغولو د نوموړي د دې کار په بدل کې ده ته د مهمو ختيځو ايالتونو مشري وسپارله چې د افغانستان يوه مهمه برخه د سند تر سينده هم په کې شامله وه.

د ملک شمس الدين زياتره اولادونو او ځايناستو د مغولو سره د مرستې سياست ته دوام ورکړ. ملک معزالدين حسين کرت که هر څو له مغولو څخه د خپلواکۍ په لاره کې گامونه پورته کړل خو د مخالفينو په وړاندې د ناوړه چلند په لړلو سره او د بلخ،بادغيس او شبرغان د خلکو وژلو او له وتولو په سبب د ډېرو پاخونونو سره مخ شو او په پای کې د غوري حکومت له خوا له واکه وغورځول شو. د دې کورنۍ وروستی مشر

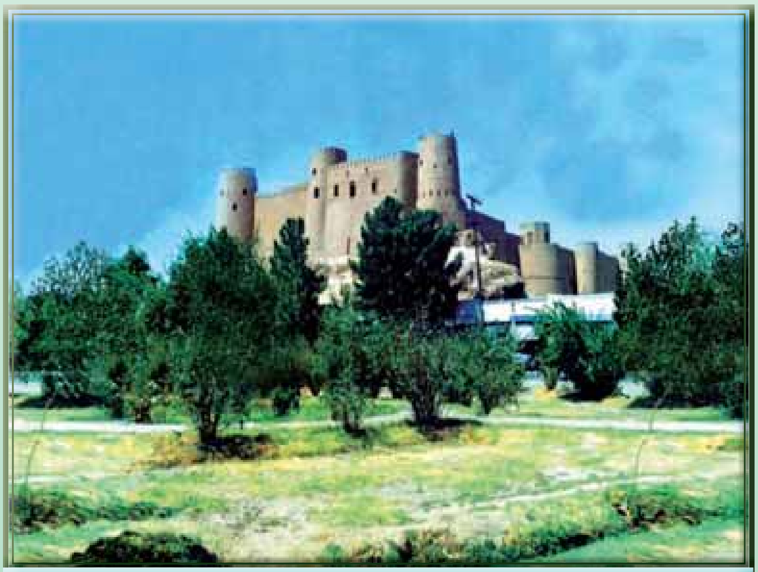

په هرات کې د اختيارالدين کلا

ملک غیاث الدین د ملک حسین زوی و چې امیر تیمور گورکاني له راښکاره کېدو سره سم یې ژوند کاوه. پـه (۷۸۴ق/ ۱۳۸۳ ز) کال کې د تیمور په امر ووژل شو او پـه دې ترتیب د آل کرت دولت هم د تاریخ یوه برخه وگرزیده.

د آل کرت امیرانو شمېر اته کسان وو او (۱۳۰) کاله یې واکمني وکړه.

پوښتنې

۱- د مغولو د مهمو قبیلو نومونه واخلئ.

۲- مغول د لومړي ځل لپاره د کوم تاریخي شخصیت په مشرۍ سره راغونډ شول؟

۳- د مغولو او کرتیانو ترمنځ څه اړیکې موجودې وې؟

۴- د مغولو په وړاندې د کرتیانو د سیاست په هکله خومره پوهېږئ څرگندونې وکړئ.

۵- عباسي خلافت څه وخت او د کوم مغولي کس له خوا له منځه لاړ؟

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې، د قبایلي ژوند د ځانگړتیاوو په اړه مقاله ولیکي او د ټولگي په راتلونکې درسي ساعت کې دې یې وړاندې کړي.

تیمور گورکاني او د ده ځایناستي

تیمور گورکاني هم د منځنۍ آسیا د غوسه ناکو نرۍ نیوونکو څخه و چې د چنګېزخان په څېر یې په سلګونو زره کسان مړه او د سمرقند په مرکزیت یې یوه پراخه امپراطوري رامنځته کړه، خو اولادونه یې په ځانګړې توګه هغه چې زموږ په هېواد یې واکمني وکړله، د پلار پر خلاف علمي او فرهنګي شخصیتونه وو او همدارنګه زموږ په هېواد کې د بېلابېلو پوهنو او هنرونو د رواجونکو څخه وو. په سیاسي او نظامي برخه کې د تیمور ګورکاني ټولې کار نامې او د هرات د تیموري دولت رامنځته کېدل به د دې لوست موضوع وي چې ورسره بلد به شئ.

مورخینو د تیمور نسب تومنای خان ته رسولی چې نوموړی د چنګېزخان له کورنۍ څخه و. تیمور په (۷۳۶ق/ ۱۳۳۶ ز) د ازبکستان، سمرقند ته نژدې د کش په ښار کې وزیږېد. تر (۷۶۲ق/۱۳۶۱ ز) کال پورې د تیمور د ژوند په هکله سمه اطلاع نه لرو، پرته له دې چې ویل شوي نوموړې په هلکتوب کې علم او ادب زده کړل او په غیشو ویشتلو بوخت شو خو په ځوانۍ کې یې د امیر حاجي بر لاس په اداري دستګاه کې خدمت کاوه. څرنګه چې امیر حاجي په مرکزي آسیا کې د داخلي رقابتونو په لړکې، په (۷۶۲ق/ ۱۳۶۰ ز) کال کې افغانستان ته وتښتېده، دی هم ورسره و. تیمور ډېر ژر ماوراءالنهر ته راوګرزېد او دا ځل د کاشغر له خان سره یو ځای شو. نوموړي ته د کاشغرخان د کش ښار اداره وسپارله. له دې نیتې وروسته د ده شهرت زیات شو او د نوموړي واکمني د ماوراءالنهر په ډېرو برخو کې پراخه شوه. ګورکاني (زوم) لقب یې هغه وخت غوره کړ چې د ماوراءالنهر د یوه امیر (امیر حسین قزغني) خور یې په نکاح کړه.

تیمور په (۷۶۶ق/ ۱۳۶۵ ز) کال کې د امیر حسین قزغني په مرسته له ماوراءالنهر څخه د جغتایي ترکانو لاسونه لنډ کړل او څرنګه چې په (۷۷۱ق/ ۱۳۷۰ ز) کال کې یې د بلخ په شاوخوا کې امیر حسین او د ده زوی ووژل نو د ماوراءالنهر په ځواکمن مشر بدل شو او سمرقند یې خپله پلازمېنه وټاکله.

د تېمور يرغلونه

تيمور د (۱۳۳۳/۷۳۳ او ۷۸۱ق/۱۳۸۰ ز) کلونو په منځ کې څلور ځله د خوارزم په هېواد پسې لښکرې وايستې او هغه يې رنګ کړ. مغولستان او قبچاق دښته يې فتح کړل او په (۷۸۲ق) کال يې خپل څوارلس کلن زوی (ميران شاه) د خراسان (افغانستان) لاندې کولو پسې ولېږه او په خپله هم پسې ورغلو، نومونړي په ځانګړې توګه، په هرات کې په پراخه ورانکاريو لاس پورې کړ. د ښار ټولې ودانۍ يې ړنګې کړلې پرته د اختيارالدين له ارګ څخه او د يادولو ده چې ډلې ډلې د نامه او اعتبار خاوندان لکه عالمان، فقيهان او پوهان يې په جبري توګه د سبز ښار ته ولېږل.

ملک غياث الدين کرتي که هر څو په لومړيو کې د تيمور له غوسې په امان پاتې شو خو په (۷۸۵ق/۱۳۸۳ ز) کال کې د تيمور په امر ووژل شو او د آل کرت د لړۍ پاڼه هم واوښته.

تيمور له (۷۷۸ق/۱۳۷۷ز) کال نه بياتر مرګه (۸۰۷ق/۱٤۰٤ ز) پورې په خپله (۲۹) کلنه واکمنۍ کې د خپلو ډېرو سختو يرغلونو او حملو په پايله کې په سلګونو زره انسانان ووژل او له چين څخه تر مديترانې او همدارنګه د روسيې او مسکو د استپونو څخه تر ډهلي پورې سيمې يې ونيولې او د لويې امپراتورۍ بنسټ يې کېښود. د تيمور د لښکرو اصلي هسته جغتايي ترکانو تشکيلوله. د ده په لښکرو کې ځينې ښځې هم وې تيمور په (۸۰۷ق/۱٤۰٤) کا ل د (۷۱) کلونو په عمر مړ شو.

د تيمور ځايناستي

د مړينې په وخت کې يې ۳۶ زامن او لمسيان لرل. د دې لپاره چې د ده نه وروسته يې د اولادونو ترمنځ په واکمنۍ جګړې پېښې نه شي. په ژوند يې فتح کړي هېوادونه د دوی ترمنځ ووېشل. سره له دې هم، د تيمور له مړينې څخه وروسته د ده د دوو زامنو او لمسي ترمنځ اختلاف رامنځته شو. او دواړو زامنو يې ورو ورو د خپلو وربرونو له خوا نيول شوې سيمې ترلاسه کړې. دوی دوه نسبتاً پراخه دولتونه رامنځته کړل. يو يې د ميران شاه او د ده د زامنو دولت په عربي عراق، د ايران په لويديځ ګرجستان، ارمنستان او الجزاير کې او دويم دولت د شاهرخ په خراسان، افغانستان او ماوراءالنهر کې رامنځته کړ چې مرکز يې د هرات ښارو.

که له یوه پلوه د میران شاه دولت، د نوموړي د لېونتوب، د ده د زامنو ترمنځ د اختلاف او د قراقویونلو ترکمنانو او همدارنګه د ایران د آل جلایر د واک نیولو په دلیل له منځه لاړ خو له بله پلوه د شاهرخ دولت د ده او د نوموړی د درباریانو کفایت او پوهې له برکته دوام وکړ.

د ده دوره د افغانستان په تاریخ کې چې مرکز یې هرات و، روښانه دوره بلل کېږي.

نوموړي (۴۳) کاله واکمني وکړه. د ده په دوره کې هرات نه یوازې دا چې د لوی کتابتون چې د شاهرخ په امر جوړ شوی و، لرونکی شو. بلکې د پوهانو او عالمانو د غونډېدو مرکز وګرزېد.

د ده له مېرمنو څخه یوه ګوهرشاد آغا(په ترکي ژبه کې آغا د ملکې نوم دی) نومېده. چې د ښوکارونو په کولو او د خیر د آثارو په رامنځته کولو مشهوره وه.

وروسته له شاهرخ څخه د ده زوی الغ بیګ واکمنی ته ورسېد. دی هم د پلار په څېر علم دوست او پوه سړی و. خو په (۸۵۲ق/ ۱۴۴۸ز)کا ل کې د خپل زوی له خوا ووژل شو. له دې وروسته د شهزاده ګانو ترمنځ اختلاف زیات شو. له څه مودې وروسته د سلطان حسین بایقرا په نامه یو بل تیموري امیر په هرات کې واکمنی ته ورسېد. نوموړي، امیر علي شېر نوایي چې د خپل وخت له پوهانو او ادیبانو څخه ګڼل کېده، وزیر وټاکه. د ده د واکمنی دوره (۳۳) کاله اوږده شوه. او د ده په وخت کې هرات د آبادی او د بډبې اوج ته ورسېد.

د سلطان حسین بایقـرا له مړینې سره سـم د تیمور د ځـایناستو زوال هم پیل شو او د دوي د واکمنی سیمه د شیباني ازبکانو او د ایران د صفویانو له خوا تر یرغل لاندې راغله او په همدې توګه دوی د تاریخ یوه برخه شول. تیموریانو (۱۱۳) کاله واکمني وکړه او د دوی له ډلې څخه شپږو امېرانو په افغانستان واکمني تر سره کړه.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې، له نقشې څخه په ګټه اخیستنې سره د تېموریانو د راولاړېدو ځای او د امپراتورۍ حدود څرګند کړي.

پوښتنې

۱- د تیمور د ګورکان لقب لامل څه و؟

۲- افغانستان ته د تیمور د راتلو په وخت کې په هرات باندې چا حکومت کاوه او همدارنګه د ده او هرات برخلیک څنګه شو؟

۳- د هرات د دوو مشهورو تیموري پاچاهانو نومونه واخلئ.

٤- د هرات آبادي او دبدبه د کوم تېموري واکمن په دوره کې رامنځته شوه او ولې؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې له تاریخي کتابونو او سرچینو څخه په ګټې اخیستنې سره، د تېموریانو په دوره کې د هرات د فرهنګي او تمدن په هکله یوه مقاله ولیکي او په راتلونکي غونډه کې دې یې خپلو ټولګیوالو ته وړاندې کړي. همدارنګه ترټولو غوره مقاله دې د ښوونځي په تابلو کې ځوړنده کړي.

د مغولو او تیموریانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

زموږ په هېواد باندې د ماوراالنهر د ډاروونکو یرغلونو او حملو یولړ نتیجې او اغېزې په اقتصادي او فرهنګي برخه کې راڅرګندې شوې. برسېره پر دې چې مدرسې، ښوونځي، کتابتونونه او علمي مرکزونه یې رنګ کړل ورسره زموږ د سیمې زیات شمېر پوهان او عالمان یې یا ووژل او یا هم لیرې او نژدې هېوادونو ته وتښتېدل. په واقعیت کې یو درېدلی حالت یا یو ډول په شاتګ رامنځته شو. په دې لوست کې دغه وضعیت ترڅېړنې لاندې نیول کېږي.

د مغولو د یرغلونو تر ټولو مهمې پایلې، سربېره پر دې چې په سلګونو زره انسانان ووژل شول، ښارونه ویجاړ او همدارنګه کاریزونه او کرنیزې ځمکې له منځه لاړې مغولانو د نیول شوو سیمو هنرمندان او صنعتګران بندي کول او مغولستان ته به یې لېږل او دوی به یې استثمارول. یوه ډله به چې په کلیو او ښارونو کې د مغولو له تېغه خلاص شوه، نو د خان یا دخان اړوند کسانو له خوا به ترې اقتصادي ګټه پورته کېده. بېلابېل مالیات په خلکو لګول کېدل.

ړنګونو او اقتصادي ویجاړتیا په فرهنګي وضعې هم اغېزه وکړه او فرهنګي زیانونه په هغه کچه زیات وو چې د مغولو له یرغلونو څخه د مخه زموږ په هېواد کې زیاتره کتابونه او آثار چې پیدا کېدل له منځه لاړل. مدرسې، ښوونځی، کتابتونونه، جوماتونه او دیني ودانۍ چې په عین وخت کې به د پوهانو کتابونه او آثار هم پکې ساتل کېدل، له منځه لاړل.

پوهان او عالمان ووژل شول یا د مغولو له خوا اړ شول چې مغولستان ته کډه وکړي. او یا پخپله هغو ځایونو ته لاړل چې ګومان یې کاوه د مغولو لاسونه هلته نه رسېږي لکه مصر، شامات او هندوستان ته.

په همدې دلیل په ځانګړې توګه د عقلي او فکري پوهنو په برخه کې یو وحشتناک سقوط رامنځته شو. او نور د ابن سینا په شان روښانه څېرې رامنځته نشوې.

له بله پلوه فقر، بېوزلی، تېریو او غمونو د خلکو انګېزه د ګټورو پوهنو په وړاندې راټیټه کړه او د علومو زیاتره ارخونو او دیني لیوالتیا ته پاملرنه وشوه چې دې کاربه له دنیا څخه تېښتې، صبر، قناعت او د ژوند سختی قبلولو ته توصیه کوله لکه تصوف او نرۍ پربښودنه چې په دې وخت کې یې زیات مینه وال پیدا شول او هغوکسانو ته به چې نړۍ ښه ونه برېښېده، نو به یې پناه ورووړله. که څه هم د یوشمېر صوفیانو کړنه

او د فعالیتونو پایلې د هغه وخت د مغولي حاکمانو په ګټه وې خو په عین وخت کې د طریقت پیروان او صوفیان هم اوسېدل چې خلک به یې د پردیو په وړاندې پاڅون ته را بلل.

په هر حال، له ټولو زیانونو سره سره چې د فرهنګ په برخه کې رامنځته شول. زموږ د هېواد ځینې پوهان او ادیبان د مغولو له منګولو څخه خلاص شول او په لیرې سیمو کې یې خپل آثار وپنځول، د دې دورې یو له مهمو شخصیتونو څخه مولانا جلال الدین محمد بلخي و چې پلار یې بهاولد نومېده. بهاولد په ماوراءالنهر او خراسان کې ډېر مریدان لرل. او د مغولو د یرغل په سبب یې سیمه پرېښوده. د کډوالۍ په وخت کې درې سوه او ښان د بهاولد او د ده د کورنۍ په قیمتي کتابونو او د کور په سامان بار وو.

زموږ د هېواد تکړه مورخ قاضي منهاج الدین چې مشهور په منهاج السراج جوزجاني و په دې وخت کې اوسېده. نوموړي هند ته د ناصرالدین دربار ته پناه یوړه او خپل کتاب (طبقات ناصري) یې هلته ولیکه. د جهانګشا کتاب لیکونکی عطا ملک جویني، امیر حسین غوري، سیفي هېروي، ربیعي فوشنجي، بابا هوتک، د ده زوی ملکیار هوتک او اکبر زمینداوري په همدې دوره کې اوسېدل.

د تېموریانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

د تېمور اقدامات لکه د نورو سیمو لاندې کولو، د ښارونو او ودانیو ورانول، د اوسېدونکو وژل او لوټ کول او همدارنګه ماوراءالنهر ته د پوهانو، کسبګرو، صنعتګرو او هنرمندانو لېږل د چنګېزخان کړنلارې ته ورته وو. له دې امله ویلی شو چې د نوموړي دوره د مرکزي آسیا د پوونده (صحراګشتان) تسلط د تورې دورې دوام وګڼو. خو د تیمور په خلاف د ده اولادونو فرهنګي، هنري او معماري چاروته ډېره پاملرنه کوله. د تېمور د زوی شاهرخ میرزا او د نوموړي د ښځې ګوهرشاد بیګم آغا په ملاتړ ډېر روښانه او ارزښتناک آثار رامنځته شول. او د شاهرخ زوی الغ بېګ په ملاتړ په سمرقند کې د الغ بیګي رصدخانې په نامه یوه لویه نجومي رصدخانه جوړه شوه چې ډېر پوهان پکې وو.

د شاهرخ بل زوی بایسنقر هم د کتاب له ملګرو څخه ګڼل کېده. نوموړي د لویې کتابخانې بنسټ کېښود. بایسنقر هم نژدې څلوېښت تنه انځورګران او خطاطان د هرات په شاهي کتابتون کې راغونډ کړل. دوی زیات آثار مصور کړل لکه د فردوسي شاهنامه، لیلی او مجنون، د سعدي بوستان او ګلستان، ده د ټولو هنري آثارو یونوی سبک رامنځته کړ چې د (هرات مکتب) نوم یې ځانته غوره کړ. د هرات په ښوونځي

کې د انسانانو کوچني انځورونه انځور شوي او همدارنګه په ساده کرښو او بې ابزارو((لومړنی ابزار)) میناتوري يې رامنځته کړي.

په هرات کې په ځانګړې توګه د سلطان حسين بايقرا (۹۱۱- ۸۲۶ق/۱۵۰۶-۱۴۷۰ ز) کلونو په زمانه کې د تمدن او فرهنګ د غوړېدنې او پراختيا د اوج دوره وه. په دې دوره کې پاچا او د ده عالم وزير (علي شېرنوايي) له پوهانو، هنرمندانو، شاعرانو او اديبانو څخه ملاتړ کاوه چې په پايله کې مهم علمي او فرهنګي يون رامنځته شو. په ځانګړې توګه د نقاشی ستر استاد کما ل الدين بهزاد چې څه وخت آثار وړاندې کړل. نو د هرات د هنري مکتب نوم ډېر لوړ شو. دغه هنرمند د هرات ښوونځي ځانګړې لاره د کمال کچې ته ورسوله.

په دې دوره کې د هرات د ارګ له بيارغونې پرته نور هم ډېر مهم آثار رامنځته شول لکه په مزار شريف کې د حضرت علي (رض) د زيارت جوړونه، په مشهد کې د ګوهر شاد بيګم آغا د جامع جومات رغونه، په هرات کې د ګوهرشاد او سلطان حسين د قبرونو رغونه سره له شپږو ښکلاييزو منارونو، په ګازرګاه کې د خواجه عبدالله انصاري د قبر ښکلي کول، په هرات کې نور ډېر جوماتونه او زيارتونه همدارنګه د ايران پولې ته نژدې د خارګرد جومات يادولی شو.

د دې دورې مهم علمي او فرهنګي شخصيتونه عبارت وو له: امير علي شېر نوايي، ملا حسين واعظ کاشفي، سلطان حسين بايقرا، شيخ عبدالرحمن جامي، مير سيد علي خطاط، مولانا حسين علي هروي، ملا محمد ابراهيم غبار او د فاضلو او شاعرو ښځو له ډلې څخه د لاندې ښځو نومونه اخيستي شو.

سلطان رضيه د التمش لور چې شعر به يې هم وايه، مهر النسا چې تخلص يې مهري و او په هرات کې اوسېده. د امير علي جلاير لور، آفاق جلاير چې د حسين بايقرا په زمانه کې اوسېد له او (ماه) چې هم شاعره وه او هم ستوري پېژندونکې.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، يوه ډله دې د مغولو د دورې په فرهنګي وضعې او دويمه ډله دې د تيموريانو د دورې په فرهنګي حالت په لنډه توګه خبرې وکړي.

پوښتنې

۱- د پوهانو، هنرمندانو او صنعتگرانو په وړاندې د مغولو او تیموریانو په چلند خبرې وکړئ؟

۲- مولانا جلال الدین محمد بلخي چېرته اوسېده او ولې یې کډه وکړه؟

۳- د گوهرشاد بیگم آغا په امر د دوو مشهورو جوړو شوو ودانیو نومونه واخلئ.

٤- امیر علي شېر نوایي څوک و او په څه حال کې یې ژوند کاوه؟

۵- په بلخ کې د حضرت علي (رض) زیارت د کوم تیموري پاچا پواسطه جوړ شو؟

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د (هرات هنري ښونځي) په هکله یوه مقاله ولیکي او په راتلونکې غونډه کې دې یې ټولگي ته وړاندې کړي، همدارنگه تر ټولو غوره مقاله دې د ښوونځي په لوحه باندې ځوړنده شي.

دریم ځپرکی

افغانستان د کندهار له پاځون څخه مخکې

په دې ځپرکي کې به د کندهار د پاځون په و ړاندې حالات په تېره بیا دریو ګاونډیو دولتونو(شیبانیانو، صفویانو او بابریانو) سره زموږ د هېواد د اړیکو څرنګوالی، تر مطالعې لاندې ونیول شي.
دغه راز زده کوونکي به د هوتکیانو په مشرۍ په کندهار کې د لومړني افغان دولت له تشکیل سره آشنا شي.

په کندهار کې د حاجی میرویس نیکه آرامگاه

د څېړکي موخې

۱. د کندهار د خپلواکۍ د خپلې خوښې پاڅون څخه مخکې د افغانستان له عمومي وضعې سره د زده کوونکو بلدول؛

۲. له ګاونډیو واکمنو لړیو لکه شیبانیانو، بابریانو او صفویانو سره د افغانستان او د دوی د اړیکو په څرنګوالي د زده کوونکو بلدول؛

۳. په افغانستان او ایران کې د هوتکي دولت له مهمو سیاستونو او اقداماتو سره د زده کوونکو بلدول؛

٤. په یاده شوې دوره کې د افغانستان له عمومي اقتصادي او فرهنګي وضعې سره د زده کوونکو بلدول؛

۵. د انحطاط او تجزیې دورې په ترڅ کې د مهمو تاریخي او فرهنګي شخصیتونو او پوهانو سره د زده کوونکو بلدول.

د کندهار له پاڅونه مخکې د افغانستان وضعه

د هرات د تیموري لړۍ له منځه تللو سره سم، زموږ په هېواد کې یوه مرحله (تقریباً دوه نیمي پېړۍ) رامنځته شوه چې د افغانستان سیاسي مرکزیت او د قلمرو وحدت له منځه لاړ چې زموږ ګاونډیو هېوادونو او قومونو زموږ د هېواد ځینې برخې لاندې کړلې.

د دې ډلې مهم ځواکونه عبارت وو له: ازبکي شیبانیان، د ایران صفویان او د هند مغولان چې له بخارا، سمرقند، اصفهان او ډهلي څخه یې زموږ د هېواد سیمې او ولایتونه اداره کول. د وضعې څېړنه او دهوتکیانو پواسطه د افغانستان د بیارغونې څرنګوالی د دې او د څونورو راتلونکو لوستونو موضوع ده چې و به یې لولو.

په افغانستان کې شیبانیان

ازبکان د مغولو او تاتاریانو له اولادې څخه شمېرل کېږي. ازبکان خپل نوم له (ازبک خان) (٦٨١-٧٤٣ق/١٢٨٢-١٣٤٢ ز)کلونو څخه اخلي. نوموړی د مغولو زرین پوځ چې د (والګا) رود ترڅنګ مېشت و، مسلمان کړ. نوموړی پوځ د ترکي قومونو څخه جوړ شوی و، خو رهبران یې مغولي نژاده وو. په مرکزي آسیا کې د ازبکانو ځواک د چنګېزخان د زوی جوجي د یوه لمسي ابوالخیر له خوا رامنځته شو او نوموړي تر (٨٣٤ق/١٤٣١ ز) پورې د قبچاق د دښتو یوه زیاته برخه ونیوله خو د ازبکو ترټولو مشهور پاچا محمد خان شیباني (شیبک خان) نومېده، نوموړی د (ابو الخیرخان) زوی و.

شیبک خان د شپاړسمې مېلادي پېړۍ په لومړیو کې د تیموري لړۍ وروستی واکمن په سمرقند کې له پښو وغورځاوه او په دې توګه یې په ماوراءالنهر کې د ازبکانو د واکمنۍ بنسټ کېښود. که هر څو د شیبانیانو واکمني موقتاً د بابر له غندنې سره مخ شوه خو په (٩١١ق/١٥٠٥ ز) کال د شیبانیان وتوانېدل چې بابر او ملاتړي یې له مرکزي آسیا څخه وشړي.

شیبانیانو په ځانګړې توګه د سلطان حسین میرزا له مړینې وروسته او د نوموړي د اولادونو ترمنځ د اختلاف په سبب د افغانستان لورته پاملرنه وکړه او په (٩١٣ق/١٥٠٧ ز)کال د تیموریانو د واکمنۍ مرکز هرات د شیبک خان ازبک لاسته ورغی.

پرته له هرات څخه، کندهار هم د شیبانیانو تر یرغل لاندې راغی او دا ښار چې تر اوسه د بابر پاچا له ورور یادګار ناصر میرزا سره و، په (٩١٣ق/١٥٠٧ ز) کال کې تر استراباده پورې مخکې لاړل.

د شیبانیانو ځواک تر (٩١٦ق/١٥١٠ ز)کال پورې، هغه وخت چې د شاه اسماعیل صفوي یرغلونه په ازبکانو جاري وو، چلېده، خو په همدې کال کې، په هغه خونړۍ جګړه کې چې مروې ته نژدې را پېښه شوه. محمد خان شیباني د خپل لسوزرو جنګیالیو سره د ایران صفوي قزلباشو له خوا ووژل شو چې په

دي ترتیب دا څل زموږ د هېواد لویدیځي، شمالي او مرکزي برخې د صفویانو لخوا لاندې شوې. که هر څو په موقته توګه شیبانیانو د آمو سیند غاړې ته په شاتګ وکړ خو یرغلونه او بریدونه یې په ځانګړې توګه د افغانستان په شمال باندې ونه دربدل او دوی د افغانستان په شمال کې بدخشان تر میمنې او بادغیس پورې او همدارنګه دهېواد په لویدیځ کې یې هرات څو څو ځلې تر یرغل لاندې ونیو. په ځانګړې توګه عبیدالله خان چې د محمد سلطان خان زوی او د ابو الخیر لمسی و، د ازبکانو څواکمن پاچا د (۳۳) کلونو واکمنی په ترڅ کې اووه ځله زموږ په هېواد او په ایران یرغلونه کړي چې ډېر زیات زیانونه یې را اړولي دي.

شیبانیانو تر (۱۰۰۷ق/ ۱۵۹۹ ز) کلونو پورې واکمني چلولې ده. د دوی پلازمېنه زیاتره وخت سمر قند او ځینې وخت بخارا هم وه او څه د پاسه یوه پېړۍ یې زموږ د هېواد شمالي او لویدیځ ولایتونه او سیمې یې تر بریدونو او یرغلونو لاندې نیولې وې.

د ازبکو استراخانیان هم چې په (۱۰۰۷ق) کال په مرکزي آسیا کې د شیبانیانو پر ځای پر تخت کېناست. د افغانستان په وړاندې یې هماغه د شیبانیانو سیاست پر مخ بېوه او ځینې وخت به یې زموږ د هېواد شمالي ولایتونو لکه تخار او بلخ او ځینې وخت به یې هرات ته لاس غزولو. د استراخانیانو حکومت تر (۱۱۶۷-۱۷۵٤ ز)کلونو پورې دوام وکړ.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې له نقشې څخه په ګټې اخیستنې سره د والګا رود په شاوخوا کې د مغولي زرین پوځ د میشت کېدو موقعیت او د افغانستان شمال ته د شیبانیانو د لاس رسي لارې په ګوته کړي.

پوښتنې

۱- شیبانیان د نژادي پلوه په کومې ډلې پورې تړل کېږي؟

۲- د شیبانیانو د ځواک اصلي مرکز چېرې واقع و او ولې یې افغانستان ته پاملرنه وکړه؟

۳- شیبک خان (محمد خان شیباني) د چا پواسطه او چېرته ووژل شو؟

٤- د هغو ولایتونو نومونه واخلئ چې زیاتره وخت به د شیبانیانو او استراخانیانو د برید او یرغلونو لاندې راتلل.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې له علمي سرچینو څخه په ګټې اخیستنې سره د شیبک خان د کړنلارې په هکله یوه لنډه مقاله ولیکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې یې خپلو ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

بابریان او افغانستان

یوه بله سلسله چې د تجزیې او ګډ وډۍ په وخت کې یې زموږ د هېواد په ځینو برخو واکمني چلوله، بابریان وو. دوی هم د افغانستان د ډېرو ګاونډیو ځواکونو سره په سیالۍ کې زموږ د هېواد د پریشانۍ، په شاتګ او د ټولنیزو، سیاسي او اقتصادي خنډونو لامل وګرځېدل.

په دې لوست کې به د افغانستان د تاریخ په دې برخه کې د بابریانو مهم اقدامات او خوځښتونه ولولئ.

ظهیر الدین محمد بابر (د ببر په معنا) د تیمور له کړوسیانو څخه ګڼل کېده. پلار یې په ازبکستان کې د اندیجان حاکم و. نوموړي د ازبک شیباني ځواک د خپرېدو په لار کې په (۹۰۶ق/۱۵۰۱ ز) کال کې له مرکزي آسیا څخه افغانستان ته وتښتېد. او د بېرته راستنېدو په لومړیو ورځو کې د تخارستان سیمه بیز حکمران خسرو شاه ورته ښه راغلاست ووایه.

خسرو شاه په دې وخت کې زموږ د هېواد په شمال کې تر بدخشان پورې سیمې په واک کې درلودې. بابر وروسته له دې درې زره هغه لښکرې ورسره ملګرې کړې چې د خسرو شاه له ځواک څخه بېلې شوې وې. نو د کابل په لور وخوځېد. کابل په دې وخت کې د هرات د تیموریانو له خوا د یوه حاکم پواسطه اداره کېده. بابر په (۹۱۰ق/۱۵۰٤ ز)کال کې کابل پرته له جګړې او مقاومته ونیوه. دغه وخت چې د تیموریانو د واکمنۍ لړۍ د کمزورۍ او سقوط سره مخامخ وه. بابر بېلابېلو برخو ته پوځونه ولېږل او په ټولیزه توګه، پرته د افغانستان د لویدیځو او شمال لویدیځو ولایتونو څخه چې د ایران د صفویانو تر واک لاندې وو، نور وتوانېد چې د افغانستان زیاتره سیمې لاندې کړي.

بابر وروسته له دې چې زموږ د هېواد په مهمو برخو یې واک ټینګ کړ. د هند په لور یې پوځونه وخوځول چې په پایله کې یې د کابل، بدخشان او کندهار د ځواکونو پواسطه ډهلی ونیوه چې په دې ترتیب په هند کې د یوې نوې لړۍ بنسټ کېښودل شو چې ترڅو پیړیو یې دوام وکړ.

بابر په (۹۵۳ق/ ۱۵۲۹ ز)کال کې مړ شو او د خپل وصیت له مخې په کابل کې خاورو ته وسپارل شو. وروسته له ده څخه د نوموړي تر ټولو مشر زوی ناصر الدین محمد همایون چې په کابل کې زیږېدلی و، ډګرته رامنځته شو. نوموړی د خپلو ورونو او په هند کې د افغانانو له مخالفت سره مخامخ شو.

همایون په (۹٤۷ق/۱۵٤۰ ز)کال د افغان شېر شاه سوري د پوځونو له خوا د قنوج په سیمه کې ماتې وخوړه او څرنګه چې ورونو یې هم له ده سره مرسته ونه کړه، نو په ایران کې یې د صفوي طهماسب دربار ته پناه یوړه. په دې وخت کې د افغانستان زیاته برخه له بدخشان نه تر کندهار پورې د بابر د بل زوی کامران میرزا په لاس کې وه. خو همایون داخل په (۹۵۱ق/۱۵٤٤ ز) کال کې افغانستان ته راوګرزید او د (۱۳) زرو صفوي قوتونو په مرسته یې د افغانستان زیاتې سیمې او ولایتونه لاسته راوړل. داخل یې وروسته له لسو کلونو څخه خپل هغه وروڼه له مخې لیرې کړل چې له نوموړي سره مخالف وو.

همایون په دې موده کې خپل ورونه هر یو ناصر میرزا، میرزا هندال او میرزا عسکري ووژل او کامران میرزا یې ړوند کړ. د همایون له مړینې وروسته د هغه زوی جلال الدین اکبر د ډهلي پر تخت کېناست. او نوموړي د کابل او غزني اداره خپل ورور محمد حکیم ته وسپارله خو دې په خپله د افغانانو سره په دوامداره شخړو کې ښکېل و په ځانګړې توګه د خیبر، سند او ژوب په سیمو کې چې د دوی پاڅونونه یې شنډ کړل.

د جلال الدین اکبر له مړینې وروسته، د ده زوی سلیم شاه د جهانګیر په نامه د هندوستان واکمن شو. د همدې واکمن په وخت کې چې صفوي شاه عباس په کندهار یرغل وکړ او د (۱۰۳۲ق / ۱۶۲۳ ز)کال کې یې ونیوه. د صفویانو او ګورګانیانو د واکمنۍ په موده کې دکندهار برخلیک د یادو شوو دوو لړیو ترمنځ د اختلاف او شخړو مهم ټکی و او ډېر ځله ګورګاني هند او صفوي ایران د دې په سر سره نښتي دي.

د جهانګیرځایناستو، شاه جهان او اورنګزیب هم دخپلو واکمنیو د پراختیا په سبب د افغانستان په هکله ډېرې هلې ځلې کړې دي او په ځانګړې توګه د کابل، بلخ او بدخشان برخلیک د دوی او د سیمه ییزو ځواکونو ترمنځ د اختلاف بل لامل بلل کېږي. لکه د بلخ او د هېواد د شمالي سیمو د لاندې کولو پر سر د بابر او ازبکو استراخانیانو ترمنځ جګړې او همدارنګه د ختکو او یوسفزیو سره ټکرونه او نښتې چې په ځانګړې توګه د اورنګزیب په (۵۰) کلنه دوره کې رامنځته شول او د پراخه زیانونو سبب وګرځېدل.

دغو پېښو څرګندوله چې د افغانستان د تجزیې موده را رسېدلې، د پردیو لاسوهنو او د ځینو سیمه ییزو مخورو له خوا د بهرنیو ځواکونو ملاتړ د دې لامل وګرزېد چې ګډوډي او انحطاط رامنځته شي چې د ډېرې مودې لپاره دا وضعه ناسمه پاتې شوه.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې هغه دلایل و شمېرې چې له افغانستان څخه یې د بابر پاملرنه هندوستان ته واړوله.

پوښتنې

۱- بابر شاه د کومو پوځونو په مرسته کابل او وروسته هندوستان ونیوه؟

۲- همایون ولې صفوي دربار ته پناه یوړه؟

۳- د هغو اختلافي سیمونومونه واخلئ چې د بابریانو او صفویانو او همدارنګه د بابریانو او استراخانیانو تر منځ شخړې په کې رامنځته کېدې؟

٤- ولې بابر پاچا د افغانستان لویدیځ ولایاتو ته لښکر کښې ونه کړه؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د بابر پاچا د (بابر نامې) په نامه د خاطراتو ټولګې په هکله یو لنډ مطلب ولیکي.

افغانستان او صفویان

د ایران صفویانو زموږ د سیمې نیولو ته هم هغه وخت سترګې پټې کړې وې چې زموږ د تاریخ هغه دوره د انحطاط او تجزیې په نوم یاد ده. زموږ په هیواد باندې د یرغل د هڅو په درشل کې او یا د دوو هم عصره کورنیو (ازبکانو او ګورګانیانو) سره د سیالی په پایله کې زموږ هیواد ته درانه زیانونه واوښتل. که هر څو له صفویانو سره د دوی ترلاس لاندې نورو سیمو کې هم مخالفتونه موجود وو، خو په ځانګړې توګه افغانان له هغو لومړیو ډلو څخه شمېرل کېږي چې له صفویانو څخه یې خپله خپلواکي ترلاسه کړه، دغه موضوعګانې به په دې لوست کې ولولو.

صفویان په اصل کې د شیخ صفي الدین اردبیلي له نسله دي. شیخ صفي الدین اردبیلي په اتمه هجري پېړۍ کې اوسېده. چې په ایران او کوچنۍ آسیا یا عثماني خلافت کې یې ډېر مریدان او پیروان وو خو په ایران کې د صفوي لړۍ د حکومت بنسټ اېښودونکي شاه اسماعیل ګڼل کېږي. نوموړی د شیخ صفي الدین اردبیل له لمسیانو او په عین وخت کې د خپل عمر د صفویه طریقت پیرو او مرشد و. شاه اسماعیل په خپلو مخالفانو باندې له برلاسی وروسته په (۹۰۷ق/۱۵۰۱ ز) کال کې د ایران د تبریز په ښار کې د تاج اېښودلو مراسم تر سره کړل. نوموړي د خپلو تکړه

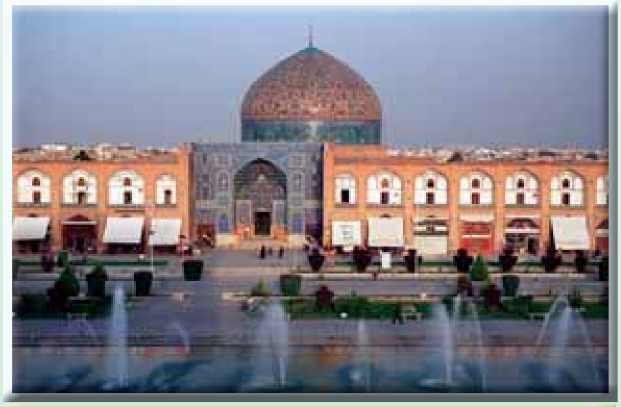

په اصفهان کې د شیخ لطف الله جومات

مریدانو او ترک تبره ملا ترکوونکو (قزلباشو) پواسطه د ایران په دولت کې د حکوت د بنسټ ټینګولو نه وروسته د افغانستان لوري ته پاملرنه وکړه.

افغانستان په دې وخت کې د ازبکي شیباني څواکونو او بابریانو له خوا اداره کېده، سره له دې چې د شاه اسماعیل او بابر پاچا اړیکې ډېرې ښې وې او هر وخت به یې د لیکونو پواسطه اړیکه ټینګوله خو د شاه اسماعیل او شیبک خان اړیکې ډېرې خرابې وې. چې په پایله کې یې په (۹۱۶ق/۱۵۱۰ ز) کال کې د صفویانو او ازبکانو ترمنځ په خونړۍ جګړه کې چې مروې ته نژدې پېښه شوه، ازبکانو سخته ماتې وخوړه، د ازبکانو پاچا شیبک خان ووژل شو اود (۳۰) زرو په شاوخوا کې څواکونه یې یا مړه او یا بندیان شول. له دې وروسته له هرات څخه تر بلخ او هزاره جاته پورې سیمې د صفویانو په لاس ورغلې او د امو سیند د ازبکانو او صفویانو ترمنځ د پولې په توګه وټاکل شو.

که هر څو دا وضعیت په خپل حال پاتې نشو او زموږ د هیواد او لویدیځې او شمالي سیمې ډېر څله د دواړو لوریو د شخړو او یرغلونو په ډګربدل شوې خو د یادو شوو سیمو خلک له دواړو لوریو څخه ناراضه وو.

شاه اسماعیل صفوي په (۹۳۰ق/۱۵۲٤ ز) کال کې مړ شو او له ده وروسته د نوموړي زوی طهماسب د ایران پاچاهی ته ورسید. د دې پاچا په وخت کې همایون ګورګاني چې د خپلو وروڼو او افغانانو د مخالفت سره مخ شوی و، ایران ته پناه یوړه. نوموړی له څه مودې وروسته د صفوي دولت (۱۳) زرو جنګي څواکونو (قزلباشو)

سره افغانستان ته راوګرځېد، کندهار او کابل يې ونيول او د کندهار سلطنتي خزانې يې د ايران دربار ته ولېږلې، ايراني سرتېري له دې وروسته په کندهار کې مېشت شول. د طهماسب د مړينې له کبله صفويان له داخلي بحران سره مخ شول او له دې وروسته زموږ هېواد هم د صفويانو د رقيبانو (ازبکانو او ګورګانيانو) د يرغلونو سره مخ شول. خو د عباس ميرزا د بيا را څرګندېدو سره سم. چې په لومړي سرکې يې هرات خپله پلازمېنه وټاکله او وروسته يې ټول ايران لاندې کړ، کندهار يې هم دخپلې ولکې لاندې راوست. د کندهار برخليک هر وخت د صفويانو او ګورګانيانو دوو لړيو د اختلاف سبب و.

د دې ځواکمن پاچا له مړينې سره سم په (۱۰۳۸ق/ ۱۶۲۹ ز) کال د دې کورنۍ له منځه تلل هم پيل شو، ځکه د نوموړي نه وروسته بې له ځنډه، شاه صفي ډګرته راغی او تقريباً د صفوي کورنۍ ټول غرې يې ووژل. د ده په وخت کې په (۱۰۴۷ق/۱۶۳۰ز) کال کې عثمانيانو په لوېديځ کې بغداد او ګورګانيانو په ختيځ کې کندهار ونيوه په دې توګه دويم شاه عباس په کال (۱۰۵۸ق/ ۱۶۴۸ ز) يو ځل بيا د کندهار د نيولو لپاره هڅه وکړه تر څو چې د خپلې ولکې لاندې يې راوړي. که هر څو د هندوستان د پاچا شاه جهان له خوا د کندهار د بيانيولو هڅه وشوه او خپل زوی اورنګزيب يې د کندهار د نيولو لپاره ولېږه خو هڅو يې نتيجه ورنه کړه او ګورګانيان د دې ښار د او يا ورځو محاصرې وروسته، په شاتګ ته اړشول. له دې وروسته، سره له دې چې په ښکاره توګه، کندهار د صفويانو له واک لاندې و خو د صفوي مامورينو د بد چلند له امله ورځ په ورځ ترې خلک ناراضه کېدل او ځينې وخت به د خلکو د پاڅونونو لامل ګرزېدل. په پايله کې د دې پاڅونونو له ډلې څخه د يوه پاڅون په ترڅ کې چې حاجي ميرويس خان هوتک له خوا تر سره شو. افغانان وتوانېدل. چې د صفوي حکومت له ظلمه ځان خلاص او خپله خپلواکي ترلاسه کړي.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په ټولګي کې له نقشې څخه په ګټې اخيستنې سره، هغه سيمې په نښه کړي چې د ازبکانو يا صفويانو د بريد او يرغلونو ډګرو.

پوښتنې

۱- د صفوي لړۍ بنسټ ايښودونکی څوک و او نوموړي ولې د افغانستان په لور لښکر وخوځاوه؟

۲- د صفويانو سره په شخړو کې هغه دوې ښکيلې لړۍ څه نومېدې، چې د افغانستان په ګاونډ کې يې ځواکونه مېشت وو؟

۳- همايون ګورګاني د کوم ايراني پاچا په مرسته د افغانستان په لور لښکر کښې وکړه او کوم ولايتونه يې لاسته راوړل؟

۴- د کندهار برخليک ولې د صفويانو او ګورګانيانو د اختلاف سبب وګرځېد؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې له علمي سرچينو څخه په ګټې اخيستنې سره، د ګورګانيانو او صفويانو په بهرني سياست کې د کندهار د اهميت په هکله يوه مقاله وليکي.

د حاجي میرویس نیکه ترمشرۍ لاندې د کندهار پاڅون

په هېواد کې د یوې اوږدې دورې ګډوډیو نه وروسته د هوتکیانو تر مشرۍ لاندې په کندهار کې د کندهار د خلکو پاڅون د خلاصون یو مهم ګام ګڼلی شو.
د غه ګام د پردیو د غلامۍ کړۍ ماتې کړې او د سیمه ییزه خپلواکه حکومت بنسټ یې کېښود.
د نوموړي پاڅون د بریالیتوب څرنګوالي او په کندهار کې د هوتکي دولت تشکیل د دې لوست موضوع ده چې تاسې به یې ولولئ.

څرنګه چې په دوو تېرو لوستونو کې وولوستل، د هرات د تیموریانو دولت له ړنګېدو وروسته د دوو نیمو پېړیو په منځ کې د افغانستان سیاسي او ټولنیز یووالی له منځه لاړ. او پرته له هغو خانانو او د سیمو مخورو څخه چې د خپلې واکمنۍ لمنه یې غوړولې وه، په مشخصه توګه بابریانو او صفویانو د خپلو تېریو او ظلمونو پواسطه زموږ خلک تر پزې رسولي وو. او په ځانګړې توګه هغه ظلمونه او ستمونه چې د ګرګین خان په نامه د یوه ګرجي الاصله ایراني له خوا په کندهار او ددې په شاو خوا سیمو کې کېدل زیاتره خلک یې د پردیو پر ضد پاڅون ته هڅولي وو. په پایله کې دغه پاڅون د(۱۱۲۱ ق/ ۱۷۰۹ ز)په پسرلي کې رامنځته شو او میرویس خان چې په ((حاجي میرنیکه)) مشهور و د دې پاڅون مشري کوله.

د کندهار پاڅون د رامنځته کېدو لاملونه

د ایران د صفوي لړۍ وروستی پاچا شاه سلطان حسین نومېده. نوموړي په اصفهان کې دواکمنۍ په لومړیو کلونو کې د همدې هېواد په ختیځ کې د مېشتو قومونو لکه براهوي، بلوڅانو، نارویي، ریګي، رخشاني او افغانانو د پاڅونونو د ځپلو په لټه کې شو. د دې ډول حرکتونو لمنه د کرمان، یزد او د نائین تر څنډو رسېدلې وه. نژدې په همدې ورځو کې ازبکانو په خراسان کې او کردانو د ایران په لویدیځ کې د صفوي حکومت په ضد فعالیتونه پیل کړي وو. که څه هم د شاه سلطان حسین د پاچاهۍ په پیل کې ګرګین خان په ګرجستان کې بغاوت کړی و او په همدې ورځو کې په اصفهان کې اوسېده خو سره له دې ټولو ګرګین خان د ایران د دربار له خوا د یادو شوو پاڅونونو د ځپلو لپاره مامور شو. په دې کار کې د ګرګین خان بریالیتوب د دې لامل شو چې په (۱۱۱٦ ق/۱۷۰٤ ز) کا ل کې د صفویانو له خوا د کندهار عمومي حکمران وټاکل شي. ځکه د (۱۱۱۵ ق/۱۷۰۳ ز) کا ل په وروستیو کې بلوڅان د میرسمندر په مشرۍ کندهار ښارته ننوتي وو او صفوي مامورینو ته یې ستونزې زېږولې. ګرګین د کندهار ښار ته له ننوتو وروسته د هغه ځای اداره په لاس کې ونیوله. او څرنګه چې نوموړی غوسه ناک، سخت ګیر او خونړی سړی و، نو ځکه یې د کندهار په اوسېدونکو هر ډول زور زیاتي پیل کړ. نوموړي د قومونو او قبیلو مشران تر فشار لاندې راوستل او ځینې خویې لامره کړل. له دې قومي مشرانو څخه یو حاجي میرویس خان نومېده چې د ګرګین خان سترګې پرې ولګېدې.

د کندهار د پاڅون مشر حاجي میرویس نیکه

حاجي میرویس نیکه

میرویس خان چې په حاجي میرنیکه مشهور و د یوو لسمې پېړۍ په وروستیو کې د نازو په نامه له یوې مور څخه چې یوه دینداره ښځه وه وزېږېده. پلار یې شاه عالم خان د هوتکو قوم له مشرانو او مور یې سلطان ملخي توخي لورو وه چې دواړه د قومي مشرانو څخه ګڼل کېږي. په را وروسته وختونو کې څه وخت چې میرویس خان د جعفر خان سدوزي له لور سره واده وکړ، نو د نوموړي ټولنیز حیثیت یې نور هم لوړ کړ او څرنګه چې نوموړی یو نیک خویه، فصیح، مدبر او زړور سړی و او په ځنګ کې یې د سوداګرۍ دنده هم پر مخ بېوله ، نو ځکه په ډېره اسانۍ سره یې وکولی شول چې د هغه وخت کندهار په خلکو کې ښه ځای ولري. د همدې خصوصیاتو او صفاتو په لرلو سره د کندهار ښار د کلانتر په توګه هم وټاکل شو. او په دې مقام کې د خلکو او د هغه وخت کندهار د حکومت تر منځ د واسطې په توګه یې د نده تر سره کوله خو په همدې حا ل کې یې هم د خلکو له ملاتړ څخه لاس وانه خیست او په هغه لیک کې چې د ده لاسلیک و د ګرګین له زور زیاتي څخه په کې شکایت شوی و او د اصفهان دربار ته ولیږل شو داکار ددې لامل وګرزید چې میرویس خان دا ځل د ګرګین له خوا ونیول شو او لاس نیولی اصفهان ته ولیږل شو.

میرویس خان مخکې له دې هم اصفهان ته سفرونه کړي وو او د صفوي حکومت او دربار له وضعې سره بلد و له همدې کبله نوموړی وتوانید چې نه یوازې ځان ته برائت ورکړي بلکې د صفوي پاچا، سلطان حسین حضور ته هم ورسېد او مکې ته د تللو اجازه یې هم ترې واخیسته.

نوموړي په مکه معظمه کې له مذهبي عالمانو څخه د

زیادتر وپوهیږئ:

د(۱۹)هجري قمري کال د ذالقعده میاشتې په نولسم نیټه ، کله چې زموږ ملي قاید میرویس نیکه د ملت په مرسته، ګرګین د یرغلګرو و قوماندان یې په کندهار کې په قتل ورساوه او په هغه ځای کې یې د یو ملي حکومت بنسټ کېښود، په دغه موقع کې د افغانان مشرانو او کشرانو په وړاندې یو ملي افغاني جرګه کې داسې وویل((که تاسو له ما سره یو موټې شی او زما ملا وتړئ، نو په دې صورت کې ډېر ژر دا امکان او بریا به تر لاسه شي تر څو د اسارت او ذلت منحوسه ځنځیر له خپل غاړې څخه لرې کړو. او په مقابل کې د خپلواکۍ افتخار او د عزت بیرق د هېواد په ګوټ ګوټ او د نرۍ د آزاده ملتونو په منځ کې پورته کړو او هر کله د پردیو د سلطې هغه یوغ له خپل ځان څخه لرې کړو او په لوی خدای تبارک او تعالی باندې توکل وکړو او مطمئین اوسي، څرنګه چې زموږ نیت پاک دی نو دلوی خدای په استعانت وروستني بریالیتوبونه زموږ دي))

ګرجي ګرګین په وړاندې د پاخون فتوا تر لاسه کړه.

له اصفهان څخه کندهار ته د حاجي میرویس خان له راګرزېدو سره سم د اصفهان د دربار وضعه د ګرګین په وړاندې بدله شوې وه څکه داسې ګنګوسې اورېدل کېدې چې د روسیې امپراطور پترکبیر غواړي ارمنستان او ګرجستان له خپل هېواد سره ونښلوي او داهم ویل کېدل چې ګرګین سره له خپلو عسکرو غواړي د پترکبیر سره یوځای شي. دغه ګنګوسه د دې لامل وګرزېده چې میرویس خان له ډیر واک سره کندهار ته بیرته وګرزي.

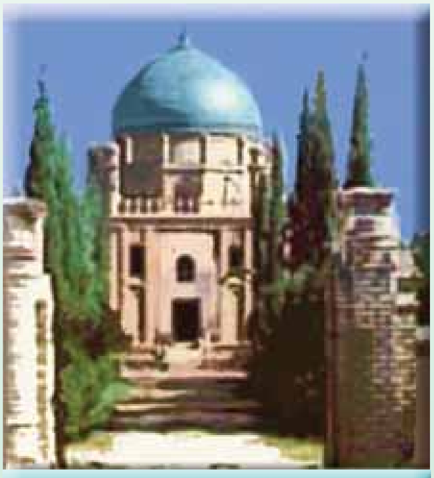
په کندهار کې د حاجي میرویس خان مزاز

نوموړي داخل په کندهار کې په ډیرې حوصلې سره د پردیو په وړاندې د پاڅون لارې برابرې کړې. په ځانګړې توګه د(۱۱۲۱ ق / ۱۷۰۹ ز) کال په پسرلي کې هغه وخت چې ګرجي لښکرې د ګرګین د وړاره الکساندر تر مشرۍ لاندې د کندهار ښار د ارغستان اوکاکړو د ځپلو په نیت وتلې وې نو ډیره ښه زمینه مساعده شوه او په دې حال کې میرویس خان او نور قومي مشران د مانجې په نامه په یوه سیمه ییزه جرګه کې سره راټول شول او له میرویس خان سره یې ژبه وکړه او همدارنګه د کندهار د اوسېدونکو په مرسته یې ګرګین او د صفوي دولت ډیرې ګرجي لښکرې د کندهار ښار نه د څلویښتو میلو په واټن پروت کلي(ده شیخ) کې غافلګیره او بیا ووژلې.

الکساندر او پوځونه یې هم چې د کاکړو له جګړې څخه راګرزېدلي وو، په ډېرې سختۍ وتوانیدل چې له جګړې وتښتي او ګرشک ته ځان ورسوي.

په دې ترتیب د بایزید انصاري تر مشرۍ لاندې د روښاني پاڅون، د خوشحال خان خټک تر مشرۍ لاندې د خټکو تر پاڅون وروسته د کندهار پاڅون د خپلواکۍ ګټلو په لاره کې دریم ګام ګڼلی شو. چې د کندهار د خلکو په ګډون تر سره شو چې زموږ په هېواد کې یې د خپلواکه دولت بنسټ کېښود.

د صفویانو له خوا د کندهار د بیانیولو پرله پسې هڅو، څه ګټه ونه کړه او میرویس خان، ملي قاید ترنامه لاندې اته کاله د کندهار واګې په لاس کې درلودې. حاجي میرویس نیکه په(۱۱۲۷ ق/ ۱۷۱۵ ز) کال کې مړشو.

میرعبدالعزیز

له میرویس نیکه وروسته د ده ورور میر عبدالعزیز خان د کندهار حکومت مشري تر لاسه کړه خو نوموړي

وروسته له دوه کلونو حکومت، د حاجي میرویس خان د کړنلارې خلاف له صفوي حکومت سره د پخلاینې لاره خپله کړه. د قومونو او قبیلو مشرانو د نوموړي داکار خوښ نشو او د حاجي میرویس خان زوی میرمحمود یې د خپل کاکا وژلو ته تشویق کړ او نوموړی وروسته له دې کاره په(۱۱۲۹ ق/ ۱۷۲۷ز) کـال کې د کندهار د حکومت پر تخت کیناست.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي او د تاریخ په هماغه شېبو کې د کندهار ولایت د داخلي او بهرني اهمیت په هکله خبرې اترې وکړي.

پوښتني

۱) ګرګین څوک و او ولې د اصفهان د دربار له خوا د کندهار حکمران شو؟

۲) ولې حاجي میرویس د رهبراوکلانتر په توګه د کندهار د خلکو د منلو وړ وګرزید؟

۳) د صفوي دربار په وړاندې د حاجي میرویس نیکه او میرعبدالعزیز د سیاستونو تر منځ توپیر څه و؟

٤) ولې د ایران دربار حاجي میرویس نیکه ته اجازه ورکړه چې له اصفهان نه کندهار ته بېرته وګرزي؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د کندهار د پاڅون په وخت کې د هېواد د سیاسي او ټولنیزې وضعې په هکله یو مطلب ولیکي او د لوست په راتلو نکې غونډه کې دې یې وړاندې کړي.

په ایران کې د هوتکي دولت رامنځته کېدل

په ایران کې د هوتکي دولت رامنځته کېدل د افغانستان او ایران د تاریخ له مهمو برخو څخه شمېرل کیږي. که هر څو ددې دولت عمر ډېر لنډ و خو په همدې کم وخت کې بیاهم ډېرې مهمې پېښې رامنځته شوې. لکه له ایران څخه د ځینو سیمو د بېلولو په هکله عثماني او د روسیې نقشه، په ختیځ کې د سیمه ییزو حکومتونو جوړښت او ځینې نورې داسې پدیدې چې په دې لوست کې به ورسره بلد شو.

شاه محمود هوتکي

په کندهار کې د حاجي میر ویس خان مشرزوی شاه محمود په تخت کیناست، چې په هرات کې د ابدالیانو د واک ته رسیدو سره همزمان وو څکه چې په هرات کې افغانانو له کندهار پاڅون څخه په الهام اخستلو، همدغه ښار (هرات) د (۱۱۲۹ هـ ق/ ۱۷۱٦ ز) کال د روژې په میاشت کې ونیولو. د افغانانو مشري په دې وخت کې عبدالله خان سدوزي کوله. څرنګه چې شاه محمود په (۱۱۳۲ هـ ق/ ۱۷۱۹ ز) کال کې هڅه وکړه چې د سیستان د نیولو طرحه عملي کړي، په لومړي سرکې له ابدالیانو سره مخ شو چې هرات یې په ولکه کې و. په دې جګړه کې هوتکیانو بریالیتوب تر لاسه کړ او په جګړه کې د هرات د ابدالیانو د مشرعبدالله خان زوی اسد الله خان ووژل شو.

شاه محمود هوتکي

شاه محمود هوتک چې د ایران داخلي وضعه یې خارله، یو کال وروسته یې بیا خپل لښکر هغې خواته وخوځاوه او دا ځل یې لښکرې له ریګستان څخه په تېرېدو سره تر کرمان پورې ورسېدې، خو د هغوی حکمران سره له پخلاینې وروسته کندهار ته راوګرزید. نوموړي په کندهار کې د خپلو لښکرو د پیاوړیتوب لپاره ځینې ګامونه اوچت کړل او په (۱۱۳۵ ق/ ۱۷۲۲ ز) کال کې له (۲۵) زره لښکرو سره د هزاره او بلوڅو په ګډون د ډېرو قومونو سرتېرو سره یو ځل بیا د ایران په لور یون پیل کړ، نوموړي دا ځل له کرمانیانو سره سوله وکړه، په یزد د صفویانو پلازمینې اصفهان ته ځان ورساوه.

د ۱۷۲۲ ز) کال د مارچ په اوومه ورځ د دواړو لوریو ترمنځ د ګلناباد په سیمه کې سخته نښته وشوه، که څه هم په لومړیو کې صفویانو څه بریالیتوب تر لاسه کړ خو افغانان وتوانېدل چې ایراني سرتېروته سخته ماتې ورکړي او د پنځوسو زرو لښکرو له ډلې یې(۲۵) زره تنه ورووژل. د فرخ آباد ټینګه شاهي کلا، د جلفا ارمني مېشته سیمه چې د اصفهان ښار جنوب لورته په یو نیم میلي واټن کې پرته ده ونیوله او زیات غنیمتونه د افغانانو لاسته ورغلل. په دې حالت کې شاه محمود د سولې غوښتنه وکړه خو صفوي پاچا، شاه حسین د ده له غوښتنو سره موافق نشو.

په پایله کې دا ښار په پوره ډول د افغانانو په محاصره کې داخل شو.

د اصفهان محاصره نهه میاشتې اوږده شوه او د دې په ترڅ کې اصفهان له سختې لوږې سره مخ شو، د ایران پاچا(سلطان حسین صفوي) په پای کې د(۱۱۳۵ ق)د محرم په یوولسمه(۱۷۲۲) د اکتوبر په (۲۱) تسلیم شو او په خپله یې د شاه محمود هوتک پر سرتاج کېښود او د ایران د خزانو کلي یې ورته وسپارلې چې په دې توګه شاه محمود هوتک د ایران واکمن شو.

شاه محمود هوتک د اصفهان د واک پر گدۍ

اصفهان ته د شاه محمود له ننوتو وروسته په دې ښارکې د غذايي موادو د قحطۍ څخه راپېښو شوو ستونزو د مخنيوي او نظم لپاره لازم تدابير ونيول شول. شاه محمود د خلکو د اعتماد د لاسته راوړلو په خاطر له اوسيدونکو سره بد چلند منع کړ، اداري پوستونه او مقامونه يې پخوانيو مسوولينو ته وسپارل، پرته د قضاوت له پست څخه چې هغه يې يوه افغان پوه ملا پير محمد مياجي ته وسپاره، نوموړي په ايران کې له مېشتو بهرنيانو سره هم ښه چلند کاوه خو دې حالت تر ډېره دوام ونه کړ ځکه ځينې داسې پېښې رامنځته شوې چې شاه محمود او ځينې افغانان يې اړ ايستل چې نسبتاً تنده لاره غوره کړي. يوه پېښه داوه چې په قزوين کې (۱۰۰۰) تنه افغانان په بې پروايۍ سره ووژل شول. بل دا چې هغه مالي کاروان هم د سيستان په سيمه کې چورشو چې اصفهان څخه د کندهار په لور روان و او له بلې خوا داسې ګنګوسې هم ترغوږو کيدې چې د روسيې امپراطور پتر کبير د ايران د نيولو په نيت راوتلی دی او د نوموړي هېواد ځواکونه د (۱۷۲۲ ز) کال په جولای کې د والګا له رود څخه تيرېږي او د ايران د يرغل لپاره د هشتدر خان ښار خپل نظامي مرکز ټاکي. عثماني ترکانو هم له وخت څخه په ګټې اخيستنې سره د ايران ځو سرحدي ښارونه ونيول. دغه پېښې ددې لامل وګرزيدې چې په حکومتي رويه او د شاه محمود په شخصي کړنلاره کې بدلون را شي.

که د ګلپايګان، خوانسار، کاشان او شيراز په ښارونو کې د اصفهان افغاني دولت ته د نصر الله خان په مشرۍ وفادارو کردانو او د زبردست خان په مشرۍ افغاني ځواکونو په ګډه سره ډېر برياليتوبو نه ترلاسه کړل خو په خپله شاه محمود د ډېرو بوختياوو په سبب اوهم د افغانانو د خپلمنځيو سياليو او اختلافونو په وجه په دماغي ناروغۍ اخته شو.

په دې حال کې قومي مشرانو د مير عبدالعزيز زوی شاه اشرف هوتک د اصفهان د هوتکي دولت مشرۍ ته غوره کړ او شاه محمود هوتک يې له واکه ګوښه کړ. په اصفهان کې د شاه محمود پاچاهي درې کاله دوام وکړ.

شاه اشرف هوتک

شاه محمود هوتک په (۱۱۳۷ ق/۱۷۲٤ ز) کال د شعبان په مياشت کې مړشو او داسې هم ويل کيږي چې د شاه اشرف په امر د خپل پلار د غچ په بدل کې ووژل شو.

شاه اشرف هوتکی

شاه اشرف د اصفهان په تخت باندې له کيناستو وروسته د يوه ليک په ترڅ کې د مخلوع سلطان حسين له زوي طهماسب ميرزا څخه چې په همدغه ورځوکې د افغاني ضد لښکر په جوړولو بوخت و، وغوښتل چې له ده سره ملګرۍ شي ترڅو د روسانو او عثمانيانو لاسونه د ايران څخه غوځ کړي.
شاه اشرف زياتره له لاسه تللي ولايتونه لکه يزد، کرمان، قزوين، تهران، قم او ساوه بېرته ونيول. د نوموړي سپه سالار، سيدال خان ناصر نومېده چې د اصفهان د افغاني دولت د ساتنې په لاره کې د برۍ هلې ځلې وکړې.

له بهرنيانو سره نښتې

شاه اشرف په اصفهان کې هغه وخت واکمنۍ ته ورسېد چې ايران د عثماني ترکيې او روس له ناوړه اقداماتو سره مخ و او نوموړو دوو ګاونډيو ځواکونو د ايران د ځينو برخو لاندې کولو هڅې

وکړې. د روسیې دولت ځینې سرحدي سیمې لکه دربند، رشت او باکو تر مازندرانه پورې ونیولې او عثمانیانو هم د ایران لویدیځ ولایتونه د سلطانیې، ابهر او د کرمان شاهان په ګډون لاندې کړل. په داسې حالاتو کې، شاه اشرف باید لومړی خپل داخلي مخالفین په ځای کېنولي وای او له بله پلوه یې باید د ایران د ځمکنی بشپړتیا او خپلواکۍ ساتلو لپاره له عثمانیې او روسیې سره ډغرې وهلې وای.

له ترکانو سره جګړه

سره له دې چې شاه اشرف دیوه اسلامي امت د یوه جز په توګه له ترکانو څخه د دوستۍ غوښتنه وکړه خو ترکانو(٦٠) زره سرتېرو او (٧٠) عرادو توپونو سره د اصفهان په لور مخ په وړاندې لاړل. په همدې وخت کې د ترکانو هغه ډلې ځواکونو چې د کرد او فراهان ښار د نیولو لپاره مامور شوي وو، شاه اشرف ته پیغام راولېږه چې ایران پرېږدي او سلطان حسین مخلوع مورېته وسپاري خو شاه اشرف هوتک هغه وړاندیز رد کړ او د جګړې لپاره یې چمتو والی ونیوه. ترکان او افغانان د کرد په ښار یا په بله وینا د اصفهان او یزد ترمنځ سیمه کې سره مخامخ شول او د دې په ترڅ کې ترکانو سخته ماتې وخوړه. د (١٢) زرو په شاوخوا کې ترکي سرتیري ووژل شول او ډېر غنیمتونه ترې پاتې شول.

له روسانو سره نښته

شاه اشرف د هغو روسانو سره د مقابلې لپاره چې د ایران په خاوره کې مخ په وړاندې تللي وو، خپل سپه سالار، سیدال خان ناصري یې سره له افغاني ځواکونو ورولېږه. په پایله کې په هغه جګړه کې چې په رودسر کې پېښه شوه، روسانو سخته ماته وخوړه او د روسي ځواکونو مشروارلوف د سولې غوښتونکی شو. په دې وخت کې افغانانو هم چې ځانونو ته یې د ایران په ختیځ کې سختې ستونزې لیدلې، د سولې وړاندیز ومانه: په هغه معاهده کې چې د دواړو لوریو ترمنځ د(١١٤٢ق/ ١٧٢٩ ز) کال په فبروري کې د رشت په ښار کې وشوه، روسانو د ایران په خاوره کې د نور پر مختګ څخه لاس واخیست او ژمنه یې وکړه تر څو سرحدي ایالتونه لکه استرآباد او مازندارن هم بېرته دې هېواد ته پرېږدي. شاه اشرف په دې توګه د ایران افغاني دولت دوه لوی دښمنان وځپل.

د هوتکي دولت له منځه تلل

شاه اشرف هوتک سره له دومره هڅو ونه توانېد چې د ایران د واک مدعیان او ددې هېواد سیمه ییز ځواکونه له منځه یوسي. په ځانګړې توګه د ایران په ختیځ کې د ملک محمود سیستاني حکومت چې له سیستانه تر خراسانه پورې سیمې یې په و لکه کې وې او همدارنګه د هرات خپلواکه ابدالي دولت هم هوتکیان له ستونزو سره مخ کول. کندهار هم په دې ورځو کې چې د حاجي میرویس د بل زوی (شاه حسین) له خوا اداره کېده، له اصفهان سره یې ښې اړیکې نه درلودې او حتی د شاه اشرف هوتک د دولت د له منځه تللو په هیله ناست و. په دې وخت کې د ایران په ختیځ کې د افشار له ټبر څخه د نادر په نامه یو نظامي کس سر راپورته کړ نوموړي د یادو شوو سیمه ییزو ځواکونو د له منځه وړلو وروسته د افغانانو سره مقابلې ته چمتو شو او په پایله کې یې شاه اشرف او افغاني لښکرو ته ماتې ورکړه. شاه اشرف هم کندهار ته د راګرزېدو په لاره کې په شورابک کې ووژل شو.

نادر شاه افشار په کا ل (۱۱۴۹ق/۱۷۳۶ ز)کې له هلمند څخه په تیرې کولو کندهار تر محاصرې لاندې ونیوه.

شاه حسين هوتکی

شاه حسين هوتک د خپل لښکر سره چې مشري يې د سيدال خان ناصري له خوا کيده څه د پاسه يو کا ل د مهاجمانو په وړاندې مقاومت وکړ او هغه يې پريښود. چې کندهار ونيسي نو په کال (۱۱۵۱ق- ۱۷۳۹ ز)د هوتکيانو مقاومت پای ته ورسيده. دا ځکه چې د دې نيتې څخه مخکې سيدال خان ناصري او محمد د شاه حسين هوتک زوی په قلات کې د نادر شاه افشار د سر تېرو له خوا نيول شوی وو او په ځانګړې توګه سيدال خان ناصري له دواړو سترګو څخه نا بينا شو. نو په دې توګه هوتکي دولت منحل شو.

شاه حسين هوتک د نادر شاه په امر مازندران ته تبعيد او هلته مسموم او مړ شو.

د ټولګي دننه فعاليت

د ټولګي زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. (الف) ډله دې د افغان حکومت په وخت کې ايران ته د روسيې د پاملرنې په لاملونو او (ب) ډله دې د ايران په خاوره کې د عثماني ترکانو د پرمختګ په پايلو خبرې وکړي. دواړه ډلې دې پايلې ښوونکي او زده کوونکو ته واوروي.

پوښتنې

١) له صفوي حکومت سره د شاه محمود هوتک تر مشرۍ لاندې د افغانانو مهمه جګړه چيرته پيښه او څه پايلې يې درلودې؟

٢) دکومو لاملونو له مخې شاه محمود د ايرانيانو پروړاندې خپل لومړنی سياست بدل کړ؟

٣) د شاه اشرف تر مشرۍ لاندې ځواکونو سره د عثمانيانو جګړه چيرته پيښه شوه او څه پايلې يې رامنځته کړې؟

٤) ولې روسانو په اصفهان کې د افغانانو د حکومت پر مهال د ايران په لور مخه کړه او څه ډول يې د هغوی د پرمختګ مخه ونيوله؟

٥) زبردست خان او سيدال خان ناصري د اصفهان دکومو افغاني شاهانو خدمت ته ملاتړلې وه؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د هوتکي دولت د نسکوريدو په هکله لنډه مقاله وليکي او په راتلونکي ساعت کې دې يې خپلو ټولګيوالو ته وړاندې کړي.

د هوتکیانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

د هوتکیانو د واکمنۍ په ۳۱ کلنه دوره کې د سیاسي او نظامي اړخونو سربېره، ځینې فرهنګي مسایل هم شته چې که څېړل شي وبه ښيي چې له فرهنګي چارو سره د هوتکي شاهانو په نیک نیت پوه شو. په ځانګړې توګه د دوی د واکمنۍ په مهال په کندهار کې د علم او فرهنګ د پراختیا زمینه برابره شوه او هوتکي دربار د عالمانو د ملاتړ په لاره کې هڅې وکړې او د کم وخت لپاره فرهنګي رڼا رامنځ ته شوه. په دې لوست کې به دېورتینو مسایلو او هم د یادې شوې دورې له اقتصادي ودې سره بلد شئ.

اقتصادي وضعه

لکه چې ومولوستل، زموږ د هېواد وېش، ګډوډي او په ځینو برخو د ګاونډیو واکمنۍ د هرات د تیموریانو له نسکورېدو وروسته د افغانستان د وضعې له مهمو ځانګړتیاوو څخه ګڼل کیږي. که هر څو په دې دوره کې داسې معلومات په لاس کې نه لرو چې د خلکو د اقتصادي ودې ښکارندويي وکړي. ځکه دې دورې کې، زموږ د هېواد بېلابېلې برخې د پردیو تر فشار لاندې وې او معمولاً خلکو دوو درباورنو اصفهان او ډهلي ته درانه مالیات ورکول. په دې حا ل کې زموږ د هېواد یو شمېر خلکو په ځانګړې توګه هغو وګړو چې په ښارونو کې اوسېدل، د هند او ایران سره یې د سوداګرۍ چارې پر مخ بېولې او په ټولو کې کندهار د یادو شوو دوو هېوادونو تر منځ د مهم سوداګریز مرکز په توګه رول لوباوه. او په همدې دلیل ، تل د دوو هېوادونو (هندوستان او ایران) ترمنځ د شخړو لامل ګرځېده.

په کندهار کې سر پټې بازار

فرهنګي وضعه

په ټولنیز ډول د هرات د تیموریانو دورې له نسکورېدو او د هوتکیانو تر راتلو پورې زموږ په تاریخ کې یوه توره دوره ګڼل کیږي خو په دې دوره کې په ځانګړې توګه وروسته له هغې چې اصفهان د افغانانو لاسته ورغی. په پورتنی وضعه کې بدلون راغی ځکه افغان هوتکي پاچاهانو برسېره پردې چې سیاسي او نظامي چارې یې پرمخ بېولې، په خپله واکمنۍ کې د دواړو ژبو (پښتو او فارسي) شاعرانو او ادیبانو ملاتړیې هم کاوه.

په دې دوره کې نه یوازې دا چې د وخت د دودیزو علومو چې د معقولو او منقولو په نومونو یادیدل مخه ونه نیول

شوه، بلکې د هوتکیانو په افغاني او ایراني متصرفاتو کې نومړو علومو ژوند ته ادامه ورکوله. معقول علوم عبارت وو له فلسفې ، منطق ، نجوم ریاضیات او همدا رنګه د تفسیر، حدیث ، فقې څانګوته یې منقول علوم ویل.

سره له دې چې د هوتکي دولت عمر کم و او د علومو د پراختیا په برخه کې یې بنسټیزو کارونو تر سره کولو ته وخت پیدا نه کړ خو بیاهم داسې بېلګې په لاس کې لرو چې د هوتکیانو په دوره کې د علم او فرهنګ د نورمالې ودې څرګندونه کوي. په ځانګړې توګه په دې برخه کې د شاه حسین هوتک په دوره کې په کندهار کې د لومړني ادبي بنډار جوړښت ډېر مهم ګڼل کیږي څکه د یاد شوي پاچا له خوا د کندهار د نارنج په قصر کې یو کتابتون جوړشو او په هغه کې د ادب او علم پېژندل شوي څېرې په اونۍ کې یو ځل راغونډېدلې. پخپله شاه حسین هوتک هم په دواړو پښتو او دري ژبو شعرونه ویل او له پوهانواو ادیباتو څخه یې ښه ملاتړ کاوه. د بیلګې په توګه نوموړي د پښتو ژبې شاعر ریدي خان ته د محمود هوتک د جګړو داستان په نظم ویلو زر سکې ورکړې.

د دې دورې له پیاوړو شاعرانو او پوهانو څخه کولی شو چې د څو تنو څخه یادونه وکړو. ملازعفران، مددخان غلجی، شاه حسین هوتک، داود هوتک، ملایار محمد هوتک، بابوجان بابې، سیدال خان ناصری او د ښځینه شاعرانو له ډلې څخه د شاه حسین هوتک د خور زینب هوتک نوم واخلو. چې ډېره فاضله او پوهه ښځه وه. او برسېره پر دې چې شعرونه به یې ویل له خپل ورور(شاه حسین هوتک) سره به یې د حکومت کولو په چارو کې هم مرسته کوله.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې د (الف) او (ب) په دوو ډلو ووېشل شي. (الف) ډله دې د هوتکیانو د اقتصادي او (ب) ډله دې د فرهنګي وضعې په هکله خپل معلومات وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د کندهار اقتصادي او سوداګریز اهمیت په لنډه توګه روښانه کړئ.

۲- د هوتکي دورې د پنځو تنو پوهانو او عالمانو نومونه واخلئ.

۳- له فرهنګي څېرو څخه د شاه حسین هوتک د ملاتړ دوې بېلګې یادې کړئ.

٤- د کندهار د نارنج قصر کتابتون د چا پواسطه جوړ شو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د هوتکیانو په دوره کې د ادبي بنډار په هکله یوه لنډه مقاله ولیکي.

څلورم څپرکی

په هند کې افغاني پاچاهان

په دې څپرکي کې به په هند کې د افغاني کورنۍ د واک ته د رسېدو له ټېټو او ژورو سره له ۱۲۲۳ تر ۱۷۴۷ ز. کلونو پورې په لنډه توګه پېژندګلوي تر لاسه کوې.

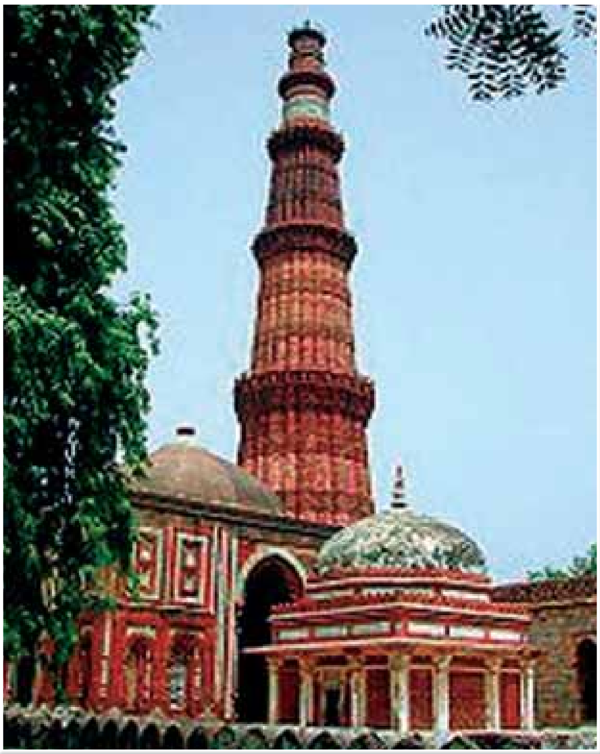

په دهلي کې قطب منار

د څپرکی موخې

هیله ده چې د دې څپرکي په پایله کې زده کوونکي لاندې موخې تر لاسه کړي.

- په هند کې به له لومړني اسلامي دولت سره پېژندګلوي پیداکړي،
- په هند کې به د افغاني شاهانو او په ځانګړې توګه د سلطان راضیه او سوري شیر شاه له دولتدارۍ سره آشنا شي.
- په هند کې به د افغاني شاهانو ښې او بدې کړنې سره تو پیر کړای شي.

په هندکې افغاني پاچاهان

په دې لوست کې به هند ته د اسلام ورتګ او خپرېدل او همدارنګه هلته د لومړني اسلامي دولت د رامنځته کېدو سره اشنا شئ. او ورسره به د هندوستان په دولتي چارو کې د افغاني ښځې په ورتیا او ونډه هم پوه شئ.

عربي مسلمانانو په (۹۰ ق/ ۷۱۲ ز) کال کې هندوستان ته پام شو. هند ته د ورتګ په وخت کې د سند د پاچا (دائر) په امر د دوی کښتۍ ونیول شوه او ټول سپاره یې ووژل شول.

د عراق والي او د فتحه شوي افغانستان ستر مشر حجاج بن یوسف د محمد بن قاسم تر مشرۍ لاندې یو لوی لښکر د سند د پاچا د ځپلو او د اسلام د خپرېدو لپاره سیمې ته ولېږه. نوموړي سند او ملتان ونیول او غوښتل یې چې مخ پر وړاندې لاړ شي خو د خلیفه له خوا وغوښتل شو. له هغه وخته وروسته عربي مسلمانان هند ته متوجه نه شول. تر هغه پورې چې په (دریمه هجري/ لسمه مېلادي پېړۍ) کې وار غزنویانو او غوریانو ته ورسېد او دوی د هند په لور لښکرکشي د خپلو پروګرامونو یوه برخه وګڼله.

په هندکې قطبیه پاچاهان (۶۰۲- ۶۸۹ ق / ۱۲۲۳ - ۱۳۱۰ ز)

د سلطان شهاب الدین غوري له مړینې (۶۰۲ق / ۱۲۲۳ ز) وروسته د غوریانو لویه امپراتوري تجزیه شوه.

قطب الدین ایبک

ترک توکمه قطب الدین ایبک چې سلطان شهاب الدین محمد سام غوري په زوی ولی منلی و، ځان یې د هند خپلواکه پاچا اعلان کړ. پلازمېنه یې له لاهور څخه ډهلي ته نقل کړه. نوموړي په ډهلي کې د مشهور جامع جومات او د منارجام په څېرېې هلته د قطب منار بنسټ کېښود.

قطب الدین ایبک سخي، زړور او سیاستپوه سړی و. نوموړي وروسته له پنځو کلونو واکمنی په (۶۰۷ هـ / ۱۲۲۸ ز) کال کې د چوګان په لوبه کې له اس څخه ولوېد او مړ شو. له ده وروسته ارام شاه چې په زوي ولی یې نیولی و د ډهلي په تخت کېناست. په دې وخت کې د سند او بنګال مشرانو د خپلواکی بیرغونه پورته کړل. د نوموړي د پاچاهي یو کا ل نه و پوره چې د قطب الدین ایبک زوم او د هندوستان د یوې سیمې مشر شمس الدین التمش (ایلتمش) راپور ته شو او دی یې له واک څخه ګوښه کړ.

سلطان شمس الدین التمش

د قطبیه پاچاهانو ترټولو ځواکمن پاچا التمش یا ایلتمش دی چې (۲۵) کاله یې واکمني وکړه. نوموړي د سند او بنګال مشران اطاعت ته اړ ایستل او د جلال الدین (د شاه خوارزم) غوښتنه یې رد کړه جلال

الدین هغه څوک و چې د هند د واکمنۍ سوچونه یې وهل. د التمش د واکمنۍ په دوره کې د لومړي ځل لپاره مغولیان هند ته متوجه شول او چنګیز خان د جلال الدین خوارزم شاه په لټه د سند سیند تر څنډو ورسید او د خپلو یرغلونو له کبله د هغه ځای له اوسېدونکو وډار شو. وروسته له دې چې ویوهېد مرسته نه شي تر لاسه کولی، د بامیانو په لور راوګرزېد او جلال الدین هم له هند څخه ووت او د ایران په لور وخوځېد. په دې توګه التمش نه یوازې د چنګیزخان له ځواکونو څخه دفاع وکړه، بلکې په عین حال کې یې جلال الدین خوارزم شاه هم پرې نښود چې شمالي هند د خپلو یرغلونو ډګر وګرزوي. د بغداد خلیفه کله چې د ده شهرت او وړتیا د هند د اسلامي دولت د ساتنې په هکله واورېده نو یو پلاوی یې ده ته ورولېږه او ډالۍ یې ورته وړاندې کړلې.

سلطان شمس الدین التمش

په ۶۳۳هـ / ۱۲۵٤ ز) د التمش له مړینې وروسته د ده زوی رکن الدین فېروز شاه واکمن شو. خو وروسته له شپږو میاشتو د ده درباریانو دی له واکمنۍ څخه ګوښه اوبیا یې وواژه او د ده خور رضیه یې د واک په ګدۍ کېنوله.

سلطان رضیه

التمش له ماشومتوب څخه د خپلې لور د ښوونې او روزنې په برخه کې زیاته پاملرنه درلوده. رضیې د ښکلي قرائت په لرلو سره د وخت علوم له لویو پوهانو څخه زده کړل. نوموړې نارینه جامې اغوستې او جګړه ییز تکتیکونه یې هم زده کړل. دې د خپل پلار سره په اداري او سیاسي چارو کې مرسته کوله. سلطان رضیې د خپل ورور رکن الدین چې فیروز شاه نومېده له هغه وروسته په (٦٣٤ هـ/ ۱۲۵۵ ز) کې واکمني تر لاسه کړه.د واکمنۍ په لومړیو ورځو کې د خپل پلار د صدر اعظم نظام الملک جنیدي له مخالفت او بغاوت سره مخ شوه. خو په ډېر ښه تدبیر سره له دې اړو دوړ څخه ووته، نظم او

سلطان رضیه

امنیت یې ټینګ کړ. سلطان رضیې هم د خپل هېواد ټولنیز نظام په ښه توګه پر مخ بووه. نومورې خواجه مهدي غزنوي چې یو سیاسي او علمي شخصیت و د خپل صدراعظم او ملک سیف الدین ایبک یې د ځواکونو د مشر په توګه وټاکه.

سلطان رضیې مهم کارونه پوهو کسانو ته وسپارل او په خپله یې د هغوی د کارونو څار نه کوله. د ساتل شوي هېواد په ټولو برخو کې یې قوانین نافذ کړل، نومورې په خپلواکه توګه خلک خپل حضور ته را بلل او د هېواد چارې یې پرمخ بوولې. خو د سیف الدین ایبک له مړینې وروسته چې څه وخت سلطان رضیې د ده په ځای تور پوستی جلال الدین یاقوت حبشي وټاکه، نو ځینو سردارانو ته کینه ورغله، مخالفت یې پیل کړ او د نومورې په وړاندې یې بغاوت وکړ تر څو چې په (۶۳۸ ق / ۱۲۵۹ ز)کال کې یې پاچاهي ونړېده.

وروسته له سلطان رضیې معزالدین بهرام شاه او علاوالدین مسعودشاه یو پربل پسې واکمنی ته ورسېدل، تر څو وار د سلطان رضیې کشر ورور ناصرالدین محمدشاه ته ورسید نومورې په هند کې (۲۱) کاله واکمني وکړه. دی سوله غوښتونکی، تقوی لرونکی او پرهېزګاره سړی و. په حرمسرای کې یې عادي ژوندکاوه. ویل کېږي چې یوه ورځ شهزادګی د وینځې غوښتنه ترې وکړه، تر څو په پخلي کې ورسره مرسته وکړي، ده ځواب ورکړ چې بیت المـال د الله(جل جلاله) د ټولو بنده ګان حق دی او عذر مې ومنه.

په (۶۶۵ق / ۱۲۸۶ ز) کال کې د سلطان ناصرالدین له مړینې وروسته، د ده وزیر غیاث الدین بلبن په تخت کېناست. د ده دربار د پوهې او فن مرکز و. څرنګه چې امیر خسرو دهلوي هلته ځانګړې درجه درلوده. سلطان غیاث الدین بلبن له (۲۱) کلونو پاچاهي وروسته په ډهلي کې مړشو، د ده له مرګ وروسته د قطبیه دولت لړۍ مخ په ځوړ شوه. او نورې افغاني لړیو د غلځي شاهانو، تغلق شاهانو، خضرخانیانو، لودیانو او سوریانو په نومونو یوپربل پسې په هند کې واکمنی ته ورسېدلې.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې د الف او ب په دوو ډلو ووېشل شي. هره ډله دې د لاندنیو شاهانو څخه دوه پاچاهان تر بحث لاندې ونیسي او د خبرو لنډیز دې د ډلې یو غړی نورو ته وړاندې کړي.

- د سلطان رضیې دوره
- د سلطان قطب الدین ایبک دوره
- د سلطان شمس الدین التمش دوره

خضرخانیانو، لودیانو او سوریانو په نومونو یوپربل پسې په هند کې واکمنی ته ورسېدلې.

پوښتنې

۱- د اسلام دین څه ډول په هندکې خپور او وده یې وکړه؟ په دې هکله څرګندونې وکړئ.

۲- د هغو شاهي افغاني کورنیو نومونه واخلئ چې په هندکې واکمنۍ ته ورسېدې؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

ستاسو په اند د سلطان رضیې د پاچاهۍ ځانګړتیاوې څه وې؟ په دې هکله یو مطلب ولیکئ او د ښوونکي له موافقې وروسته یې د ښوونځي د دېوال په جریده کې راځوړند کړئ.

لودیان او سوریان

په دې لوست کې به په هند کې د افغاني لودیانو او سوریانو واک ته د رسېدو په څرنګوالي وپوهېږو او په لنډه توګه به په هغو علتونو هم پوه شو چې د هندوستان په سیاسي صحنه کې د کمزورۍ سبب وګرځېدل.

لودیان

د پنجاب د نائب الحکومه ملک کالا خان زوی ملک بهلول له (۸۵۸- ۸۶۸ هـ/ ۱۴۷۹- ۱۴۸۹ ز) کلونو وروسته د خضرخانیه دولت د کمزورۍ له امله د ملک چارې لاسته راوړې او په هند کې د مخ په ځوږ افغاني پاچاهۍ بنسټ یې بیا پیاوړی کړ.

د ملک بهلول له مړینې وروسته د هغه زوی نظام خان چې د سلطان سکندر پاچا په نوم یادېده واکمن شو. نوموړي د هېواد په رغاونه او د علم او پوهې په پرمختګ کې هڅې وکړې. پوهانو او فاضلانو ته یې په درنه سترګه وکتل. دري ژبه او خط او همدارنګه د اسلام دین د ده په دوره کې په هندوستان کې ډېره پراختیا ومونده.

په ۹۲۳ ق/ ۱۵۴۴ ز) کال کې سلطان سکندر مړ او د ده زوی ابراهیم واکمنۍ ته ورسېد. د ابراهیم د ناسمې اداري له کبله د پاچاهۍ بنسټ کمزوری شو او په هند باندې د بابر لښکر کشۍ ته زمینه برابره شوه. د پاني پت په ډګر کې د بابر او ابراهیم ترمنځ خونړۍ جګړه ونښته، بابر بری وموند او په بریا لیتوب سره د ډهلي په تخت کېناست او په ۹۳۵ هـ/ ۱۵۵۶ ز) کال کې یې د کوه نور مشهور الماس سره له نورو دولتي خزانو لاسته راوړل خو په ټول هند یې واکمني ترلاسه نه کړه.

په هر حال په هند کې د بابر په وړاندې د افغانانو د مخالفتونو لړۍ روانه وه، په ځانګړې توګه هغه وخت چې بابر مړ شو او د هغه زوی همایون واکمنۍ ته ورسېد، د افغانانو مخالفت لا زیات شو. ترهغه پورې چې په هند کې د سوریانو د راتګ لپاره زمینه چمتو شوه.

شیر شاه سوری

سوریان

د هندوستان له افغاني ځواکمنو پاچاهانو څخه یو هم فرید د حسن زوی دی. چې په لومړیو کې نوموړي د لاهور د حاکم دولت خان په واسطه د سلطان ابراهیم لودي دربار ته لاره وموندله او شهرت یې ترلاسه کړ، وروسته د بهار نائب الحکومه وټاکل شو. نوموړي د هغې زړورتیا له کبله د شېرخان لقب ترلاسه کړ چې د زمري د ښکار په وخت کې یې ښودلې وه.

په سند کې د مغولي پاچاهۍ سره د شېرخان مخالفت د دې لامل شو چې همایون پر ده برید وکړي. خو په لومړني یرغل کې همایون ته د شېرخان فکري او نظامي لوړتیا معلومه شوه. وروسته له دې شېرخان په (۹۱۶ ق/ ۱۵۳۷ ز) کال کې بنګال ونیوه او د دویم ځل لپاره په (۹۱۷هـ/ ۱۵۳۸ ز) کال کې له همایون سره مخ شو. په دې مقابله کې جلا ل خان د شېرخان زوی د بهار او بنګال په منځ کې همایون ته ماتې ورکړه او همدارنګه په (۹۱۸ق/ ۱۵۳۸ ز) کال کې د دوی ترمنځ بله جګړه ونښته او په پایله کې همایون ماتې وخوړه او نژدې د ګنګا په سیند کې ډوب شوی و خو د یوه سقاو له خوا راوایستل شو. نور ارشو چې هند پرېږدي. له دې ځایه خپل ورور عسکري خان ته چې د کندهار حاکم و ورغی خو له هغه څخه یې هم ښه ونه لیدل. نوموړی په (۹۲۱ هـ/ ۱۵۴۲ ز) کال ایران ته لاړ.

په دې توګه شېرشاه سوري د شمالي او مرکزي هند د ټولو برخو له نیولو وروسته په کورنیو اصلاحاتو پیل وکړ. د اوبو بندونه، کاروان سرایونه او جوماتونه یې جوړ کړل. د بنګال لاره یې د اټک ترسیند پورې ورغوله او وروسته له هرو پنځو کروو (په ټولیزه توګه ۱۰۰۰ ګزه) یې کاروان سرای، د اوبو ځاه او جومات جوړ کړل.

څه وخت چې نوموړي غوښتل د کالنجر کلکه کلا ونیسي، وروسته له څوارلسو کلونو حکمراني او شپږ کلونو واکمنۍ په (۹۲۳ ق / ۱۵٤٤ ز) کال کې د باروتو په یوه چاودنه کې مړ شو.

شېرشاه سوري پوهانو او عالمانو ته پاملرنه کوله، پخپله یې ځینې وخت شعر وایه او د قافیې په پوهه کې بنه پوهېده.

له شېرشاه سوري وروسته د ده مشر زوی عادل خان پاچا شو خو نوموړی د سردارانو د مخالفت په وجه لرې او په ۹۲۳ ق/ ۱۵٤٤ ز) کال کې د ده کشر ورور جلال خان چې د سلیم شاه سوري په نامه یادېده واکمنۍ ته ورسېد.

له یوه پلوه د ده د ورور عادل خان مخالفت او له بل پلوه د همایون لښکرکشۍ د دې لامل وګرزېده چې د نوموړي دولت کمزوری شو تر څو په ۹۶۰ ق /۱۵۸۱ ز) کې له منځه لاړ، د ده په وخت کې د نیلاب او بنګال ترمنځ دوه زره میله (هر میل دوه زره ګامه) لاره جوړه شوه او د هرو دوو میلو ترمنځ کاروان سراي جوړ شو.

له سلیم شاه سوري وروسته د هغه دولس کلن زوی فیروز پاچا شو خو له درېو ورځو وروسته د شېرشاه سوري د وراره مبارزخان له خوا ووژل شو او مبارزخان د محمد شاه عدلي په نامه پاچا شو.

د شېر شاه سوري او سلیم شاه امرین له دې وضعې څخه ناخوښ شول او هر یو د سلطان سکندر او سلطان ابراهیم لودي په نومونو په ځینو سیموکې د پاچاهۍ اعلان وکړ. د سختو اختلافاتو د رامنځته کېدو په وجه، همایون وخت غنیمت وباله او په (۹۳۳ ق/ ۱۵۵٤ ز) کال کې هند ته لاړ.

که څه هم له دې وروسته افغانان په پوره توګه له صحنې څخه ونه وتل او کله ناکله به د مغولو د سرخوږي لامل کېدل. خو د احمد شاه بابا تر وخته چې د هندوستان زیاتې برخې یې ونیولې، په بنه توګه راڅرګند نه شول.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې د لاندې یادو شوو پاچاهانو د کارونو په هکله د ذکر شوي بېلګې په څېر کار وکړي او وروسته دې د ډلې د یوه غړي له خوا نورو ته وړاندې شي.

سلطان سکندر لودي	د پوهانو او عالمانو هڅوونکی، په هندوستان کې اسلام او دري ژبې ته پراختیا ورکوونکی.
سلطان بهلول لودي	؟
اعلیحضرت شېرشاه سوري	؟
سلیم شاه سوري	؟
محمدشاه عدلي	؟

پوښتنې

۱- کوم دلایل د دې لامل وګرځېدل چې همایون د دویم ځل لپاره په هندوستان یرغل وکړي؟

۲- سوري شېرشاه څه ډول په هند کې واکمنۍ ته ورسېد او ولې ده ته شېرشاه وایي؟

۳- په هند کې د سوریانو د له منځه تللو دلایل ولیکئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

ستاسو په اند کوم دلایل په هند کې د لودیانو د نسکورېدو لامل شول، د دغې موضوع په اړه هر یو له ځان څخه څه ولیکئ او په راتلونکي لوست کې یې خپلو ټولګیوالو ته وړاندې کړئ.

پنځم څپرکی

په منځنیو پیړیو کې ګاونډي هیوادونه

په دې څپرکي کې به په منځنیو او وسنیو پیړیو کې د ګاونډیو هېوادونو له تاریخ سره په لنډه توګه بلدتیا پیدا کړو.

د څپرکي موخې

په دې لوست کې به زده کوونکي په لاندې پایلو وپوهیږي:

- په ایران کې به د سیمه ییزو دولتونو د رامنځته کېدو سره بلد شي؛
- د صفویانو، افشاریانو او زندیه وو د راڅرګندېدو دلاملونو په اړه به معلومات تر لاسه کړي.
- په هند کې به د بابري دولت له رامنځته کېدو سره بلد شي؛
- د چین د یووالي په څرنګوالي به پوه شي .
- په چین کې به د مغولو په واکمنۍ پوه شي.
- په منځنیو او نویو پیړیو کې به د چین د فرهنګي او اقتصادي وضعې سره بلد شي.
- د ایران د سیمه ییزو دولتونو د منځته راتلو او ړنګېدو لاملونه به تحلیل کړای شي.
- په هند کې به د تېموري دولت د رامنځته کېدو لاملونه وپیژني.
- د چین د یووالي انګیزې لړ لیک به ډلبندي کړای شي.
- په چین باندې به د مغولو د یرغلونو پایلې تحلیل کړای شي.
- د زده کوونکو په ذهن کې به د مرستې او ښه ګاونډیتوب روحیه پیاوړې شي.

ایران په منځنیو پېړیو کې

د افغانستان او ایران د تاریخ زیاتې برخې سره ورته والی لري. هغو پاچاهانو او لړیو چې په افغانستان واکمنی چلوله، د ایران په خاوره یې هم حکم چلاوه. ایران ته د اسلام د دین په راتګ سره، د هغه هېواد تاریخ هم بدل شو. امویانو او عباسیانو به د ایران لپاره پاچاهان او واکمنان ټاکل. خو د ایران په بېلابېلو سیمو کې چې کوم پاڅونونه رامنځته شول، په هغه هېواد کې امیران او د سیمه ییزو لړیو مشران را پیدا شول. له دې ډلې څخه د طبرستان د علویانو، زیاریانو او د آل بویانو حکومتونو نومونه اخیستی شو.

د طبرستان علویان

دغه کورنۍ په هاشمي سیدانو پورې تړلې ده چې په (۲۵۰ ق/ ۸۶٤ ز) کال کې یې د زید د زوی سید حسن په مشرۍ د ایران په اوسني طبرستان کې د خپلواکه حکومت بنسټ کېښود. سید حسن زړور سړی و او ځان به یې داعي کبیر باله. نوموړي تر (۲۵۳ق/ ۸٦۷ ز) پورې ټول طبرستان او ری (تهران) و نیول او عباسي امرین او مامورین یې له دې سیمو څخه وشړل. نوموړي تر (۲۷۰ق/ ۸۸۳ ز) کال پورې حکومت وکړ خو له حسن څخه وروسته نورو علوي پاچاهانو هم واکمني وکړه. د علوي لړۍ تر ټولو مشهور پاچا د علي زوی حسن چې په ناصر کبیر باندې مشهور و. ګڼل کیږي. نوموړی وتوانېده چې ساماني ځواکونه چې یوه موده یې د طبرستان واکمني تر لاسه کړې وه، کلکه ماته ورکړي او د (۲۹۰ ق/ ۹۳۰ ز) کال کې په ژمي کې یې د ساماني ځواکونو(۷۰۰۰) تنه ووژل. په پایله کې سامانیانو له علویانو سره سوله وکړه او ټول طبرستان د ناصر کبیر(د علي زوی حسن) په ولکه کې شو. حسن بن علي په (۳۰٤ق/۹۱۷ ز) کال کې مړشو خو مخکې له مړینې یې ټولې حکومتي چارې خپل زوم حسن بن قاسم ته وسپارلې. د نوموړي په زمانه کې د علوي حکومت چارې ګډې وډې شوې او په پایله کې په (۳۱٦ ق/۹۲۸ ز) کال کې د علویانو حکومت ړنګ شو.

زیاریان

د علوي حکومت له راپرزېدو وروسته، د دې حکومت نظامي واکمنو او سردارانو بغاوت وکړ او د طبرستان سیمه په ډېرو سیمه ییزو خپلواکه حکومتونو ووېشل شوه.

د دې سردارانو له ډلې څخه یې یو مشهور د زیار زوی مرداویج نومېده. نوموړي د خپلواکه حکومت د رامنځته کېدو لپاره، لومړی د طبرستان سیمې د واک غوښتونکو سردارانو په مخه کې ودرېد او د طبرستان ښار په نیولو یې د زیاریانو د حکومت بنسټ کېښود. وروسته یې د ګرګان او اصفهان ښارونه هم د خپلې واکمنۍ یوه برخه وګرځوله. نوموړي د خدمت لپاره د ترکي غلامانو په نیولو سره ځواکمن لښکر رامنځته کړ خو له ترکي غلامانو سره د بد چلند په سبب، دوی بغاوت وکړ او پخپله مرداویج یې هم وواژه.

له مرداویج څخه وروسته د ده ورور وشمګیر واکمنۍ ته ورسېد. نوموړي د واکمنۍ ټوله موده د بویه له زامنو سره په جګړو او مبارزو تېره کړه او په پایله کې یې له دوی څخه ماتې وخوړه او په (۳۲۰ ق/۹۳۲ ز) کال کې د بویانو حکومت را منځته شو.

ال بویه

نوموړی ابو شجاع په نامه یوه سړي ته منسوب دی چې په لومړیو کې یې له مرد آویج سره مرسته کوله او درې زامن یې د اوېچ په لښکر کې لوړو نظامي مقامونو ته رسېدلي وو.

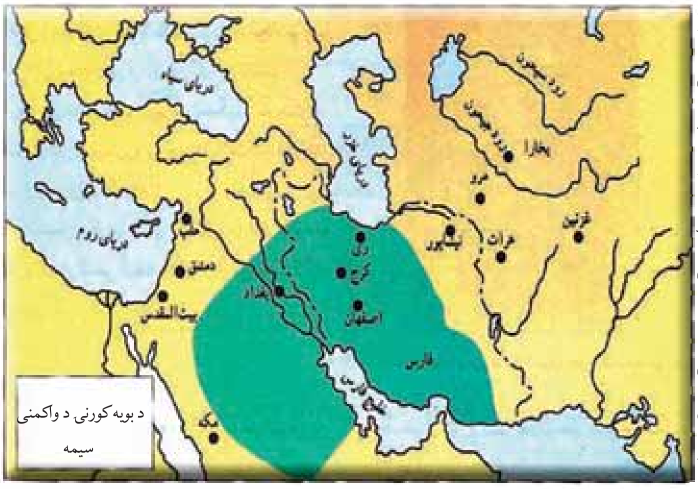

آل بویه د بغداد(عباسي) خلافت د کمزورتیا په دوره کې، وروسته له هغې چې له زیاریانو څخه یې د خپلواکۍ اعلان وکړ، پخپله یې په اصفهان کې د خپلواکه حکومت بنسټ را منځته کړ او په لنډ وخت کې یې د ایران بېلابېلې سیمې په خپله واکمنۍ کې شاملې کړې. نوموړو په (۳۳٤ ق/ ۹٤٥ ز) کال کې د عباسي خلافت د راپرزېدو پرځای یوازې د المتکفي په ځای المطیع خلیفه په راتګ بسنه وکړه. په بغداد باندې د آل بویه واکمنۍ، د عباسي خلفا وو دریځ په پوره توګه متزلزل کړ.

د آل بویه ترټولو مهم مشران حسن رکن الدوله او احمد هزالدوله نومېدل. چې د(۳۲۰ ق نه تر ۳۵۷ ق / ۹۳۲-۹٦۸) کلونو په منځ کې یې د ایران په سویل، ري(اوسني تهران) او کرمان واکمني کوله. آل بویه په پای کې د غزنویانو او سلجوقیانو لخوا د عباسي خلافت له ملاتړ کوونکو او غوښتونکو څخه وو، له منځه لاړل. په منځنیو پېړیو کې په ایران باندې له غزنویانو، سلجوقیانو او خوارزم شاهیانو دریو لړیو پرته تیموریانو هم واکمني کړېده.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د طبرستان د علویانو، دویمه ډله دې د زیاریانو د حکومت د رامنځته کېدو او درېمه ډله دې د آل بویه حکومت د رامنځته کېدو په خرنګوالي خبرې وکړي او پایله دې له نقشې څخه په ګټې اخیستنې سره د ډلو استازي نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د علوي حکومت د رامنځته کېدو او د دې لرۍ د مشهورو پاچاهانو په هکله څومره پوهېږئ؟
۲- ستاسو په اند د علویانو حکومت څه ډول رنګ شو؟
۳- د زیاریانو حکومت د چا له خوا او څه ډول رامنځته شو؟
٤- ستاسو په نظر د آل بویه حکومت څه ډول رامنځته شو؟
٥- ال بویان په پایله کې د .... او .... له خوا راو پرزېدل؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د ایران د سیمه ییزو حکومتونو لکه طبرستان د علویانو، زیاریانو او آل بویه حکومتونو په هکله مطالب راغونډ او هغه دې په راتلونکي درسي ساعت کې ټولګیوالو ته وړاندې کړي.
ښاغلي ښوونکي دې د علمي سرچینو او اخځلیکونو په برخه کې زده کوونکو ته لارښوونه وکړي.

ایران په نویو پېړیو کې

د ایران په تاریخ کې د صفوي دولت را منځته کېدل مهم ټکی ګڼل کېږي. دوی دې هېواد ته داسې سیاسي مرکزیت او ځانګړی هویت وباښه چې له پخواني حالت سره یې توپیر درلود. له دوو پېړیو زیاتې واکمنۍ په ترځ کې ډېرې مهمې سیاسي او نظامي پېښې رامنځته شوې.
د افغانانو په واسطه د دوی دواکمنۍ راپرزېدل هم د دې لامل وګرځېدل چې په دې هېواد کې د نوي حکومتونو لړۍ رامنځته شي. سر بېره پردې، په دې دوره کې د ایران اړیکې له نړۍ او په ځانګړې توګه له اروپا سره ټینګې شوې. په دې لوست کې به د پورته موضوعاتو په هکله مطالب ولولئ.

صفویان

د شاه اسماعیل صفوي په واسطه د نویو پېړیو په پیل کې (٩٠٦ق/١٥٠١ ز) کا ل کې د صفوي حکومت را منځته کېدل د ایران د تاریخ ډېره مهمه برخه ګڼل کېږي ځکه د ایران وضعه وروسته له دې پېښې په پوره ډول بدله شوه. صفویان وتوانېدل چې د ایران سیاسي ګډوډۍ او ټولنیزو ناخوالو ته د پای ټکی کېږدي. دوی د ایران خاوره یو موټی کړه. د صفوي لړۍ د مشهورو پاچاهانو له ډلې څخه یو هم لومړی شاه عباس نومېږي. نوموړي د خپلو وفاداره سلاکارانو او سرتېرو پواسطه د صفوي حکومت بنسټ ځواکمن کړ. بیا یې د یو لړ پیوسته لښکرکشیو پواسطه، سیمه ییز امیران(سرکش قزلباشان) وټکول او په هېواد کې یې د ایران دولت د خارني لمنه وغوړوله. د نوموړي د واکمنۍ په دوره کې امن او امنیت ټینګ شو. د سوداګرۍ، کرنې او صنعت چا رو پراختیا وموندله. د اصفهان ښار د صفویانو د پلازمېنې په توګه د ایران په یوه ډېر ښکلي او لوي ښار بدل شو.

د صفویانو په دوره کې له نړۍ او په ځانګړې توګه له اروپا سره د ایران نوې اړیکې ټینګې شوې. ځکه په کوچنۍ آسیا کې د عثماني ځواکمنې امپراتورۍ په رامنځته کېدو سره، اروپایانو په هوساتوګه نشوای کولای چې له ځمکنۍ لارې ختیځ ته تګ او راتګ وکړي. له دې کبله چې اروپایانو له عثماني امپراتورۍ سره دښمني لرله، نو د عثمانیانو له ختیځ ګاونډي ایران سره یې ښې اړیکې ټینګې کړې. وروسته یې بیا د کسپین(خزر) سمندرګي له لارې ختیځو سیمو ته هم لاره پیدا کړه. په دې وخت کې د ایران او عثمانیانو اړیکې هم سړې شوې وې او اروپایانو له دې وضعې څخه ګټه پورته کړه. ایران په همدې وخت کې د اروپایانو له پوځي پوهې څخه د وسلو جوړولو او نظامي فنونو په برخه کې ډېره ګټه واخیسته. د دوی په مرسته یې د خپلو عسکرو د زده کړې او پوځي ځواکونو د سمبالولو په برخه کې ګټه ترلاسه کړه. د آنتوني(Antony) او رابرت شرلي (Robertsherly) د دووانګلیسي وروڼو په مرسته جګړه ییز توپونه او لاسي تفنګچې جوړې شوې. صفوي دولت ایران وروسته له اسلام څخه د شهرت ترټولو لوړ پوړ ته ورساوه.

افشاریان

د صفوي حکومت له پرزېدو وروسته، افغانان پر ایران باندې د صفویانو په ځای واکمن شول. خو په ایران باندې د افغانانو واکمنې ډېره اوږده نه شوه. ځکه نادر افشار چې په اصل کې د ترکمنانو د افشارو له ټبر څخه و، یو ځل بیا یې ایرانیان په ځان را ټول کړل. نوموړي داخل د افغانانو او ازبکو په ګډون له بېلابېلو ډلو څخه لښکر جوړ کړ، د ایران د زیاتو ښارونو د فتحې په برخه کې د پوځي ورتیاوو په ښودلو سره یې په ټول ایران واکمنې تر لاسه کړه او دیوه نوي حکومت د رامنځته کېدو لپاره یې زمینه مساعده کړه. په دې وخت کې د نادر په وړاندیز د آذربایجان په شمال ختیځ کې د مغان په سیمه کې د قبیلو د مشرانو، مخورو او روحانیونو یوه غونډه راوبلل شوه او له یو لړ خبرو اترو وروسته نادر افشار د ایران د پاچا په توګه وټاکل شو.

نادر د مرکزي واکمنۍ له جوړېدو وروسته، له ایران څخه د بهرنیانو د شړلو لپاره متې ونغښتې. په دې توګه ، روسان او عثمانیان چې په ایران یې یرغل کړی و، خپلو سیموته په شا وتمبول شول. وروسته یې د هند پرلور لښکر وخوځاوه نوموړي په هند کې د شاه جهان په امر جوړ شوی تخت طاووس چې د شاه د ځای ناستې لپاره جوړ شوی و سره د بې شمېر و غنیمتونو او د کوه نور مشهور الماس چور کړل او له ځان سره یې ایران ته یوړل.

د نادر شاه په زمانه کې د مشهد ښار د نوموړي د اوسېدو په اصلي مرکز او د دولتي خزانو د ساتلو په ځای بدل شو.

دنادر افشار د ځانګړو پوځي سیاستونو او اقداماتو په اړه، ایران د لږې مودې لپاره وتوانېده چې افغانستان، هند او د کوچنۍ آسیا ځینې برخې لاندې کړي. خو د نادر افشار د حکومت وروستي کلونه د ایران د خلکو لپاره ډېر ستونزمن کلونه وو او په (۱۱۶۰ ق/ ۱۷۴۷ ز) کـال کې د نوموړي له وژلو وروسته ایران په کورنیو ګډوډیو او اختلافاتو کې راښکیل شو.

زندیه

د نادر افشار په وژلو سره د ده د حکومت بنسټ ونړېد او په ټول ایران کې کورنۍ جګړې له سره پیل شوې. د نادر افشار مامورینو، خراسان د خپلې واکمنۍ لپاره غوره کړ. د ایران نورې برخې هم د پوځي مشرانو او د قبیلو مخورو لاس ته ورغلې چې تل به یو له بل سره په جګړه کې ښکیل وو. خو د دوی په منځ کې کریم خان زند ډېرواک پیدا کړ. نوموړی د زند له قبیلې څخه و. کریم خان د خپلې قبیلې له خلکو او

سرتېرو سره د اصفهان ښار له نیولو وروسته ، د یو لړ جګړو په ترڅ کې خپل ټول دښمنان له منځه یوړل او ځان یې وکیل الرعا(د خلکو استازي) ونوماوه او د پاچاهۍ څوکۍ یې د صفوي کورنۍ درېیم شاه اسماعیل ته

د کریم خان زند ماڼۍ

پرېښوده. نوموړی(درېیم شاه اسماعیل) په ښکاره توګه د کریم خان زند د رقیب علي مردان خان په مرسته واکمنۍ ته رسېدلی و.
دکریم خان زند د استازیتوب دوره له بې شمېره کورنیو جګړو سره همغاړې وه، څکه په خراسان کې شاهرخ افشار، په مازندران کې محمد حسن خان قاجار او په اذر بایجان کې ازاد خان افغان د پاچاهۍ غوښتونکي وو. کریم خان زند وروسته د ډېرو جګړو په پای کې د (خشت) په جګړه کې ازاد خان افغان ته ماتې ورکړه او اذربایجان یې هم ونیوه. له دې وروسته په ایران کې دوې سرسختې سیالې ډلې یو د بل په وړاندې پاتې شوې. یعنې قاجاریان د ایران په شمال او زندیان په سهیل کې، په پایله کې په یوه جګړه کې محمد حسن خان قاجار ووژل شو او زوی یې آقا محمد خان د کریم خان زند له خوا بندي شو او عملاً د ګروګان په توګه په زندیه دربار کې پاتې شو.
هغه وخت چې له کورنیو جګړو څخه د کریم خان زند زړه ټول شو درېیم شاه اسماعیل هم د ځوانۍ عمر ته ورسېد او باید د هېواد چارې نوموړي ته سپارل شوې وای. خو د مشرانو په هغه غونډه کې چې په اصفهان کې رابلل شوې وه. د نوموړي دنه لیاقت او له واک څخه ګوښه کولو پرېکړه یې وکړه. هغه وخت یې پاچاهي کریم خان زند ته وسپارله. کریم خان زند
د شیراز ښار د خپل مرکز په توګه وټاکه. نوموړي د کورني امنیت له ټینګښت وروسته د سوداګرۍ او صنعت د پراختیا په برخه کې هڅې وکړې. په همدې وخت کې انګریزانو، ایران ته د ورتګ په لاره کې ډېرې هڅې وکړې. انګریزانو د خپلو ښکېلاکې، فعالیتونو د پراخولو لپاره له زندیه دولت سره ترون لاس لیک کړ چې له مخې یې د فارس خلیج په بندرکې سوداګري لاسته راوړه.

په (۱۱۹۳ ق/ ۱۷۷۹ ز) کال کې د کریم خان زند په مړینې سره، په ایران کې کورنۍ جګړې پیل شوې. په پایله کې د قاجار په نامه د واک یو لوري په ایران کې د حکومت مشري لاسته راوړه. په دې توګه ایران په خپل معاصر تاریخ کې ورګډ شو.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو مناسبو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د ایران صفوي لړۍ په هکله خبرې وکړي، دویمه ډله دې د افشاریانو حکومت په هکله په خبرو پیل وکړي او دریمه ډله دې، د کریم خان زند د حکومت په هکله سره بحث وکړي او پایله دې د ټولو ډلو استازي په پرتلیزه توګه نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د صفویانو حکومت د چا له خوا جوړ او هم د دې کورنۍ تر ټولو مشهور پاچا په هکله معلومات ورکړئ.

۲- ستاسو په اند د ایران او اروپایانو ترمنځ اړیکې څنګه ټینګې شوې او ولې؟

۳- نادر افشار څوک و؟

٤- د هند په لور د نادر افشار د لښکر کښۍ په هکله څومره پوهېږئ؟

۵- ستاسو په اند کریم خان زند څرنګه واکمنۍ ته ورسېده توضیح ورکړئ.

٦- د انګرېزانو سوداګرۍ د ایران سره تر کومو لاندې بندرونو تر سره کېده؟

الف: د عباس بندر ب د خلیج فارس بندر ج: د خزر سمندر کې

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې په نویو پېرېو کې د ایران د وضعې په هکله لږ تر لږه دوه مخه مطلب راتلونکي درسي ساعت ته چمتو کړي.

هند په منځنيو پېړيو کې

د هند، پاکستان او اوسني بنګله دېش هېوادونه، پخوا د هند د شبې قاره په نامه يادېدل. ډېر وختونه يې ګډ برخليك او تاريخ درلود خو په شلمه پېړۍ کې دا هېوادونه سره بېل شول. په منځنيو پېړيو کې د دې سيمې تاريخ، دګوپتايانو د لړۍ او سيمه ييزو حکومتونو له راپرزېدو وروسته لوی بدلون وموند، د اسلام راتګ چې د افغانانو په هڅو سره په هند کې خپور شو او همدارنګه د غزنويانو او غوريانو پواسطه د سيمه ييزو حکومتونو را منځته کېدلو سره به چې د دې لوست موضوع ده، بلدتيا ومومئ.

په منځنيو پېړيو کې د هند پراخه هېواد دګوپتا لړۍ له خوا اداره کېده. دې لړۍ تر (۵۵۰ ز) کال پورې د هند په شمال کې خپلې واکمنۍ ته دوام ورکړ چې د هند د فرهنګ تر ټولو روښانه دوره ګڼل کېږي. په دې دوره کې په ځانګړې توګه رياضي علومو ته پاملرنه وشوه. د ګوپتا لړۍ له راپرزېدو وروسته د هند په شمال کې ډېر حکومتونه را منځته شول او شاوخوا (۷۰) کوچنيو سيمه ييزو حکومتونو په دې سيمه واکمنی چلوله. دغې سياسي وېش څو پېړۍ دوام وکړ. د دې حکومتونو تر ټولو ځواکمن يفتاليان وو. په همدې وخت کې د هند په سويل کې دګوپتا پاتې شونو هم خپل ژوند ته ادامه ورکړه. دوی له اعرابو او د آسيا د سويل او منځنۍ ختيځ خلکو سره راکړه ورکړه او سوداګريزې اړيکې ټينګې کړې. دې اړيکو د اسلام دين تر څرګندېدو پورې دوام وکړ.

مسلمانان د لومړي ځل لپاره په(۹۳ق، ۷۱۱ ز) کال کې هندوستان ته راغلل. نوموړو د سند سيند تر څنډو پورې سيمې لاندې کړې. دغه سيمې د اوسني پاکستان برخه ده. له دې وخته (اتمې زيږديزې پېړۍ) څخه وروسته تر يوو لسمې زيږدېزې پېړۍ پورې، لوېديځ هند له اسلامي نړۍ سره نږدې اړيکې ټينګې کړې په دې پېړۍ کې د اسلام بلنه ورکوونکو د هندوانو په منځ کې داسماني دين تبليغ خپراوه.

له بله پلوه په (۳۸۸-۴۲۲ق،۹۹۸-۱۰۳۰ ز) کا ل کې د سلطان محمود غزنوي له خوا په هندوستان باندې واکمن کېدل د اسلام ريښې په هند کې ټينګې کړې او ځواکمن شو. له غزنويانو وروسته غوريانو هم پر هند حکومت وکړ او سلطان شهاب الدين محمد غوري د هند په شمال کې نږدې دګنګ تر روده سيمې ونيولې. نوموړي وروسته له ډېرو هڅو ډهلی هم فتح کړ او دا ښار يې د قطب الدين ايبک په نامه يوه ترکي مريي(غلام) ته

وسپاره. غوریان وروسته د ډهلي له نیولو وتوانېدل چې ترېنګال پورې سیمې په خپل واک کې راولي.

د قطب الدین ایبک زیارت

په (۶۰۳ق،۱۲۰۶ ز) کال کې د سلطان شهاب الدین محمد غوري ابن سام له مړینې وروسته د قطب الدین ایبک واکمنۍ ته لاره اواره شوه. ایبک ځان د هندوستان خپلواکه پاچا ونوماوه. نوموړي د ډهلي ښار خپله پلازمېنه وټاکله نو ځکه هغه خلک چې له ده څخه وروسته واکمنۍ ته ورسېدل. د ډهلي پاچاهانو په نوم یاد شول. هغه حکومت چې قطب الدین ایبک په ډهلي کې رامنځته کړ، تر ډېره موده یې په هند کې دوام وکړ ان د تیمور ګورګاني یرغلونو هم ونشوی کړای چې هغه حکومت له پښو وغورځوي او نوموړو د (لسمې هجري پېړۍ تر وروستیو/ شپاړسمې زېږدیزې پېړۍ) پورې په هند کې واکمني وکړه له دې وروسته په هندوستان کې د لودیانو او سوریانو افغاني حکومتونه چې په تېرو لوستونو کې مو ولوستل را منځته شول.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په د وو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په هند کې دګوپتایانو د لړۍ او سیمه ییزو واکمنیو په هکله او دویمه ډله دې هند ته د اسلام په راتګ او د غزنویانو او غوریانو حکومتونو په هکله خبرې وکړي. پایله دې د ډلو استازي نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- په هند کې دګوپتایانو حکومت تر کوم کال پورې دوام وکړ او له فرهنګي پلوه څه ډول دوره وه؟ روښانه یې کړئ.

۲- مسلمانانو د لومړي ځل لپاره د هندوستان کومې سیمې لاندې کړې؟

۳- په هند کې د غزنویانو او غوریانو د حکومتونو په هکله لنډ معلومات وړاندې کړئ.

٤- قطب الدین ایبک څرنګه واکمنۍ ته ورسېد؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې په هند کې د غزنویانو او غوریانو واکمنیو په هکله مطالب چمتو او په راتلونکي درسي ساعت کې دې له ځانه سره راوړي.

هند په نویو پېړیو کې

په دې لوست کې به د بابر په هکله چې څه ډول یې په هند کې حکومت را منځته کړ او همدارنګه د تیموري د ځیناستو په اړه چې له ده وروسته یې په هند کې حکومت وکړ او هم به د ختیځ هند په نوم انګلیسي کمپنۍ له خوا د بابري پاچاهانو سره د اړیکو د ټینګښت او نفوذ په څرنګوالي مطالب ولولئ.

بابریان (ګورکانیان)

لومړنی کس چې په هندوستان کې یې د بابري لړۍ بنسټ کېښود، ظهیرالدین محمد بابر نومېده، نسب یې تېمور ته رسېده په خپله تېمور هم په مغولو پورې اړه لرله او په همدې دلیل په تاریخي سرچینو کې له بابریانو څخه د هند د ګورکانیانو او مغولو په نوم هم یادونه شوې ده.

ظهیرالدین بابر د خپل درباریانو سره

بابر واک غوښتونکی سړی و. د افغانستان د ډېرو سیمو نیولو، وروسته یې د هندوستان د نیولو هوډ وکړ او له (۹۲۵ ق ۱۵۱۹ ز) کال څخه یې په هغه هېواد یرغلونه پیل او تر (۹۳۲ق/ ۱۵۲۶ ز) کال پورې پنځه ځله یې په دې سیمه یرغلونه وکړل. په پایله کې یې ډهلي کې د ابراهیم لودي حکومت په ړنګولو یې ، هغه هېواد په خپله ولکه کې راوست.

د لودیانو په ماتې سره د هند په تاریخ کې یوه نوې دوره پیل شوه چې(۱۸۱)کاله یې دوام وکړ. په دې موده کې شپېږو لوېو ګورګاني (بابري یا مغولي) پاچاهانو پر هند حکومت وکړ.

پاملرنه وکړئ: ستاسو په اند، ولې بابریان د ګورکانیانو او مغولو په نومونو یاد شوي. ؟

بابر باتدبیره پوه او زړور سړی و. نوموړی سربېره پردې چې په هندوستان کې اوسېده، کابل هم پرې ګران و. بابر مخکې له مړینې وصیت وکړ چې د کابل له باغونو څخه په یوه کې خښ شي. په پای کې وروسته له څلورو کلونو واکمنۍ د (٤٩) کلونو په عمر مړشو. او مړی یې له هند څخه کابل ته را انتقال کړ او په هغه بڼ کې یې خښ کړ چې تل یې خوښاوه چې اوس د بابر بڼ په نامه یادېږي.

د بابر ځايناستي

په کابل کې د بابر بن

کوم وخت چې بابر مړشو، زوی یې همایون واک ته ورسېد. همایون لس کاله په هند حکومت وکړ. نوموړی پوه او فرهنګي سړی و. خو د پلار په څېر یې پوځي پوهه نه درلوده. په همدې وخت (۱۵٤۰ ز) کال کې د شېر شاه سوري په نامه یوه تکړه افغان د همایون حکومت له ګډوډۍ وضعې څخه ګټه واخیسته او د همایون ځواکونو ته یې ماتې ورکړه په دې توګه افغانان یو ځل بیا په هند کې واکمنۍ ته ورسېدل.

همایون له دې پېښې وروسته اړشو چې د ایران صفوي دربار ته پناه یوسي. خو نوموړي په هند کې د شېر خان د مړینې په سبب له بدې او نا آرامې وضعې څخه ګټه واخیسته او د ایران د صفوي ځواکونو په مرسته له واکمنۍ څخه د (۱٦) کلونو وروسته یو ځل بیا د هند په تخت کښېناست. په دې توګه، په هند کې د افغانانو د واکمنۍ دوره هم ختمه شوه.

جلال الدین محمد اکبر

د هند پاچاهي ته د همایون راګرځېدو، زیات دوام ونه کړ، ځکه نوموړي دا ځل یوازې شپږ میاشتې د هند پر تخت پاتې شو او په (۹٦۳ ق/ ۱۵۵٦ ز) کال مړشو. له ده څخه وروسته د نوموړي ۱۳ کلن زوی جلال الدین محمد اکبر د هند د پاچاهۍ پر ګدۍ کېناست.

جلال الدین محمد اکبر زړور سړی او همدارنګه یو تکړه او هوښیار سردار و. نوموړي د خپل پوه او هوښیار وزیر ابوالفضل علامي په مرسته د هند هېواد چارې منظمې او پرمخ بوتلې، د خپلو خلکو د هوسایني او بسیاینې لپاره یې ډېرې هڅې وکړې. اکبر د هندي کورنیو د خواخوږۍ جلبولو لپاره د جزیې قانون لغوه اعلان کړ. راجپوت اشراف یې د امپراتورۍ لوړو څوکیو ته ورسول او په خپله یې له یوې راجپوتې هند وې سره واده وکړ.

نور هم وپوهېږئ
دروښنیانو نهضت

د اکبر پاچا د حکومت په دوره کې، ځینې وختونه د ګورکاني حکومت ضد پاځونونه او حرکتونه پېښېدل. له دې پاځونونو څخه یو هم د بایزید انصاري (پیرروښان) په مشرۍ د افغانانو پاځون و دغه پاځون ته ځکه د روښانیانو پاځون ویل کېږي چې مشر یې پیر روښان نومېده. سره له دې چې بایزید انصاري په یوه جګړه کې مړشو خو د افغانانو نهضت د ٦٥ کلونو لپاره د مغولو په قلمرو په ځانګړې توګه په پښتونخوا کې د هند د ګورکانیانو پر وړاندې ادامه لرله.

اکبر پاچا د یوه پوځي سردار په توګه د تلپاتې پوځ په جوړولو سره د خپل حکومت بنسټ لا ځواکمن کړ. نوموړي بیا وروسته د راجپوتو قبیلو په مرسته کوچني سیمه ییز حکومتونه له منځه یوړل. او له سویل نه تر شماله د هند په پراخه سیمو واکمن شو. په اصل کې د اکبر پاچا د حکومت په زمانه کې په هند کې د مغولو امپراتوري د ځواکمنتیا وروستي پړاو ته ورسېده. نوموړی وتوانېده چې د بنګال ، کشمیر او سند حکومتونه هم لاندې کړي. اکبر پاچا په پای کې په (۱۰۱٤ ق/ ۱٦۰۵ ز) کال کې له پنځو سوکلونو پاچاهۍ وروسته مړشو.

جهانګیر

له اکبر پاچا وروسته د ده زوی سلیم د جهانګیر په نامه چې له راجپوتې مور څخه زیږېدلی و، د هندوستان پاچا شو. نوموړي تر یوه حده هغو اصلاحاتو ته دوام ورکړ چې پلار یې منځته راوړي وو. خو د ده په زمانه کې د انګرېزانو د نفوذ هڅې په هند کې زیاتې شوې. په (۱۰۱۷ق/ ۱٦۰۸ ز) کال کې د انګلیس استازی د جهانګیر دربار ته ومنل شو. او وروسته له دې د سرتوماس روند (Sirtomos Roand) په نامه انګرېزي سفیر د انګرېزانو لپاره د سوداګرۍ حق واخیست. او په دې توګه د انګرېزانو استعمارګري نفوذ په هند کې پیل شو. همدارنګه د ده په زمانه کې د ایران پاچا، شاه عباس صفوي هم په کندهار یرغل وکړ. هغه وخت چې د هغه ښار حکمران د هند له پوځي مرستې څخه نا هیلی شو. کندهار یې بیا صفوي ایران ته پرېښود.

شاه جهان

له جهانګیر څخه وروسته د ده زوی شاه جهان پاچاهۍ ته ورسېد. نوموړي (۳۰) کاله (۱۰٦۸ – ۱۰۳۷ ق /۱٦۵۸- ۱٦۲۸ ز) په هند حکومت وکړ. شاه جهان د هند د جوړولو(معمارۍ) ډېر مینه وا ل و او امر یې وکړ چې د تخت طاووس په نامه له قیمتي غمیو څخه یو تخت ورته جوړ کړي خو د خلکو د بېوزلۍ او ستونزمن ژوند پروا یې نه لرله او تر هغه پورې چې د کن او ګجرات په سیمو کې سخته لوږه راغلې وه نوموړي بیاهم د خلکو د مرستې لپاره ګامونه اوچت نه کړل. همدا رنګه د ده په امر د سکانو مشر ووژل شو او دغه کار په هند کې د ګورکانیانو د حکومت پر وړاندې د سکانو د پاڅون پیل و.

اورنګزېب

اورنګزېب د عالمګیر په لقب سره د مغولي لړۍ د وروستي پاچا په توګه په (۱۰٦۹ ق/ ۱٦۵۹ ز) کال وروسته له هغه پاچا شو چې خپل پلار شاه جهان یې زنداني کړ. نوموړی نه یوازې د نیکه (اکبر) په څېر د هنر او ادبیاتو او نه د پلار(شاه جهان) په څېر د معمارۍ مینه وا ل و بلکې یو متعصب مذهبي او سخت دریځه پاچا و. اورنګزېب راجپوت هندوان له لوړو حکومتي څوکیو څخه لرې کړل او له هندوانو یې جزیې اخیستلې او د هندوانو زیاتره معبدونه یې ړنګ او د دوی ځمکې یې مسلمانانو ته ورکړې.

د هند د بابري حکومت کمزورتیا د اورنګزېب له زمانې را پیل شوه او په (۱۱۱۹ ق/ ۱۷۰۷ ز) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم یې د لومړي شاه عالم په نامه زوی او بیا یې بل زوی لومړی بهادر شاه واکمنۍ ته ورسېد.

له دې وروسته په هند کې سیمه ییز ځواکونه واک ته ورسېدل. په همدې وخت کې د بریتانیا د ختیځ هند کمپنۍ ته په هند کې د لا ډېرو لاسوهنو زمینه برابره شوه او په پایله کې د غه پراخه هېواد په (۱۲۵۵ ق/ ۱۸۳۹ ز) کال کې رسماً د بریتانیې تر سورې لاندې راغی.

سره له دې چې یرغلونو دوی کمزوري کړل خو د بریتانیا د ختیځ هند کمپنۍ چې د جهانګیر له وخته په هند کې

نفوذ پیل کړی و د نولسمې پیړۍ په لومړیو کې د خپل ملاتړ لاندې راوستل او په ۱۹٤۷ ز کال کې خپلواکی لاسته راوړه..

د زیاتې پوهېدنې لپاره

د ختکو نهضت

د اورنگزیب د واکمنۍ په دوره کې، د پښتو نخوا په سیمو کې د خوشحال خان ختک پر مشرۍ د افغانانو نهضت پیل شو. خوشحال خان ختک په ډېره میړانه او زړور توب په هند کې د گورکانیانو سره مبارزه وکړه. تر دې چې اورنگزیب خپله پلازمینه پرېښوده او حسن ابدال ته راغی او دوه نیمې میاشتې یې تیرې کړې. خوشحال خان ختک د پښتو ژبې له مشهورو شاعرانو او لیکوالو او همدا رنگه زموږ د هېواد د زړورو پښتنو سردارانو له ډلې څخه دی.

د ټولگي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د هند د بابریانو د لړۍ د رامنځته کېدو او د همایون د حکومت په هکله. دویمه ډله دې د جلا ل الدین اکبر د پاچاهۍ او جهانگیر حکومت په اړوند او دریمه ډله دې د شاه جهان او اورنگزیب د واکمنیو په هکله یو له بل سره خبرې وکړي او د مطلب لنډیز دې د ډلو د استازو لخوا نورو ته وړاندې شي.

پوښتنې

١- بابر څوک و او څه ډول یې په هندوستان کې بابري لړۍ رامنځته کړه؟
٢- د بابر حکومت په هند کې څو کاله دوام وکړ او ولې د نوموړي مړی کابل ته راوړل شو؟
٣- د همایون په هکله څومره پوهېږئ او ولې یې ایران ته پناه یوړه؟
٤- همایون وروسته له څو کلونو او څه ډول په هند کې د دویم ځل لپاره د هند واکمن شو؟
٥- جلال الدین اکبر، راجپوتو هندوانو ته څه خدمتونه ترسره کړي، په لنډه توگه یې روښانه کړئ.
٦- د طاووس تخت د کوم پاچا په زمانه کې جوړ شو؟ د پوښتنې سم ځواب په نښه کړئ

الف: جلال الدین اکبر ب: جهانگیر ج: شاه جهان

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې په هند کې د بابري لړۍ مهم ټکي په خپلو کتابچو کې ولیکي. ښاغلی ښوونکی دې په راتلونکي درسي ساعت کې د دوی کتابچې وگوري.

د هند په بابري دوره کې علم، فرهنګ او هنر

په هند کې د بابريانو واکمني د علم، فرهنګ او هنر له پلوه د هغه هېواد يوه بډايه دوره ګڼل کېږي. بابر او اکبر د دې دورې له مشهورو او بافرهنګه پاچاهانو څخه وو. په دې لوست کې به د بابريانو د علم، فرهنګ او هنر د وضعيت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د بابريانو په زمانه کې علم، فرهنګ او هنر ته ډېره پاملرنه وشوه. په هغه وخت کې دهند مهمې سيمې د مسلمانانو په واک کې وې. دري د هغه هېواد رسمي ژبه شوه. بابر او اکبر دواړه د فرهنګ کلک مينه وال وو او پخپله بابر هم فارسي شعرونه ويلي دي.

ګلونه او باغونه يې خوښېدل. نوموړو د هند دربارته د دري ژبې شاعرانو په ورتېولولو سره، دري ادبيات پياوړي کړل که څه هم اکبر پخپله سواد نه درلود. سره له دې يې هم له نويو علومو سره مينه لرله او هم به يې يوه ډله کتاب لوستونکي لرل چې نوموړي ته به يې کتابونه لوستل.

د اکبر پاچا په امر ډېر کتابونه له سانسکرېټ څخه دري ژبې ته وژباړل شول. د نوموړي دا کار د دري ژبې د خپرېدو لامل وګرځېد او د هند د غير مسلمان او سېدونکو مينه هم له دري ژبې سره زياته شوه.

د اسلام سپېڅلي دين ډېره موده مخکې هند ته لاره پيدا کړې وه او بابريان د هندوانو ترمنځ د اسلام دين په نسبي خپرېدو بريالي شول او په هېواد کې يې د قومونو او مذهبونو ترمنځ يوډول يووالی رامنځته کړ. د اکبر پاچا د ګټورو اقداماتو له ډلې څخه د غير انساني دود (ساتي) يعني د مېړه له مړينې وروسته د مېرمنو له خوا د ځان سوځېدنه منع کړه.

د معمارۍ هنر ته هم د بابر يانو په وخت کې ځانګړې پاملرنه وشوه اوګڼ شمېر قوس لرونکي او ګنبدي ودانۍ د ښه را غلاست د تالارونو په لرلو سره دود شوې چې د ځانګړې اسلامي معمارۍ ښکارندويې وې. ډېر شمېر ښکلي باغونه، ودانۍ او ماڼۍ جوړې شوې، لکه د اګرې په ښارکې تاج محل، په فتح پور کې د اکبر ماڼۍ، په ډهلي کې د شاه جهان سره کلا او د هندوستان په نورو ښارونو کې ډېرې ودانۍ جوړې شوې خو د هند ګورکانيانو افغانستان ته ډېره پاملرنه نه کوله، نو ځکه زموږ

په هېواد کې ارزښتناک او باعظمته آثار پاتې نه شول. سره له دې هم، ځينې آثار رامنځته شول، لکه د کندهار د سر پوزې په غره کې د چهل زينې اثر چې د بابر په امر جوړشو. ځينې باغونه يې په افغانستان کې جوړ کړل چې کولی شو د کندهار، استالف، کابل او د کابل شمالي او ختيځ لور د علم گنج بڼ، شهرآرا بڼ، دلگشاد بڼ، د بابر چهار باغ، بگرامي بڼ، صفا بڼ او کولب بڼ نومونه واخلو.

د انځورگرۍ په هنر کې له طبيعت څخه تقليد او له لرغونو هندي لاروچارو څخه گټه اخيستل.

د سلطان حسين بايقرا د دربار ترټولو غوره انځورگر استاد کما ل الدين بهزاد هم په همدې وخت کې په

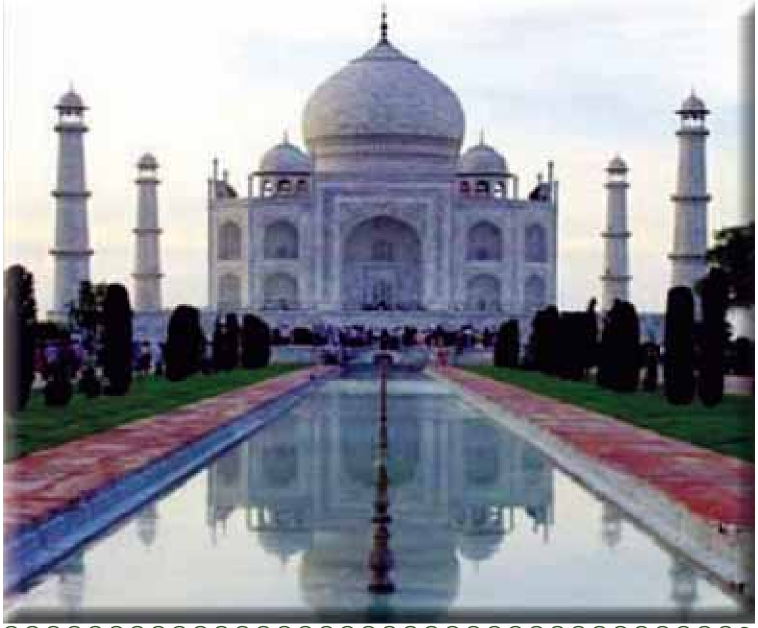

زيات و پوهېږئ

تاج محل

تاج محل د نړۍ له ډېرو ښکلو ودانيو او همدارنگه د اسلامي معمارۍ ترټولو غوره او نه هېرېدونکې نمونه چې د آگرې په ښار کې جوړ شوی دی هغه وخت چې په (١٦٣١ ز) کـال کې د شاه جهان مېرمن(ممتاز محل) مړه شوه. شاه جهان امروکړ چې د گرانې مېرمنې د قبر پر سر يې داسې ودانۍ جوړه شي. د دې ودانۍ د جوړولو لپاره ډېر غوره معمارانو غونډه را وبلل شوه او د غونډې په پای کې د استاد عيسی شيرازي طرحه ومنل شوه.

د تاج محل ودانۍ د جوړولو کار (٢٢) کاله وخت ونيو او په دې موده کې (٢٠٠٠٠) کارکوونکي په کې گمارل شوي وو. تاج محل په مرمرينو او قيمتي ډېرو ښکلی شوی دی او په سر يې پياز شکله گنبده موقعيت لري. د دې گنبدې لوړوالی(٢٤،٥) متره او قطر يې له (١٥) مترو څخه زيات دی . د دې ودانۍ لاندې د ممتاز محل قبر دی او د دې قبر څنگ ته شاه جهان ښخ شوی دی.

هرات کې اوسېده. د هند مغولو د بڼونو او بوستانونو د منظرو په ترتیب او په دېوالونو د انځورونو او د هغو رنګولو په سبب د استاد بهزاد د میناتورۍ مینه وال شول. هغه یې په هند کې دود کړل او ان خپله اکبر پاچا په خپل دربار کې د انځورګرۍ کارخانه لرله چې له سلو زیاتو انځورګرانو پکې کار کاوه.

موسیقي هم وروسته له دیار لسمې پېړۍ څخه په هندوستان کې وځلېده. پرته له اورنګزیب څخه د هند ټول مغولي واکمنان د موسیقۍ مینه وا ل وو. د فقیر الله په نامه د هند یو مسلمان په (۱۶۶۶ ز) کا ل د راګ درپن(Rag Darpan) په نامه یو کتاب خپور کړ. له دې وروسته د موسیقۍ په برخه کې نسبتاً زیات د مسلمانانو او هندوانو فرهنګي سبکونه سره ګډ شول. په دې دوره کې تر ټولو مشهور سندرغاړی تانسن (Toncean) نومېده. نوموړی د اکبر پاچا د دربار تر ټولو غوره سندرغاړی او د هند د ټولو سندرغاړو د مخکښ په توګه پېژندل شوی و. د بابریانو په دوره کې زیاتره هغو خلکو چې په ښارونو کې یې ژوند کاوه د خوښیو شپو او ورځو(نوی کا ل او برات) او هغو جشنونو کې یې ګډون کاوه چې په لویو مذهبي قبرونو او زیارتونو کې جوړېدل. خو د نادر افشار له خوا د اتلسمې پېړۍ له نیمایي وروسته یرغلونه د ډېرو وېجاړیو لامل وګرځېدل. د هند پلازمېنې زیاتره برخو هغه پخوانۍ ځلېدنه او د بدبه له لاسه ورکړه. او همدارنګه خلکو چې د هغو مداریانو او جادوګرانو په زړه پورې ننداړتونونو او د ښارویو له لیدلو څخه خوند اخیست له منځه ولاړې.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، لومړۍ ډله دې د بابریانو د علم او فرهنګ په هکله خبرې وکړي او دویمه ډله دې د هند د مغولو په دوره کې د هنر په هکله وغږېږي او پایلې دې د هرې ډلې د استازي له خوا په پرتلیزه توګه وړاندې شي.

پوښتنې

۱- بابر او اکبر د علومو او دري ژبې لپاره کوم ګامونه اوچت کړل؟ څرګند يې کړئ.

۲- د اکبر پاچا د ګټورو اقداماتو له ډلې څخه يو هم د غير.................دود له منځه وړل وو.

۳- استاد کمال الدين بهزاد څوک و؟

٤- د موسيقۍ په برخه کې د راګ درپن په نامه کتاب د کوم يوه لاندېني سړي له خوا ليکل شوی و؟

الف: فقير الله ب: استاد بهزاد ج: شاه جهان

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې په هند کې د بابريانو د دورې د ارزښتناکو آثارو په هکله لږ تر لږه دوه مخه مطلب وليکي.

چین په منځنیو پېړیو کې

په دې لوست کې به په منځنیو پېړیو کې د چین د یووالي او لویوالي په څرنګوالي او انګېزو، د بزګرانو د پاڅون په لاملونو او د هغو په پایلو او همدا رنګه په چین کې د مغولو د واکمنۍ چې ډېرو وېجاړیو او بې شمېره خلکو د وژلو لامل شول، خبرې کوو.

په منځنیو پېړیو کې د چین یووالی

له منځنیو پېړیو مخکې چین په یو لړ بېلا بېلو سیمو وېشل شوی و. د چین شمال د هغو یرغلګرو کډوالو د یرغلونو په واسطه لاندې شوی و چې د لویدیځ او شمال له لوري یې پرې کړي وو. د چین سویل هم په دې وخت کې په خو سیمو وېشل شوی و.

په دې توګه، په چین کې ځوګونو پاچاهانو او پوځي سردارانو په خپلواکه توګه واک چلاوه چې تل به یو له بل سره په جګړه کې ښکیل وو.

> **نور هم وپوهیږئ**
>
> چینایانو هیڅ وخت خپل هېواد چین نه باله، دوی معمولاً تر آسمان لاندې امپراتوري بلله او ځانونه به یې آسماني زامن بلل.

په (٦١٨ ز) کال د چین خاوري له سره یووالی وموند. دغه یووالی د یوه زړه ور او جګړه مار سردار چې (Kaiotso)کائوتسو نومېده را منځ ته شو او د تانګ (Tong) په نامه امپراتوري جوړه کړه.

د تانګ کورنۍ امپراتورانو د خلکو په مرسته وکولی شول چې ټول سیمه ییز مشران او پوځي سرداران تابع کړي او پراخه سیمې تر واک لاندې راولي. د یو لړ بریالیو جګړو وروسته یې ګاونډي هېوادونه هم لاندې کړل او چینایان هلته مېشت شول. په دې توګه د چین لوی هېواد رامنځته شو. د تانګ د امپراتورۍ په زمانه کې د چین خاوره له اوسني چین څخه هم پراخه وه. په هغه وخت کې د هند د شمال په شاهزاده ګانو، باندې د چین فرمان چلېده او دوی ته به یې خراج ورکاوه.

د تانګ امپراتورۍ شاوخوا (٢٨٨) کاله د چین په پراخه خاوره حکومت وکړ. په هغه وخت کې چین خپل ځواک، اقتصاد او فرهنګ لوړو پوړیو ته ورساوه. چینایانو د تانګ په لړۍ کې باروت اختراع کړل. ددې امپراتورۍ پلازمېنه د چانکان(Chankan) ښار و چې اوس سیان (Ceaion) نومېږي. دتانګ د امپراتورۍ په مهال چین د نړۍ یو له ډېرو ځواکمنو حکومتونو څخه ګڼل کېده خو په نهمه زېږدیزه پېړۍ کې چین د بزګرو له یوه لوی پاڅون سره مخ شو.

په نهمه زیږدیزه پېړۍ کې د بزګرانو پاڅون

بده رویه او په بزګرانو باندې د فیوډالانو او د پراخه سیمو د خاوندانو له خوا درانه باجونه ددې لامل وګرځېدل چې د تانګ امپراتورۍ په بېلا بېلو سیموکې پاڅونونه رامنځته شي. یو له دې څخه په (۸۷٤ ز) کال کې د هوانګ چاوو(Hovangcho) په مشرۍ بزګري پاڅون و. چاوو چې له جګړو ییزو چارو سره پوره بلد و. له بزګرو څخه یې ښه زړه کسیز لښکر جوړ کړ. د دې لښکر شمېر هره ورځ زیاتېده او د امپراتورۍ لښکر د هغه مقابلې توان له لاسه ورکاوه.

چاوو چې د بزګرو د لښکرو په سرکې و، غوښتل یې چې له ټولو فیوډالانو او د چین له ایالتونو سره حساب پاک کړي، تر څو د بزګرو ژوند ښه او نابرابري له منځه لاړه شي.

هوانګ چاوو او ملګري یې له یو لړ بریالیو جګړو وروسته په (۸۸۱ ز) کا ل کې د تانګ امپراتورۍ ته ننوتل. امپراتور وتښتېده او له نوموړي سره یې ټول ترلې فیوډالان، دولتي کارکوونکي او پوځي مخور ووژل شول او د دوی په ځای بزګران په لوړو څوکیو وګمارل شول. د پلازمینې شتمنې ټوله د بې وزلو ترمنځ وویشل شوه.

چاوو دوه نیم کاله پلازمېنه په واک کې لرله خو امپراتور او فیوډالان له کډوالو تېرونو سره ملګري شول او ځانونه یې(تور کارغان) وبلل. هغوی په پایله کې په (۸۸۳ ز) کـال کې د هوانګ چاوو لښکرو ته ماتې ورکړه. زیاتره بزګران د امپراتور اجیران شول او د بزګرو پاڅون په سخته ماتې سره له منځه لاړه خو د تانګ امپراتورۍ نوره هغه پخوانۍ ځواکمنتیا او ځلا نه لرله. نوموړې امپراتورۍ په (۹٦۰ز) کال کې خپل ځای د سونګ(sung) په نامه یوې بلې کورنۍ ته پرېښود.

په چین کې د مغولو واکمني

په مغولستان کې د مغولو په پوځي ځواکمنتیا سره چنګیز خان د دوی د مشر په توګه راښکاره شو. په لومړي سرکې یې د ګاونډیو هېوادونو لاندې کولوته پاملرنه وکړه چې په دې ډله کې چین هم و. په هغه وخت کې د سونګ د امپراتورۍ لړۍ په چین کې واکمنه وه. سره له دې چې د چنګیز خان په ژوند کې ټول چین فتح نه شو. خو د نوموړي زامن په (۱۲۳٤ ز) کـال کې وتوانېدل چې چین لاندې کړي.

مغولو په چین کې ډېرې وېجاړۍ رامنځته کړې. د بزګرانو کښتونه د مغولي څارویو په څړځایونو بدل شول ګڼ شمېر خلک له منځه لاړل. نوموړو په (۱۲۷۱ ز) کال کې د پېکنګ(بې جینګ) ښار د خپلې امپراتورۍ د پلازمېنې په توګه وټاکه او تر څوارلسمې زیږدیزې پېړۍ پورې یې د چین په پراخه خاوره واکمني وکړه.

مغولو د چین زیار ایستونکي پوړ د ځان لپاره غلامان کړل.
چینایان له دولتي څوکیو او ادارو څخه وایستل شول. دا کار د عامه وګړو د کرکې لامل وګرځیده، په ځانګړي توګه د چین زیار اېستونکی پوړ د مغولو پر ضد راپورته شو او په (۱۳٤۸ ز) کال کې یې د چویو آنګ چان (Chew ang Chon) په نامه دیوه بزګر په مشرۍ د چین په سویل کې د مغولو په وړاندې پاڅون پیل کړ. په دې پسې د بزګرو او عامه وګړو له خوا په ټول چین کې پاڅون پیل شو. د مغولو د اداري او پوځي مامورینو ډله ییزې وژنې ورسره ملګرې وې او ښارونه یو پر بل پسې د پاڅون کوونکو لاسته ورغلل. چان په (۱۳٦۸ ز) کال کې د نانکېنګ ښار له نیولو وروسته د مېنګ (Ming) په نامه نوې امپراتوري په هغه ښار کې رامنځته کړه. نوموړي د چین د خلکو په مرسته د مغول پلازمینه (پیکنګ) ونیوه او مغول یې تر مغولستان په شاه وتمبول. په دې توګه په چین کې له سلو کلونو څخه زیاتې واکمنۍ وروسته مغولي امپراتوري ړنګه شوه او په بدل کې یې د مېنګ لویه امپراتورۍ واکمنه شوه او د دې لړۍ واکمني څه د پاسه (۳۰۰) کاله اوږده شوه. په دې دوره کې د چین خلکو نسبت نورو دورو ته په هوساینې او ارامۍ کې ژوند کاوه.

ډېرو پوهېږئ

مارکوپولو:

مارکوپولو د نیکوپولو زوی په منځنیو پېړیو کې د اروپا تر ټولو مشهور ګرځندوی ګڼل کېږي. نوموړي د خپل پلار او تره سره د کوچنۍ آسیا، ایران او افغانستان (د وربښمو پخوانۍ لارې) نه چین ته سفر وکړ. مارکوپولو وتوانېده چې په چین کې د واکمنو مغولو دربار ته لاره پیدا کړي. ده شل کاله په چین کې تېر کړل. په دې موده کې د چنګېز خان د زوی (قبلالي خان) له خوا د چین حکومت په لوړو څوکیو وګمارل شو، لکه د ګمرک اداره، سفارت او داسې نور. په پایله کې نوموړي د چین په ګډون د آسیایي هېوادونو له وضعې سره پوره بلدتیا تر لاسه کړه. کله چې په (۱۲۹۵ ز) کال کې خپل پلرني ټاټوبي (ونیز) ته وګرځېد. د خپلو خاطراتو په کتاب کې یې د ډېرو آسیایي هېوادونو او سیمو د فرهنګ، تمدن او اقتصادي وضعې په هکله معلومات او خبرتیاوې اروپایانو ته ورسولې چې په نویو پېړیو کې هند او چین ته د ډېرو اروپایانو د کډوالۍ لامل وګرځیده.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په ټولګي کې په درېو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د چین د یووالي او تانګ امپراتورۍ د رامنځته کېدو په هکله، دویمه ډله دې د بزګرانو پاځون او د هغوی د پایلو په هکله او درېیمه ډله دې په چین کې د مغولو د واکمنۍ په هکله خبرې اترې وکړي. پایلې دې د هرې ډلې د استازو له خوا وړاندې شي.

پوښتنې

۱- د چین وضعه مخکې د منځنیو پېړیو له پیل څخه څه ډول وه؟ معلومات ورکړئ.

۲- د چین یووالی څه وخت رامنځته شو او د تانګ امپراتورۍ په اړه څومره پوهېږئ؟

۳- هوانګ چائو او ملګري یې وروسته له یو لړ بریالیتوبونو څخه په کوم کال کې د کومې امپراتورۍ پلازمېنې ته ننوتل؟

٤- مغول څه ډول په چین واکمن شول؟ په دې اړه معلومات وکړئ.

۵- په چین کې د مغولو حکومت څوکاله اوږد شو؟ د پوښتنې سم ځواب په نښه کړي.

الف: ۵۰ کاله ب: له سلو څخه زیات کلونه ج: درې پېړۍ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې په راتلونکي درسي ساعت کې د مغولو او په چین کې د هغوی د برې په هکله مطلب چمتو کړي.

چین په نویو پېړیو کې

په دې لوست کې به په نویو پېړیو کې د چین د سیاسي او ټولنیزې وضعې له څرنګوالي سره آشنا شئ.

د نویو پېړیو پیل په اصل کې له لیرې ختیځ (هندو چین) سره د اروپایانو د سوداګریزو اړیکو له پیل سره سمون خوري. پرتګالیان چې ماڼوګان وو. وروسته له ډېرو هڅو وتوانېدل چې د لومړي ځل لپاره د افریقا وچې له غاړو څخه را تاو شي او په لومړي سرکې د هند په سویل لویدیځو غاړو کې پلې شول. نوموړي بیا وروسته په (۱۵۱۳ ز) کال کې د سوداګریزې پراختیا لپاره د چین هېواد د سویلي سیمو ته راغلل په هغه وخت کې چې د مېنګ لړۍ په چین کې واکمنه وه، د کانتون (conton) بندر یې د پرتګالیانو د سوداګریزو فعالیتونو لپاره خلاص کړ. چین ته د پرتګالیانو راتګ د دې لامل ګرځېد تر څو لومړی هالنډیان او وروسته انګریزان او فرانسویان هم له چین سره د سوداګرۍ په لټه کې شي. د اروپایانو زیاتره فعالیتونه په سویلي بندرونو په ځانګړې توګه د کانتون په بندر کې تر سره کېدل. او له هغه ځای څخه یې چای، وربښم او چینی لوښي چمتو کولې، له دې وروسته چین ته د اروپایانو تګ او راتګ سره له عیسوي مبلغینو شمېر زیات شو. د دې سفرونو په ترڅ کې، عیسوي مبلغین به له قیمتي ډالیو سره له اروپایانو سره تلل. د چین دولت هم یادو شوو مسیحي مبلغینو ته د مسحیت د تبلیغ اجازه ورکړه.

په چین کې د مینګ د کورنۍ حکومت(۳۰۰) کاله دوام وکړ خو په (۱٦٤٤ ز) کا ل کې د همدې هېواد له شمال ختیځ لوري څخه د منچوریا د صحرایي ټبرونو له یرغلونو سره مخ شو. له یو لړ جګړو وروسته د مینګ امپراتوري ړنګه او دهغې پر ځای د منچو (Manchun) په نامه نوې امپراتورۍ رامنځته شوه چې پلازمېنه یې د پکېنګ (Peking) ښار و. په اصل کې دوی ځیرك او جګړه مار خلك وو. د منچو اشرافو په کلیو کې د سختو جګړو په واسطه د بزګرانو زیاتې ځمکې لاسته راوړلې او هغه یې په خپل خصوصي شتمنیو بدلولې، له بزګرو سره به یې د بې رحمۍ او زورزیاتي چلند کاوه. زیاترو چیني فیوډالانو به له دولت څخه ملاتړ کاوه او دمنچویانو د فرمان سره سم یې په دولتي ادارو کې فعالیت کاوه. نوموړي د جګړو اسیران په خپلو شخصي غلامانو بدل کړل.

د منچو کورنۍ و توانېدله چې ټول چین تر خپلې واکمنۍ لاندې راولي او شاو خوا دوې نیمې پېړۍ یې پر چین واکمني وکړه. نوموړو د مینګانو په څېر له اروپایانو سره خپلو سوداګریزو اړیکو ته دوام ورکړ. له چین سره سوداګري د اورپایانو په ګټه ختمه شوه او تر دریو پېړیو یې دوام وکړ. اروپایي سوداګرو ارزښتناك غنیمتونه لاسته راوړل او د خلکو په وړاندې یې له هېڅ ډول فساد څخه ډډه ونه کړه. نوموړو به چېني سوداګر تېرایستل، د چین خلکو ته یې سپکاوی کاوه او چیني مامورنیو ته به یې رشوت ورکاوه. تر څو

اروپايان د دوی د جنايت په وړاندې پلټنه ونکړي.

په دې توګه د اروپايانو سوداګري، د چين د خلکو سره د هغوی مالونه د چور او لوټولو لامل وګرځېدل. دغه وضعه د پرديو په ځانګړې توګه د انګرېزانو په وړاندې د چين د خلکو د کرکې او نفرت لامل وګرځېده څکه انګرېزانو د نورو اروپايي هېوادونو په پرتله له چين څخه ډېره ګټه ترلاسه کړې وه. په پای کې د چين دولت له اروپايي هېوادونو سره خپله سوداګري لنډه کړه او په (۱۷۵۷ ز) کال کې د کانتون بندر په ګډون د چين ټولو ښارونو ته د اروپايانو تګ راتګ منع شو او د نوموړو سوداګرې او مذهبي فعاليتونه چينايانو تر څارنې لاندې ونيول. په دې توګه د چين دولت خپلې دروازې د بهرنيانو پرمخ وتړلې او څوکاله يې د اروپايانو د تګ او راتګ مخه ونيوله. سره له دې هم اروپايان وتوانېدل چې د دريو پېړيو لپاره خپلې سوداګريزې اړيکې له چين سره ټينګې کړي. په دې موده کې انګرېزان له چين څخه د ګټې اخيستنې په برخه کې تر ټولو زيات بريالي وو او په پايله کې يې چين د ترياکو لګښت ته اړ کړ چې د انګرېزانو له خوا به د قاچاق په توګه ليږدول کېدل.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په دې هکله خبرې وکړي چې اروپايان له کومې لارې څخه چين ته راغلل او څه ډول يې د چين له حکومت سره خپلې سوداګريزې اړيکې ټينګې کړې؟ او دويمه ډله دې په چين کې د منچو کورنۍ په برياليتوب او له اروپايانو سره د دوی د اړيکو په هکله خبرې وکړي. پايلې دې د ډلو استازي ټولګي ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د مينګ د کورنۍ حکومت د چا پواسطه ړنګ شو؟

الف: د منچو صحرايي ټبرونو ب: اروپايانو ج: هيڅ يو

۲- په کليو کې له بزګرانو سره د منچو اشرافو چلند څه ډول وه؟

۳- د چين حکومت ولې کانتون بندرته د اروپايانو تګ او راتګ بند کړ؟

٤- د لاندې جملې تش ځايونه په مناسبو کلمو سره ډک کړي

له چين سره سوداګري د .... په ګټه ختمه او شاوخوا.............. دوام وکړ.

د چين اقتصادي، فرهنگي او هنري وضع

الف: اقتصادي وضع

په منځنيو پېړيو کې د چين هېواد له اقتصادي پلوه ستر برياليتوبونه تر لاسه کړل. نوي نهرونه، بې شميره بندونه او د کښت فن پر مخ تللو و سايلو پواسطه تر سره شو.

د کانونو لکه د اوسپنو، مسو، سرو او سپينو زرو رايستل پراختيا ومونده. نوي ښارونه د ښکلو ماڼيو او معبدونو په لرلو سره جوړ شول او سوداګري ډېره زياته وغوړېده. د چانګان(changan) ښار چې د تانګ امپراتورۍ پلازمېنه وه له يو ميليون څخه يې زيات اوسېدونکي لرل. دغه ښار په هغه وخت کې د لويو سوداګريزو مرکزونو څخه ګڼل کېده.

چينايانو له ګاونډيو او د منځنۍ آسيا له هېوادونو سره پراخه سوداګري پيل کړه. دوی زيار ايستونکي وګړي وو. چای له هندوستان څخه چين ته لاره پيدا کړه او چينايان ډېر ژر پدې وتوانيدل چې د چاي توليد ډير او هغه ډېرو هېوادونو ته ولېږدوي. همدارنګه اعرابو هم چې د سوداګرۍ کسب يې درلود د کانتون په بندر کې يې د سوداګرۍ ځانګې پرانيستلې او له چينايانو سره يې په پراخه سوداګرۍ لاس پورې کړ. له نورو هېوادونو سره د چينايانو اړيکې، د چينايانو په فرهنګ باندې ډېره زياته اغېزه وکړه.

ب: فرهنګي وضع

په منځنيو پېړيو کې چينايان ډېر فرهنګي خلک ګڼل کېدل. د چين ادبيات د سلګونو کلونو په اندازه له اروپا څخه مخکې وو. په چين کې کاغذ د نړۍ له نورو هېوادونو څخه د مخه کشف شو. او د چاپ صنعت ډېره موده مخکې منځته راغلی و. په اتمه هجري پېړۍ کې د تانګ امپراتورۍ په فرمان د (پلازمېنې پيغام) په نامه تر ټولو لرغونې ورځپاڼه خپرېدله. چې په هغه کې به د امپراتور فرمان او د هېواد مهم سياسي خبرونه خپرېدل. د غې ورځپاڼې له زرو کلونو څخه زيات دوام وکړ.

چينايانو له پخوا څخه باروت او قطب نما اختراع کړي وو. نوموړو له ستورو پېژندنې او کليزې سره پوره بلدتيا لرله، د لمر کسوف په هکله به يې وړاندوينې کولی شوې. د تانګ او سونګ امپراتوريو په زمانه کې علومو او فنونو لکه رياضياتو، جغرافيې او د کښت چارو ته ځانګړې پاملرنه وشوه. تاريخ ليکونکو او فيلسوفانو ته به چين کې په ډېره درنه سترګه کتل کېدل. د دې دورې تر ټولو مشهور شاعران لی پو او توفو (Lepo-Tofou) وو په ښارونو کې لوی کتابتونونه او ښکلي پوهنتونونه جوړ شول چې په هغې کې به ځانګړې توګه تاريخ، فلسفه او ادبيات تدريس کېدل.

ج: هنري وضع

د ټانګ د امپراتورۍ پر مهال په چين کې تياتر او موسيقي په نوي ډول سره دود شول. ان امپراتور په خپل دربار کې د هنر زده کولو ښوونځی جوړ کړ. تياتر له پخوا څخه د چين د خلکو د علاقې وړ ساعت تېرۍ ګڼل کېده

چې تر اوسه هم په چین کې دود دی.

د سونګ امپراتورۍ په دوره کې انځورګري هم د پام وړ وګرځېده. چینایانو به خپل انځورونه زیاتره په ورېښمینو ټوټو او د معبدونو او ماڼیو په دېوالونو انځورول. حجاري هم له پخوا څخه په چین کې پراختیا موندلې وه. د خدایانو، امپراتورانو او دژویو هیکلونه او زیاتره لویې ودانۍ او مجسمې به یې جوړولې. معماری د امپراتورانو او فیوډالانو د ځانګړې پاملرنې له کبله وغوړېده.

چیني معمارانو به د استوګنې کورونه ، پلونه او ښکلې ماڼۍ ګانې له مرمرینو ډبرو څخه جوړول او وروسته به یې د لوښو په چیني موادو، سروزرو کیندلو سره په هنري توګه ښکلا ورکوله. هغه اروپایان چې په چین کې اوسېدل د نوموړو ودانیو لویوالي او ښکلا هک پک کړي وو.

هنر د شتمنو خلکو ورځني ژوند ته ژوره لاره پیدا کړې وه او نږدې د دوی ټول دګټې وړ شیان، هنري پیداوار ګڼل کېدل او همدا رنګه چیني جوړول هم د چین د خلکو له ویاړو نو څخه ګڼل کېږي.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د چین اقتصادي وضعې په هکله، دویمه ډله دې د چین فرهنګي وضعې ا و دریمه ډله دې د چین هنري وضعې په هکله بحث وکړي، پایله دې د ډلو د استازو له خوا په پرتلیزه توګه نورو ته وړاندې شي.

پوښتنې

١- ستاسو په اند، د چین سوداګریزې اړیکې له ګاونډیو او منځنۍ آسیا هېوادونو سره څه ډول وې؟

٢- د (پلازمېنې پیغام) ورځپاڼې او د چین مشهورو شاعرانو په هکله معلومات ورکړئ.

٣- د موسیقۍ او تیاتر په هکله چې څومره پوهېږئ خپل معلومات نورو ته وړاندې کړئ.

٤- د لاندې جملې تش ځایونه په مناسبو کلمو سره ډکې کړئ.

معماري د.......... او فیوډالانو د ځانګړې پاملرنې پواسطه .... پراختیا ومونده.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د لوست مهم ټکي په خپلو کتابچو کې ولیکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې ښوونکي ته د کتنې لپاره وړاندې کړي.

شپږم څپرکی

په دې څپرکي کې هڅه کیږي چې په ډېره لنډه توګه په منځنیو اونویو پیړیو کې د اروپا او امریکا وضعیت تر څېړنې لاندې ونیول شي.

د څپرکي موخې

هيله ده چې زده کوونکي لاندې پايلې ترلاسه کړي:

- په منځنيو اونويو پېړيو کې د اروپا او امريکا وچې له سياسي او اقتصادي وضعې سره آشناشي.
- په صليبي جګړو وپوهيږي او د هغو په پايلو او لاملونو يې سر خلاص شي او همدارنګه د رنسانس په مفهوم وپوهيږي.
- په منځنيو پېړيو کې د امريکا له بومي فرهنګ سره بلد شي.
- د امريکا د کشف په هکله معلومات ترلاسه کړي.
- د امريکا د ودې او پرمختګ په لاملونو وپوهيږي.
- د صليبي جګړو لاملونه او پايلې وکولای شي وپيژني او لړليک کړي.
- په دې پير کې د اروپا د علم، هنر او فرهنګ د پرمختګ لاملونه په ګوته کړای شي.
- د متحده ايالاتو د ودې او پرمختګ لاملونه وپيژني او لړليک يې کړي.
- د ودې او پرمختګ مينه وال شي او ځان د نړۍ يوه برخه وګڼي.

اروپا په منځنیو پیړیو کې

په دې لوست کې به په منځنیو پیړیو کې د اروپا د وچې د سیاسي او ټولنیزې وضعې له څرنګوالي سره په لنډه توګه بلدشئ.

آیا د منځنیو پیړیو له اصطلاح سره کله مخ شوي یاست؟ یا مو اورېدلي چې دا کار یا هغه طرز فکر د منځنیو پیړیو د وخت دی؟ د وینا دا لاره هغه وخت کارول کېږي چې یو کار په زړه طریقه تر سره شي یا یو اندود د ننني پوهې پر بنسټ نه وي ولاړ.

په یوه وخت کې په اروپا کې ښاري ژوند نه و دود. د علم او پوهې زده کړې ته خلکو ښه راغلاست نه

ځخه دفاع خپله دنده ګڼله، چې په بدل کې به رعیت هم له نوموړي ځخه په پوره ډول متابعت کولو.
فیوډال یا ارباب چې په خپله سیمه کې به خپلواک و خو بیا هم د لوی فیوډال متابعت به یې کاوه او پاچا به د فیوډالانو له خوا ټاکل کېده. فیوډالانو به پاچا ته د وفادارۍ ښودلو لپاره لوړه کوله. څه وخت به چې له بهرنیو دښمنو سره جګړه ونښته، فیوډالان به له خپلو سر تېرو سره د پاچا مرستې ته ورتلل.
په منځنیو پېړیو کې په اروپا کې د فیوډالانو خپلمنځۍ جګړې له بهرنیانو سره د جګړو په پرتله زیاتې وې. له همدې کبله پاچاهان په زیاتره د زیات واک خاوندان نه وو. او یوازې د منځنیو پېړیو په وروستیو کې ورو ورو د پاچاهانو واک زیات شو او فیوډالان یې د ځان فرمان منونکي وګرزول.
د منځنیو پېړیو په پیر کې د ټولنې ترټولو مشهوره ډله شوالیان (سپاره نجیب زاده ګان) بلل کېدل چې په ټول ژوند کې به په جګړو، د جګړو د فنونو په زده کړه، د وسلې په کارولو، د ځوانمردۍ او وفادارۍ په رعایت بوخت وو او زده کړې اوشتمنی سره یې مینه نه درلوده.
د شوالیانو تر لاس لاندې رعیت اوسېده. چې په کروندو کې به یې کار کاوه او په غرونو کې به اوسېدل.

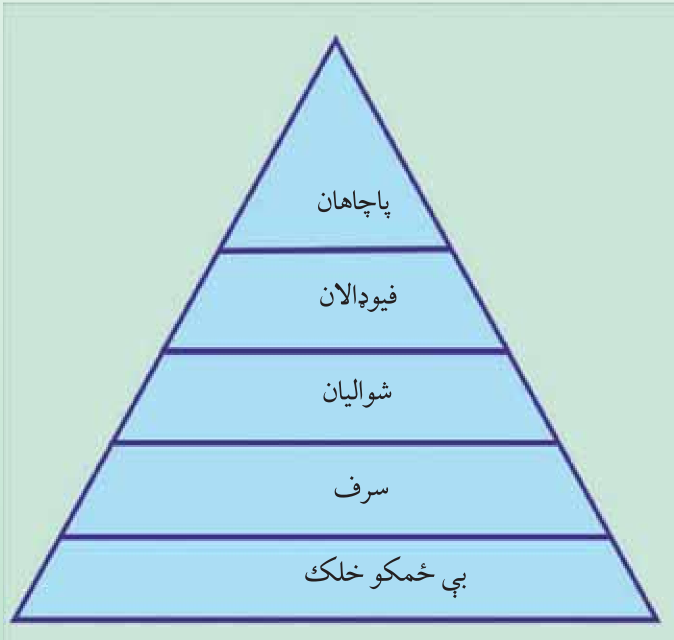

د فیوډالي ټولنې د مرتبو لړۍ

او حاصل به یې چې لاسته راووړه، ده ته به هم برخه رسېده او د کروندې پرېښودلو حق یې نه درلود. دې ډلې ته به سرف یعنې په ځمکو پورې تړلي خلك ویل کېدل. همدغه شرایط به له پلار نه زوی ته په میراث پاتې کېدل.
خو ځینې داسې بې مشره رعیت هم وو چې دکار د موندلو په موخه به له یو ځای نه بل ځای ته لېږدېدل او د کار په بدل کې به دوي ته دحاصلاتو یوه برخه ورکول کېده.
د منځنیو پېړیو په دوران کې هر ځوک به چې د وړوکتوب له دورې را تېر شو نو که په اشرافو یا فیوډالانو پورې به یې تړاو درلود، نو جنګیالی به شو او که د رعیت په مشر پورې به تړلی و په کرونده کې به په کار بوختېده. ښوونځی او زده کړه موجوده وه. یوازې هغو کسانو به چې غوښتل کشیشان شي د ځوانۍ له پیل ځخه به کلیسا ته تلل او په هغه ځای کې به یې دیني علوم لوستل.

کلیسا

د فیوډالي واکمنۍ لاندې سیمو کې څو کلیساوې موجودې وې. چې دکشیشانو پواسطه به اداره کېدلې. کشیشانو به د خپل ژوند یوه برخه له ټولنې څخه جلا په یوه ځای کې د درس په لوستلو تېروله. چې دا ځای به یې (دېر) باله او نوموړی کس به یې راهب بللو. د دوی په درسونو کې به لاتیني ژبه، فلسفه، منطق، ریاضیات او نجوم شامل وو خو ساینسي علومو ته یې پاملرنه نه کوله.

زیاتره کشیشان به د درسونو له ختمولو وروسته کلیسا ته تلل او ځینې دندې به یې هلته ترسره کولې، لکه: د تعمید غسل (مسیحیانو به د مراسمو په وخت کې خپلو ماشومانو ته غسل ورکولو) د دعا او عادت مراسم او د واده مراسم. کشیشانو به له لوړ پوړې کشیش چې اسقف به بلل کېده، اطاعت کاوه، اسقفیانو به بیا تر ټولو لوړ پوړي اسقف چې سراسقف به بلل کېده، اطاعت کاوه. سراسقف به د ټول هېواد کلیساګانې څارلې. سراسقف به د مسیحیانو د لوړپوړې مقام (پاپ) له خوا په دنده ګمارل کېده.

پاپ چې د ټولو مسیحیانو مخکښ و د اروپا ټولې کلیساوې یې تر لاس لاندې وې نو په همدې دلیل د دوی مقام له اروپایي پاچاهانو څخه لوړ وو. پاپ د روم په ښار یعنې د لرغوني روم د امپراتورۍ په پلازمېنه کې استوګنه درلوده د لوېدیځ روم له منځه تلو څخه وروسته په ایټالیا کې حکومت نه و موجود. نوله همدې کبله د روم ښار او شنډې یې د پاپ تر ولکې لاندې سیمه ګڼل کېده.

د منځنیو پېړیو په لومړۍ نیمایي کې د اروپا مهم سیاسي حالات

د روم د امپراتورۍ د له منځه تلو څخه وروسته او د منځنیو پېړیو په پیل کې اروپا له ډېرو ستونزو سره لاس او ګرېوان وه، د اروپا په سویل ختیځ یعنې د بالکان په شبه جزیره کې د ختیځ روم (بیزانس) خلکو پیاوړې حکومت جوړ کړی و او د خپلې واکمنۍ د پراختیا او د لرغوني روم د بیا رامنځته کېدو په سوچ کې وو. خو د بیزانس جګړو له ساسانیانو او وروسته بیا له مسلمانانو سره د دوی واکمني کمزورې کړه.

د بیزانس په لاندې کولو برسېره د اروپا په پاتې خاوره هم د هغو یرغلګرو قومونو له خوا حملې کېدلې چې لرغوني روم یې له منځه وړی و دغه یرغلونو تر هغه وخته دوام درلوده چې ترڅو یې اوسېدونکي مېښت مسیحي شول. یو له هغو قومونو څخه چې مسیحي شوي وو. فرانک نومېده دوی د اروپا په لوېدیځ کې لویه واکمني رامنځته کړه چې د فرانک په پاچاهۍ مشهوره شوه. په نهمه زیږدیزې پېړۍ کې د شارلمان په

نامه د فرانک یوه پاچا د یوې پیاوړې واکمنۍ بنسټ کېښود. نوموړی وتوانېده چې له پاپ سره یوځای په اروپا کې د مسحیت لمنه وغوړوي او همدارنګه له هغو مسلمانانو سره یې هم جګړه وکړه چې د اسپانیې له لارې اروپا ته ننوتي وو. شارلمان یو پیاوړی پاچا و چې هم فرانسویانو او هم المانیانو نوموړی د خپل پاچا په توګه منلی و.

له شارلمان څخه وروسته د هغه د واکمنۍ سیمه تجزیه شوه. په پایله کې یو ځل بیا بېلابېلو قومونو د شمال او ختیځ له لوریو په اروپا باندې یرغلونه پیل کړل. چې په یوه برخه کې اوسنی فرانسه او په بله برخه کې د روم مقدسه امپراتوري رامنځ ته شوه چې ځان یې د لرغوني روم امپراتوري وارث ګانه.

د شارلماني څخه وروسته دولتونه کمزوري وو، چې په پایله کې یو ځل بیا د بېلا بېلو قومونو یرغل د شمال او ختیځ له لوري په اروپا پیل شول د اروپا په ختیځ کې روسان او مجاریان میشت شول د انګل او ساکسون قومونو د انګلستان د حکومت او ملت بنسټ کېښود. په همدې توګه فینانو د فنلاند د خاورې او دانیانو د دنمارک هیواد رامنځه کړې دي دغو بدلونونو او پېښو څه د پاسه زرکاله وخت ونیوه . د دې وروسته د څو پیړیو په ترڅ کې د بدلونونو په پایله کې د اروپا اوسني هیوادونه رامنځ ته شول. په هغه وخت کې یرغلونه او د سیمو لاندې کول او وروسته د فیوډالي حکومتونو او مسیحیت قبولول د دې ملتونو د رامنځ کیدو اصلي بنسټ ګڼل کیده.

وروسته له دې اداب او دودونه، ژبه او لیک او همدرانګه تاریخ هم پدې ور زیات شول. که چیرې په منځنیو پېړیو کې د ډېرو اروپایي هېوادونو د رامنځته کېدو تاریخي ربښې وڅېړو. د صلیب نښه چې د زیاتره اروپایي هېوادونو پر بیرغ لګول شوې، د هماغه وخت نښه ده.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او وروسته له مشورې دې، له هرې ډلې څخه یو غړی د مطلب لنډیز نوروته وړاندې کړي.

۱- فیوډالیزم یعنې څه؟

۲- د کلیسا د مراتبو لړی؟

۳- د فیوډالیزم د مراتبو لړی؟

٤- منځنۍ پېړۍ یعنې څه؟

پوښتنې

۱- په اروپا کې فیوډالانو کوم واکونه لرل؟ لنډیې تشریح کړئ.

۲- شوالیه او سرف یو تر بله څه توپیر لري؟ لنډیې تشریح کړئ.

۳- د اروپا پوهه او زده کړه له مسلمانې ټولنې سره په لنډه توګه پرتله کړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د هغو قومونو دمنشا په هکله یو لنډ مطلب ولیکئ چې په منځنیو پیړیو کې اروپا ته راغلل.

صلیبي جګړې

صلیب د مسحیت ترټولو لویه نښه ده. د مسیحیانو په اند دغه نښه د صلیب پواسطه د حضرت عیسی(ع) د شهادت یادونه ده. مسیحیان له صلیب څخه د بیرغونو او کلیساګانو د ښکلي کولو لپاره ګټه اخلي. د بېلګې په توګه د منځنیو پېړیو مسیحي لښکر چې د بیت المقدس لپاره یې له اروپا څخه په شام او فلسطین یرغل وکړ په خپلو جامویې د صلیب انځور ایستلي وو. په همدې دلیل دوی ته صلیبان ویل کیږي او د مسلمانانو او اروپایي مسیحیانو ترمنځ(۲۰۰) کلنې جګړو ته صلیبي جګړې وویل شوې. که څه هم د دې جګړو انګیزه مذهبي وه خو په هیڅ ډول د اروپا د سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو شرایطو په شتون سترګې نه شو پټولی. صلیبي جګړې چې د منځنیو پېړیو په دویمه نیمایي(له ۱۰۹۹ نه تر ۱۲۹۱ ز) کې رامنځته شوې، ډېرې سترې تاریخي پېښې بلل کیږي چې په لنډه توګه به خبرې پرې وکړو.

د صلیبي جګړې یوه صحنه

د صلیبي جګړو پیل

له لومړۍ هجري پېړۍ څخه چې د اوومې میلادي پېړۍ سره سمون خوري، اسلامي نړۍ او مسحیت د یوه او بل په وړاندې یې سنګر ونیوه. په لومړۍ هجری پېړۍ کې مسلمانانو له مسحیانو څخه د شام څنډې. فلسطین، د افریقا شمال او هسپانیه ونیولې او وروسته هم د دوی او مسیحیانو ترمنځ د منځنۍ آسیا(ترکیې، مدیترانې ایټالیا

او هسپانيې په سيندونو او وچو کې جګړو دوام درلود. د منځنيو پېړيو په لومړيو کې د اسلامي نړۍ او مسيحيانو ترمنځ د شخړو او تاوتريخوالي نور لاملونه هم وزېږېدل چې لنډه يادونه ترې کوو.

۱. حضرت عيسی (ع) ته انتظار: يوه ډله مسيحيان په دې باور وو چې وروسته له زرکلو نو به يو ځل بيا حضرت(ع) په بيت المقدس کې راښکاره کيږي له همدې امله، مسيحي زائران په ځانګړې توګه راهبان به هغه ښار ته راتلل او ورځ په ورځ يې شمېر په بيت المقدس کې زياتېده. البته ، هغه څه پېښ نه شول چې مسيحيانو يې انتظاريست. خودې سفرونو يوه ښه پايله لرله اروپايان يې د مسلمانانو د ژوند له اقتصادي او ټولنيزو شرايطو څخه خبر کړل.

۲. د وګړو ګڼوالی او په اروپا کې د ټولنيزو ستونزو را برسېره کېدل

په اروپا باندې د خوېږېږيو يرغلونو او د کډوالو قومونو ورتګ، د دې وچې اوسيدونکي ډېر ګڼ کړل. دې کډواليو د کرنيزو ځمکو د کموالي ستونزه هم په ځنګ کې لرله.

د ځمکو کموالی د بيوزلۍ سبب ګرزيده او ورو ورو ځمکوال رعيتونه کم او بې ځمکې رعيتونه زياتيدل. دغه ستونزه، يوازې په رعيت پورې اړه نه لرله، بلکې شواليه هم ورځ په ورځ تر بلې زياتېدل. ځکه د اروپا په فيوډالي نظام کې دود داسې و چې د فيوډال شتمني به مشر زوی ترلاسه کوله. له دې امله د فيوډال نور زامن اړ ووچې له شواليه سره يو ځای شي. د شواليه د شمېر زياتوالي او د دوی شر غوښتنو په اروپا کې د نا امنيو لمنه پراخه کوله. د همدې لاملونو له مخې فيوډالان او پاچاهان د نويو ځمکو په لټه کې وو. د دې امله چې د اروپا وچه نسبتاً کوچنۍ او له دريو خواوو بحرترې را تاو و، د هېوادونو د لاندې کولو امکان لږ و نو ځکه يې د مديترانې ختيځ لوري (شام او فلسطين) ته چې د مسلمانانو په ولکه کې وو پاملرنه وکړه.

۳. په اندلس (هسپانيه) کې د مسلمانانو پرمختګ

د لومړۍ پېړۍ په وروستيو کې اندلس د مسلمانانو تر ولکې لاندې شو. دوی له پېړيو را پدې خوا د هغې سيمې له مسيحيانو سره په سوله کې ژوند کاوه. خو د فرانکانو په پير کې اروپايي مسيحيانو د اندلس په ببرته نيولو ټينګار کاوه. اندلس سره له دې چې له پاتې اسلامي نړۍ سره يې لرې اړيکې لرلې خو بيا هم نه يوازې د دوی د فشار په وړاندې ودريدل، بلکې مسلمانانو يې يو روښانه تمدن هم رامنځته کړ. خو د خپلمنځيو جګړو له امله، مسلمانانو ته ډېر تاوانونه ورواوښتل او د هسپانيا شمالي ځنډې يې له لاسه ووتې.

په همدې وخت کې سلجوقيانو په (۱۰۷۱ ز) کال کې پر شرقي روم(بيزانس) د بريښنا په څېر برياليتوب تر لاسه کړ او د بيزانس امپراتورۍ د کوچنۍ آسيا برخه له لاسه ورکړه. د مسلمانانو پر ضد يې له پاپ څخه د مرستې غوښتنه وکړه او دا د پاپ لپاره غوره وخت و چې د بيزانس کليسا چې د روم له کليسا څخه په (۱۰۵۵ ز) کال کې جلا شوې وه، يو ځل بيا د خپل امرلاندې راولي. په پايله کې د بيزانس کليسا چې په ځان يې ارتودوکس نوم ايښی و او د روم کليسا کاتوليک نوميده. چې په دې توگه صليبي جگړې پيل شوې.

لومړنۍ صليبي جگړې څه ډول پيل شوې؟

پاپ دويم اوربان په (۱۰۹٦ ز) کال د بيت المقدس د نيولو لپاره د مسلمانانو په وړاندې د جگړې امر ورکړ. گڼ شمېر خلک د اروپا له مرکزي او لويديځو سيمو څخه د بيزانس په لور وخوځېدل تر څو له هغې لارې ځانونه بيت المقدس ته ورسوي. دغه خلک چې زياتره شواليه او کليوالي خلک وو، د يوه بې نظمه او بې سره لښکر په توگه يې د لارې پر سر ډېرې سيمې چور کړې. څه وخت چې قسطنطنيې ته ورسيدل نو د بيزانس امپراتورۍ د دې سرکشه او وړې لښکر څخه وويريدل او نومړو ته يې د مسلمانانو د پولو په لور لارښوونه وکړه. که څه هم زياتره صليبيان يا په دښتوکې ورک او يا له لوږې څخه مړه شول خوپاتې بيا د مديترانې له ختيځو څنډو څخه ځانونه شام او فلسطين ته ورسول او په (۱۰۹۹ ز) کال کې د بيت المقدس په لاندې کولو وتوانيدل چې د صليبي جگړو په پيل کې اسلامي نړۍ په خپلمنځيو جگړو کې ښکيل کړې. فلسطين د مصر د فاطميانو په لاس د کمزورۍ او د له منځه تلو په حالت کې، شام د عباسی خلافت د ملاتړو سلجوقيانو په لاس کې و. خو نه سلجوقيان سره متحد وو او نه عباسيانو خپلو پولوته پاملرنه کوله. له بله پلوه فاطميان او عباسيان هم په خپلو منځوکې سره دښمن وو. له دې امله د شام، فلسطين او بيت المقدس زياتې برخې د صليبيانو لاسته ورغلې.

په دې توگه صليبي لومړۍ جگړه د صليبيانو په گټه ختمه شوه. د دې پېښې خپريدلو مسلمانانو ته سخت ټکان ورکړ. نو ځکه زنگيان چې د شام په پولو کې يې حکومت کاوه، د صليبيانو په وړاندې جگړې ته راووتل او د مسلمانانو ځينې سيمې يې بېرته ترې ونيولې. د صليبيانو ماته د دې لامل وگرځيده. چې نور تازه دمه يا نوي اروپايان د بيت المقدس په لور وخوځيږي. خو په دې جگړه کې فيوډالان هم له شواليه وو سره ملگري شوي وو. صليبيانو ماتې وخوړه، ځکه چې مسلمانان چمتو شوي وو او له بله پلوه د لومړۍ صليبي جگړې فاتحان د نويو

کډوالو په راتګ خواشيني وو.

د صليبيانو په دويمه جګړه کې پاپ ماتې وخوړه او دې ته اړ شو چې اروپايي پاچاهان هم د مسلمانانو پروړاندې جګړې ته وهڅوي. په پايله کې د انګلستان، فرانسې او المان(د روم مقدسې امپراتورۍ) پاچاهان د فلسطين په لور وخوځېدل او دريمه صليبي جګړه رامنځته شوه.

همدغه جګړه وه چې صلاح الدين ايوبي په نامه يوه مسلمان مشر سخت مقاومت وکړ. صلاح الدين چې د زنګي او فاطميانو د حکومت له نسکورېدو سره يې په مصر او شام کې د ايوبيانو په نامه حکومت را منځته کړ، وتوانېد چې بيت المقدس بېرته ونيسي او د شام او فلسطين زياتې برخې آزادې کړي. يوازې ساحلي سيمې د صليبيانو په واک کې وې. د اروپا د مسيحي شاهانو لپاره د دې ماتو زغمل ډېر سخت وو، نو ځکه يې د نويو لښکرې راجوړې کړې.

نورې صليبي جګړې

څلورمې صليبي جګړې ته د ډېرو سرتېرو او زياتو تجهيزاتو ته په کتو سره، صليبيانو په بيت المقدس کې برى او د ډېرو غنيمتونو تر لاسه کول حتمي ګڼل. خو کله چې د مسيحيت تر ټولو لوى ښار قسطنطنيې ته ورسېدل نو له مسلمانانو سره د جګړې او د بيت المقدس لاندې کولو په نسبت يې د نوموړي ښار تصرف ته ترجيح ورکړه.

له څلورمې او پنځمې جګړې وروسته، د صليبي جګړو لاره بدله شوه. له يوې خوا د بيزانس امپراتورۍ صليبي جګړه مارانو ته اجازه ور نه کړه چې د دوى له واکمنۍ سيمو څخه تېر شي او د مسلمانانو پولو ته ورسېږي. په همدې توګه صليبيان د ايټاليا له شمالي بندرونو څخه وخوځېدل، له مديترانې څخه تېر شول او د صليبيانو تر واک لاندې د شام څنډو او بندرونو ته ورسيدل. له بله پلوه، پاپ د صليبي لښکرو د برابرولو لپاره په اروپايي شاهانو ډېره ولګوله. نو ځکه له شپږمې څخه تر نهمې ټولې صليبي جګړې پاچاهانو د فيوډالانو او شواليه په ملاتړۍ رهبري کولې. دوى نه يوازې خپلو ګټو پسې لرې سيموته تلل، بلکې په دې فکر کې وو چې صليبيان نه شي توانيدلى چې د مديترانې ختيځې سيمې لاندې کړي. له دې امله سياسي فعاليتونو ته يې نسبت تر جګړو ډېره پاملرنه وکړه.

د صليبي جګړو په وروستيو کې چې کوم مهم بدلون رامنځته شو، د سوداګرۍ لپاره له مسلمانانو سره د مسيحيانو نږدې کيدل وو. چې د ايټاليا د شمالي بندرونو ګرځندويانو وکولاى شول له دې سوداګرۍ څخه ډېره ګټه پورته کړي.

په داسې شرایطو کې چې سوداګري د صليبيانو لپاره غوره انګيزه ګرځېدلې وه، نو له دې امله په دې سيمو کې د صليبيانو په وړاندې د مسلمانانو قدرت زيات شو. د ايوبيانو پرځای ځواکمن حکومت رامنځته شو چې د صليبيانو وروستۍ هڅې باندې د پرله پسې يرغلونو په پايله کې يې د شام سواحلي سيمې ونيولې. چې په دې ترتيب صليبي جګړې وروسته له (۲۰۰) کلونو په (۱۲۹۱) کې د مسلمانانو په برياليتوب پای ته ورسېدې.

د صليبي جګړو پايلې

- صليبي جګړې د اروپايانو په ماتې سره پای ته ورسيدې، خو نوموړي يې له اسلامي تمدن سره بلد کړل او له هغو څخه يې ګټه واخيسته.

- صليبي جګړې د هغه وخت تر ټولو پرمختللي تمدن(اسلامي تمدن) سره د اروپايانو د نږديوالي لامل وګرځېدې چې دا پخپله د اروپايانو د فکرونو د خلاصون د نړۍ د واقعيتونو په هکله د دوی د سترګو غړولو او د خپل موقعيت د کتنې په برخه کې ډېر ګټور وو.

- صليبي جګړې د نويو اقتصادي برخو د پراختيا سبب وګرځېدې. د مديترانې د ختيځ او د افريقا د شمال له لارې اروپا له مسلمانانو سره سوداګري پيل کړه او د بورې، کاغذ، قهوې، قطب نما، پنبه يي ټوټې، درمل او داسې نور محصولات او شيان د اروپايانو لاسته راغلل. دا ډول محصولات او شيان په اروپا کې نه پيدا کېدل. د دې شيانو لاسته راوړل او وروسته توليدول د اروپا په وچه کې د ژوند د کچې، کار او فرهنګ د لوړيدو لامل وګرځېدل.

- سربېره په بيلا بيلو درملو چې اروپايان يې ډېرغوښتونکي وو، د طبابت اړوند کتابونه لکه کيميا، درمل جوړونې، درمل پېژندنې، ژوند پيژندنې، ميخانيک او د دې په څېر نور ډېر زيات کتابونه د اروپايانو د ګټې وړ وګرځېدل، همدارنګه هغه علوم چې اروپا ورسره مينه وښودله هغه جغرافيه او نجوم وو. دغه دوو علومو د سيمو، لارو، بحري ګرځېدويې او سوداګرۍ په برخه کې ډېره مرسته کوله. عقلي علومو لکه فلسفې هم په اروپا کې ډېر مينه وال درلودل او د اسلامي نړۍ د لويو فيلسوفانو ابن سينا او فارابي آثار په لاتين ژبه وژباړل شول. په دې وخت کې اندلس (هسپانيه)، تونس، د شام سواحل(سوريه) او د مصر اسکندريه له اسلامي نړۍ څخه اروپا ته د اقتصادي، فکري، علمي او فني لاسته راوړنو د لېږدونې تر ټولو مهمې دروازې وې.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او هره ډله دې یوه له لاندې پوښتنو، وروسته له مشورې څخه د یوه غړي پواسطه نورو ته وړاندې کړي.

۱. ولې د بیزانس حکومت صلیبي جګړه مارانو ته اجازه ورنه کړه چې د دوی د واکمنۍ له سیمو څخه د مسلمانانو جګړوته تېر شي ؟

۲. ولې د لومړۍ صلیبي جګړې فاتحان د نویو کډوالیو په راتګ خواشیني شول؟

پوښتنې

۱- د اروپا ټولنیزې وضعې څه ډول صلیبي جګړوته زمینه برابره کړه؟ په لنډه توګه یې واضح کړئ.

۲- دریمه صلیبي جګړه څه ډول را منځته شوه او په څه پای ته ورسیده؟ په لنډه توګه یې واضح کړي.

۳- په څلورمه صلیبي جګړه کې د صلیبیانو کړندود د کوم واقعیت بیانوونکی دی؟ په لنډه توګه یې واضح کړئ.

٤- په وروستیو صلیبي جګړو کې د اسلامي نړۍ په وړاندې اروپایانو په فکر کې څه بدلون را منځته شو؟ په لنډه توګه یې واضح کړي.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د صلیبي جګړو د پایلو په هکله یو مطلب چمتو کړئ.

د اروپا سياسي اوضاع، د رنسانس په عصر کې

د ښاري ژوند پراختيا او د ښاريانو ځواکمنتيا

رنسانس يعني څه؟ او څه ډول را منځته شو؟

د منځنيو پېړيو په وروستيو کې چې کوم فکري او فرهنګي تحولات او بدلونونه را منځته شول د رنسانس يعني نوې زېږ دنې په عصر شهرت لري. او د دې مفهوم د لرغوني روم او يونان د تمدن راژونديکېدل دي چې د منځنيو پېړيو په پيل کې هېرشوي وو.

هغه څه چې د رنسانس په عصر کې رامنځته شول او په اروپا کې يې د منځنيو پېړيو څېرې ته بدلون ورکړ عبارت وو له:

١- د ښاري ژوند پراختيا او د ښاريانو ځواکمنتيا.
٢- د پاچاهانو د ځواک زياتيدل او د فيوډالانو کمزورول.
٣- رنسانس پالنه او ځان پالنه.
٤- د سوداګرۍ او مسلک پراختيا.
٥- جغرافيوي اکتشافات.

د دې له پاره چې رنسانس د منځنيو پېړيو په وروستيو کې رامنځته شوی دی، نو په دې ځای کې د اروپا تاريخ له ١٣٠٠ څخه تر ١٦٠٠ زېږديز پورې ترکتنې لاندې نيسو.

صليبي جګړو د اروپا د خلکو ستونزې حل نه کړې. په اروپا کې د ځمکو د کموالي په پايله کې يو زيات شمېر ځمکوال رعيت په بې ځمکو رعيت بدل شول. يو شمېر کروندګرو د فيوډالانو د ظلم له امله شورش وکړ، له کليو څخه تېښتېدل او د پا چا له رعيت سره يو ځای کېدل. همدغه ډله په بېلابېلو کسبونو او راکړه ورکړه بوخت شول او په اروپا کې يې د نويو ښارونو بنسټ کېښود.

له صليبي جګړو وروسته چې د سوداګرۍ پراختيا را منځته شوه د ښاريانو د اقتصادي پراختيا په برخه کې يې مرسته وکړه. د ښار اوسېدونکو ته يې بورژوا ويل چې ښاري اوسېدونکي معنا ورکوي. ښار چې د پلورنې او پېرودنې مرکز دی، له پيسو څخه ګټه اخيستنه پکې زياته شوه ځکه د راکړې ورکړې لپاره اړين شی پيسې دي.

د رنسانس په پير کې د اروپا سياسي وضع

په لومړيو کې د ښار پراختيا زياتره په ساحلي ځنډوکې

وه. ځکه چې په هغې ځايونو کې فيوډالان لږ وو. په پايله کې په اروپا کې د ښار پراختيا او د فيوډاليزم د سوداګرۍ غوړېدنه کمزورې شوه.

پاچاهانو له فيوډالانو څخه غوښتل چې ماليات ورکړي او دغه ماليات هم بايد د پيسو په بڼه تحويل شي. ځکه د پيسو د لاسته راوړلو لپاره د ښار بانکدارانو او سوداګرو ته ورتګ اړين و.

ددغه حالت په پای کې د ښاري ژوند اقتصاد په فيوډالي اقتصاد غوره والی تر لاسه کړ او ښاري اشراف يې له ځانګړي مقام څخه برخمن کړل. په دې دوره کې فيوډالو اشرافو هڅه کوله چې خپل پخوانی ځای بيا تر لاسه کړي. دغه ټولنيز اخ وډب ډېر دوام وکړ او په پای کې د بورژوا په ګټه پای ته ورسيده. د اروپا ښارونه او اوسيدونکي زيات شول او لرغوني روم د ښاري ژوندون څخه په ګټې اخيستنې سره ښاري ژوندته قوانين او لارې غوره کړې چې د اروپايانو د نوي ژوند بنسټ يې کېښود.

د پاچاهانو ځواکمنېدل

هغه ماليات چې اروپايي پاچاهانو له فيوډالانو څخه اخيستل زياتره يې د خپل حکومت د ځواکمنتيا په لاره کې لګول، پاچاهانو دګڼ شمېر سرتېرو په ګمارلو سره، منظم او دايمي لښکر رامنځته کړ او د وسلو په ځانګړې توګه د توپ په جوړولو يې پيل وکړ. په پايله کې پاچاهان د فيوډالانو د پوځي ځواک له مرستې څخه بې نيازه شول. په ځانګړې توګه چې د اړتيا په وخت کې به د توپ پواسطه د فيوډال کلاګانې هم ړنګېدلې نو په دې توګه د فيوډالانو ځواک د پاچاهانو په ګټه لړه شوه. د دې لپاره چې پاچاهان په اصل کې له همدې پوړ څخه وو، له دې وروسته يې فيوډالو اشرافو ته د ځينو سيمو حکمراني او د حکومت مقامونه وسپارل. له دې امله ټول واک د پاچاهانو لاسته ورغلو. له دې وضعې څخه، سربېره په پاچاهانو، بورژوا طبقه هم خوشحاله وه. ځکه د مرکزي حکومت په جوړېدو سره اداري يووالی، د واحد نظم او امنيت ټينګښت او د يوشان قوانين منځته راتلل. دغه کار د سوداګرۍ د پراختيا او اسانی په برخه کې مرسته کوله چې د بورژوا هيله هم همداوه.

د پاچاهانو ځواکمنېدل د دې لامل وګرځېدل چې د کليسا په چارو کې هم لاسوهنه وکړي او وتوانيدل چې د پاپ د قدرت کړۍ کوچنۍ او خپل واک زيات کړي.

سياسي بدلونونه او د مرکزي حکومتونو منځته راتلل

د رنسانس په پير کې د مرکزي حکومتونو متحدو قلمروونو او ملتونو رامنځته کېدل په آرامی سره تر سره کېدل. هيڅ يوه اوسني اروپايي هېواد، ننني وضعه نه لرله.

د انګلستان په پارلمان کې د فيوډالو اشرافو شتون، د دې هېواد د حکومت بڼه يې په مشروطه سلطنت بدل کړ.

د اوسنی فرانسې زياتې برخې د انګلستان د پاچاهانو په واک کې وې. خو د فرانسې پاچاهان چې د فيوډالانو په ټکولو کې ډېر ځواکمن شوي وو، د دې قلمرو د ترلاسه کولو لپاره ډګر ته راووتل. د جګړو پايلې ډېرې ورانې او ويجاړې وې. ځکه دغو جګړو سل کاله دوام وکړ. په پايله کې فرانسو يانو د ژاندارک(Jeandearc) په نامه د يوې جينۍ په پاڅون بريالیتوب تر لاسه کړ.

په هسپانيا کې د هسپانيا شمالي ايالاتونه چې د مسيحي پاچاهانو په لاس کې وو، د مسلمانانو په وړاندې يې په سويل کې نوي بريالیتوبونه وګټل او وتوانېدل چې د مسلمانانو وروستی مقاومت په ټپه ودروي.

د اروپا په مرکزي او ختيځو څنډو کې د يوه ځواکمن دولت د جوړېدو لپاره ، په ډېرورو حرکت سره د هغه له لويديځو څنډو يعنې انګلستان، فرانسې او هسپانيا څخه تيرېدل. ځکه د فيوډالانو اشرافيت په دوی کې تر اوسه

ډېر ځواکمن و. په آلمان (د روم په مقدسه امپراتورۍ) کې همدغو اشرافو د امپراتور مقام په رسمي توګه مانه. په روسیه کې هم فیوډالان د ډېرواک لرونکي وو. تر هغه پورې چې په (۱۵۸٤-۱۵۳۳ ز) کال کې څه وخت چې څلورم ایوان (Ivan IV) واکمنی ته ورسېد، اشراف فیوډالان وځپل شول.

دوی که هر څو له منځه ولاړنه شول خو په روسیه کې یو مرکزي ځواک رامنځته شو او د ارتودوکس مذهب پراختیا هم د روسانو د یووالي په ځواکمنتیا کې مرسته وکړه.

د اروپا د سویلي سیمو وضعې د نورو سیمو په وړاندې د مرکزي حکومت د رامنځته کېدو په لور ګامونه پورته کول. د بالکان په شبه جزیره کې د بیزانس حکومت وروسته د صلیبیانو له ګوزارونو څخه ونه توانېده چې په پښو ودرېږي او واک یې د تل لپاره له لاسه ورکړ. د عثماني ترکانو وړاندې تګ او د صرفانو او مجاریانو د خپلواکۍ غوښتنې روحیې د دوی زوال لاګړندی کړ. د ایټالیا په شبه جزیره کې، د دې سیمې شمالي ښارونه او بندرونه د سوداګرۍ او ښاري ژوند له لارې د ډېرو شتمنیو خاوندان شوي وو، خو دا سیمه د مرکزي حکومت له شتون څخه بې برخې وه.

په اروپا کې علمي او فرهنګي رنسانس

د رنسانس دوره په اروپا کې، په ټولنیزو ، سیاسي او اقتصادي بدلونونو سره همغاړې او د فکر، هنر، علم او فن په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شول.

د رنسانس یو له مهمو اړخونو څخه انسان پالنه (هوما نیزم) او فرد پالنه ده. وروسته له صلیبي جګړو څخه د اروپایانو بلدتیا له فلسفي آثارو سره په ځانګړې توګه د لرغوني یونان د دې لامل وګرځیده چې تر څو په انسان او د ده په عقل زیات باور وکړي.

د رنسانس د زمانې له فلسفي او اخلاقي آثارو څخه پرته چې د انسان پالنې تمایلات یې پکې انعکاس کړي وو، د هنر په برخه کې هم دغه عقاید په ښه توګه لیدلی شو. د رنسانس دورې د زیاتره انځورونو او مجسمې جوړولو موضوع انسان دی. په دې آثارو کې چې د لویو انځورګرانو لکه داوینچي له خوا وینځېدل د انسان احساس فکر، عملونو او طبیعت ته هم ډېره پاملرنه شوېده.

د رنسانس په دوره کې د ادبیاتو په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شوي دي. د څو پېړیو مخکې بر عکس ټول باسواده کلیسایان نه وو. دوی هم د هنرمندانو په څېر انساني موضوعات په خپلو آثارو کې ځایول. دانته او پترارک د دې عصر له مشهورو ادیبانو څخه دي.

طبیعي (تجربي) علوم چې مخکې د پاملرنې وړنه وو، د رنسانس په پیر کې یې مینه وا ل پیدا کړل. په دې برخه کې اروپا ته د اسلامي علومو لېږدېدل ډېر اغېز من وو. په دې دورې کې د راجربېکن هاروي په نامه یوه عالم د وینې د دوران څرنګوالی کشف کړ.

همدارنګه په ریاضیاتو، نجوم او جغرافیه کې هم نوي فکرونه را منځته شول. کپرنېک د ځمکې کروي والی او وروسته له دګالیله د لمر په شاوخوا د ځمکې څرخېدل کشف کړل.

که څه هم د اختراعاتو په برخه کې دومره پرمختګ رامنځته نشو خو بیا هم دګوټنبرګ پواسطه د چاپ دستګاه او دګالیله پواسطه د تلسکوف اله اختراع شوه.

د بشر په جغرافیوي پوهه کې بدلون

بشر د خپل څو زره کلن ژوند په ترڅ کې د ځمکې د کُرې له ځینو سیمو څخه معلومات نه درلودل. او د دوی

جغرافیوي پوهه په آسیا، اروپا او افریقا پورې محدوده وه. د همدې سیمو په هکله یې هم بشپړ معلومات په لاس کې نه درلودل. د بېلګې په توګه سویلي نیمه کره کابو ناپېژندل شوې پاتې وه. اوله لویدیځې نیمې کرې څخه هم معلومات نه وو. په داسې حال کې چې دا سیمې له اوسېدونکو تشې نه وې او تمدنونه یې درلودل. خو دغو تمدنونو په آسیا، اروپا او افریقا کې له نورو تمدنونو سره اړیکې نه لرلې.

د صلیبي جګړو په ترڅ کې خبرتیاوې د مسلمانانو او نورو ختیځو سیمو د تمدنونو فنون او جغرافیوي خبرتیاوې اروپا ته ورسېدلې. چین ته د مارکوپولو سفر د اروپایانو د جغرافیوي پوهې په برخه کې ډېره مرسته وکړه. نوموړی د ایټالیا د وینز له ښاره د آسیا لویدیځ ته راغلو او له ایران او افغانستان څخه په تېریدو سره چین ته لاړ. او وروسته له شلو کلونو څخه د هند اقیانوس له لارې وینز ته بېرته وګرځېد. نوموړي لومړنی سړی و چې اروپایان یې له جاپان او آرام اقیانوس څخه خبر کړل.

د سمندي ګرځندويې پراختیا او د اکتشافاتو پیل

له صلیبي جګړو مخکې، د اروپایانو سمندري ګرځندويې د اروپا په شمالي سمندرونو کې تر سره کېده، خو وروسته له صلیبي جګړو څخه لړ لړ اروپایانو په مدیترانه کې هم سوداګري پیل کړه. نوموړو په اروپا او اسلامي سیمو کې د کښتیو جوړولو فن څخه په ګټې اخیستنې سره، نوې بېړۍ جوړې کړې چې له پخوانیو کښتیو څخه هم کلکې او هم لوی وې او د ګرځېدتوب او لارښوونې اخیستنې په برخه کې هم له پخوانیو څخه پرمختللې وې، قطب نما چې مسلمانان د چینایانو له خوا ورسره آشنا شوي وو، د اروپا یانو لاسته ورغله او په دې توګه د بحري سوداګرۍ په پراختیایي اغېزه وکړه.

د منځنیو پېړیو په وروستیو کې د مدیترانې په سمندرګې کې د سمندرۍ سوداګرۍ له لارې د شتمنیو ګټلو او واک پر سر سیالیو زور ونیوه او له بلې خوا سیاسي او مذهبي اختلافاتو هم دې سیالیوته لمنه وهله. په (۱۴۵۳ ز) کال کې عثماني ترکانو چې د مدیترانې د شمال ختیځو سواحلو زیاتره سیمې یې لاندې کړې وې، د قسطنطنیې په نیولو وتوانېدل چې د بیزانس امپراتورۍ رنګه کړې او د مدیترانې شمال ختیځې برخې له دې وروسته اروپایانو د بیزانس په ځای له عثمانیانو سره راکړه ورکړه پیل کړه.

خو د پرتګال او هسپانیا حکومتونو له دې سوداګرۍ څخه ځکه ګټه نشوای اخیستی چې له عثمانیانو سره په جګړه بوخت وو. نو په دې توګه دوی غوښتل چې د مدیترانې په ځای د اطلس له سمندر څخه ګټه واخلي.

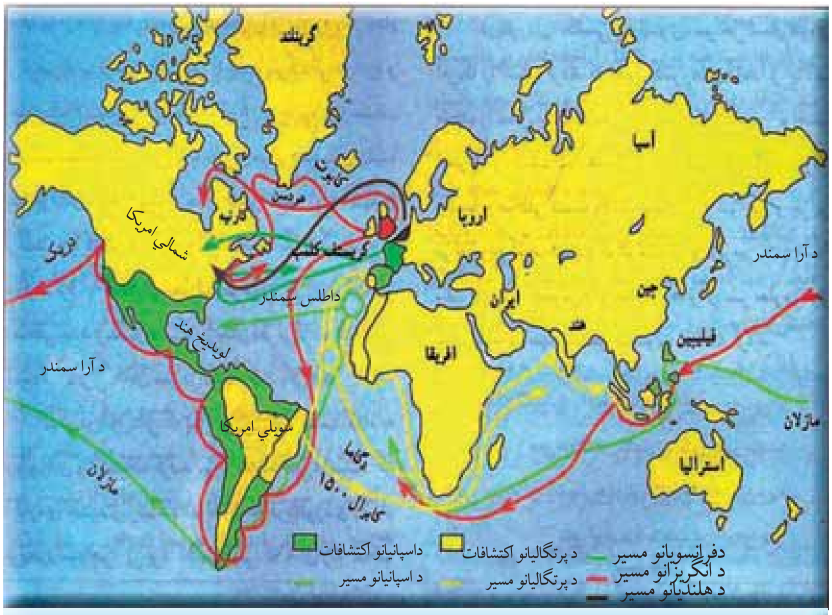

د جغرافیایي اکتشافاتو مسیر

پرتګالیانو د ختیځو سیمو په لور سمندري لارې کشف کړلې

د پنځلسمې زیږدیزې پېړۍ له نیمایي وروسته پرتګالیانو د افریقا د لویدیځو سواحلو له لارې د سویل په لور په سمندر کې په سفر پیل وکړ. په هماغه حال کې یې د عاج او غلامانو په سوداګرۍ هم پیل وکړ. د دوی د تصور خلاف د افریقا جنوبي نقطه ډېره لرې واقع وه. په پای کې په (۱۴۸۷ ز) کال کې بارتولو مودیاز وتوانیده چې د افریقا د وچې له جنوبي وروستی څنډې څخه تېر شي. چې دا څنډه (دماغه امید نېک) په نامه یادېده او په ختیځو سیمو کې د هند له اقیانوس څخه تېرشو. دغه کشف ډېر مهم و. وروسته له هغو پرتګالي ګرځندوی واسکودوګاما وتوانېده چې د هند ټول اقیانوس پلی کړي او د هند، اندونیزیا او د فارس خلیج لارې یې وموندې.

له اطلس سمندر څخه د هند سمندر په لور د سمندري لارومیندلو وروسته پرتګالیانو د آسیا نورو سویلي او ختیځو سواحلوته ځانونه ورسول.

د امریکې قاره څنګه کشف شوه؟

هغه وخت چې پرتګالیان له افریقا څخه د تاویدلو په نیت د ختیځ په لور وخوځېدل. هسپانوي ګرځندویانو د کریستف کولمب په مشرۍ له څو بېړیو سره هند ته د رسېدو په نیت د اطلس سمندر لویدیځ لورته سمندري سفر پیل کړ. دوی ته لاره نه وه معلومه او د لرې سیمو له اوبو او هوا څخه نه وو خبر. په پایله کې ځینې بېړۍ ډوبې شوې. د خوراکي موادو کموالي هم دوی له ناروغیو سره مخامخ کړي وو او ځینې یې له منځه وړي وو.

په پای کې کرستیف کولمب او ملګري یې له څو میاشتو ستونزو له زغملو وروسته په (۱۴۹۲ ز) کال کې جزیرې ته ورسېدل. کرستف کولمب په دې خیال کې و چې د هندوستان یوې جزیرې ته رسیدلي، د هغه ځای سور پوستي بومیان یې هندیان ونومول. نوموړی هسپانیا ته بېرته راوګرځېد او یو ځل د تېرو تجربو په درلودلو سره، نوموړي په اسانۍ سره وکولی شول چې نویو سیموته ورسېږي. او بیایې هم فکر کاوه چې هندوستان ته رسیدلی دی. نوموړی د ژوند تر پای پورې په خپله تېروتنه کې پاتې شو.

له کرستف کولمب وروسته هم چې کومو ګرځندویانو د سمندري اکتشافاتو او ګرځندویۍ په لاره کې ګامونه اوچت کړي وو. په دې نه پوهېدل چې نوې وچه یې کشف کړېده. تر هغه پورې چې د امریکوو سپوچي په نامه یو ګرځندوی و پوهېده چې هغې سیمې ته چې دی رسېدلی دی هغه هندنه، بلکې نوې وچه ده. دغه وچه یې د ده په نامه امریکا ونوموله.

انګلیسي او فرانسوي ګرځندویانو، د امریکا د وچې شمالي سواحل کشف کړلې چې اوسنی کاناډا او د امریکې ایالتونه رانغاړي. یوه انګلیسي ګرځندوی استرالیا کشف کړله. زیاتره جزیرې او سواحل هم په تدریج سره کشف شول او ورو ورو د ځمکې دکرې نقشه مشخصه شوه. وچ، سمندرونه او د هغو حدود د بشر لپاره معلوم او د نړۍ نقشه لږ تر لږه په اوسني شکل وپېژندل شوه.

د پرتګالیانو او هسپانویانو استعمارګري

هغه سیموته چې پرتګالیان، هسپانویان او نور ورسېدل، له اوسېدونکو تش نه وو. خو د دې لپاره چې د اروپایانو لپاره نوي وو نو کشف به یې بللې. د بېلګې په توګه د امریکا په وچه کې د سورپوستکو تمدن موجود و. په هر حا ل اروپایانو له جنګي بېړیو او توپونو څخه په ګټې اخیستنې سره ګڼ شمېر بومیان چور او ووژل.

د البورکرک په نامه یوه پرتګالي ګرځندوی په هند کې د ((ګوا)) جزیره کشف کړه او هغه ځای یې په ختیځو سیمو

کې د پرتګالي استعمار مرکز وټاکه. پرتګاليانو په زور سره د افريقا په ختيځو او لويديځو سواحلو او ښارونو خپل واک ټينګ کړ. د هرمز او عدن بندرونه د دوی پواسطه اشغال او په چين کې يې د هنګ کنګ بندر ونيوه او په دې توګه يې د لويديځو سيمو سوداګري خپله کړه.
څرنګه چې په لويديځو سيمو کې د پرتګاليانو سوداګري د هسپانويانو له خوا تهديدېده نو پرتګال او هسپانيا تړون ليک ته ورسېدل چې ختيځ په پرتګال او لويديځ په هسپانيا پورې وتړل شو. په دې توګه د وی ځانونه د ټولې نړۍ واکمنان ګڼل.
هسپانويانو د امريکا د شتمنيو لاسته راوړلو له پاره د پوځي لښکرو پواسطه د سور پوستو په وژنه لاس پورې کړ او د ازتک او اينکاتمدنونه يې له منځه يوړل. استعمار به چې هر ځای ته لاره پيدا کوله، ډېر زيانونه به يې وراړول.

د ټولګي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي.
لومړۍ ډله دې دلرغوني يونان د فلسفي آثارو په هکله؛
دويمه ډله دې د جغرافيوي اکتشافاتو په برخه کې د مسلمانانو د ونډې په هکله؛
دريمه ډله دې د ختيځو سيمو اوسېدونکو د کمزوره کېدو د لاملونو او په نوي پير کې د اروپايانو د برلاسيو په لاملونو خبرې وکړي او پايله دې د ډلې د يوه استازي له خوا نورو ته وړاندې شي او ښوونکی دې پوره پاملرنه وکړي.

پوښتنې

۱- په اروپا کې د رنسانس په پير د ښاري ژوند د پراختيا لاملونه څه وو؟ په لنډه توګه څرګندونې وکړي.
۲- د کومو لاملونو له مخې د رنسانس په پير کې د اروپايي پاچاهانو واکمنی زياته شوه؟
۳- د رنسانس په پير د هنر په بر خه کې کوم بدلونونه رامنځته شول؟
٤- د رنسانس په پير د طبيعي علومو په برخه کې څه بدلونونه رامنځته شول؟
٥- د اروپايانو لپاره د جغرافيوي اکتشافاتو په برخه کې څه ډول زمينه برابره شوه؟
٦- د امريکا وچې د کشف بېلابېل پړاوونه په لنډه توګه روښانه کړئ.
۷- جغرافيوي انکشافاتو د اروپايانو لپاره څه پايلې درلودې؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د رنسانس پير ديوه عالم، اديب يا هنرمند د خدمتونو په هکله يو مطلب چمتو کړي.

په نويو پېړيو کې د اروپا علمي او فکري بدلونونه

په دې لوست کې به په معاصرو پېړيو کې د اروپا د علمي او فکري بدلونونو په څرنګوالي او همدارنګه د دغې لوېي وچې د هغه مهال له پوهانو سره اشنا شئ او د هغه په تویير به د اروپا د منځنۍ پېړيو د علمي او فکري بدلونونو سره پوه شئ.

په نويو پېړيو کې د اروپا ټولنيز او مذهبي بدلونونو د اروپايانو په علمي او پوهنيز تمايل کې بدلون راوست. لکه څنګه چې فرانسيس بيکن يوله پخوانيو پوهانو څخه داسې ويلي چې: ((د پوهې موخه د انسان د ځواک ډېروالی دی)) د دغسې تفکر په پايله کې، له هغه وروسته يواځې هغو زده کړوته پاملرنه وشوه چې د انسان لپاره يې مالي ګټه په ځنګ کې لرله نو له همدې امله و چې تر ټولو د مخه طبيعي علومو(تجربي) ته پام واړول شو. له هغه ځايه چې پاچاهانو د خپلو ځواک د ډېروالي مينه وال وو او ښار ميشته سوداګر(بورژوا) هم د خپلو شتمنيو د ډېروالي غوښتونکي وو دې ډول زده کړو ته چې په حقيقت کې د ځواک او شتمنيو راوړونکي او توليدونکي وو ځانګړې پاملرنه در لوده او ځانونه يې د زده کړې(پوهې) مينه وا ل او د پوهانو ملاتړي ښودل.

هغوی د پوهانو د څېړنو، کشفياتو او نوښتونو د زيار پايلې په ډېر کم ارزښت سره تر لاسه کولې. د بېلګې په توګه که چيرې کيميا پوهانو کولای شوای چې ښه باروت تيارکړي، پاچاهانو به په بهتره اورلړونکو وسلو د خپلو توپخونو د سمبالولو لپاره ترې ګټه اخيستله. او کله چې د بخار ماشين کشف شو، پانګه لرونکو له هغه څخه د خپل توليد د ډېرولو لپاره ګټه واخيسته. په ټوليز ډول د دغه مها ل د نويو علومو مهمو ځانګړتياوو له ډلې څخه يو هم، د هغو د بدلون وړتيا په صنعت او تکنالوژۍ او د توليد لوړوالی و.

متفکران او پوهان

په نويو پېړيو کې څلور پوهان د نويو علومو مخکښ شول، کوپرنيک، کپلر، ګاليله او نيوتن. دغو پوهانو دوه مهمې ځانګړنې در لودې چې يو يې صبر او ډېره حوصله د طبيعي پېښو په پلټنه، ليدکاته او بررسی کې او بل يې ډېره زيرکتيا او هوښيارتيا د علمی فرضيو په رامنځته کولو کې درلوده چې له همدې امله د مخالفينو او د پخوانيو(زړو) علومو د ملاتړ کوونکو له ډېرو سختو بريدونو او نيوکو لاندې راغلل.

په نويو پيړيو کې لا تر اوسه علوم د نن ورځې د علومو په شان تخصصی(ځانګړې) شوي نه وو.

له همدې امله و چې هر پوه په څو علمي برخو کې کار کاوه. د بېلګې په ډول ګاليله د ستورو په پېژندلو کې او پاسکال رياضی پوه د فزيک په علم کې هم کار کاوه. نيوټن انګليسی پوه هم رياضي پوه او هم فزيک پوه و او وېې کولای شول چې د جاذبې قانون کشف کړي.

په نويو پېړيو کې د کيميا علم هم نويو لاسته راوړنو او نوښتونوته ورسيد، د بېلګې په توګه فرانسوي لاوازيه وکولی شول چې د اوبو تجزيه (لرې والی) او يو ځای والی(ترکيب) او همدارنګه د اکسيجن په وسيله د نورو موادو يوځای والی وښيي. همدارنګه د موادو د خواصو او ځانګړتياوو او دعناصرو د طبقه بندۍ په اړه هر اړخيزې هڅې وشوې.

په نويو پيړيو کې د اروپا فيلسوفان، توماس هابز(انګليسی)، ديکارت(فرانسوي)، اسپينوز(هالندي) او لايب نيتس(آلماني) ول چې خپل فلسفي افکارېې بشري عقل او فکر ته د اعتبار ورکولو پر بنسټ ټينګ کړل. هغوی د انسان د فکر او عقل د خپلواکی غوښتونکي د پخوانيو عقيدو او کړنو، د کليسايي احکامو او د دولتونو د امر

او نهی له بند څخه و.

په دې پیر کې د مورخینو په عقاید و او فکرونو کې هم یو لړ بنسټیز بدلونونه رامنځته شول. چې د تاریخي مطالعاتو په بهیر کې د مهمو بدلونونو لامل شول.

لومړی: د اروپا د تېرو پیرو فرهنګي او مدني آثارو لکه دیونان اولرغوني روم آثاروته پام واړول شو، په داسې حال کې چې په منځنیو پېړیو کې هغه دوران ته د شرک او بت پرستۍ د آثارو په توګه کتل کېدل او له همدې امله کومه ځانګړې پاملرنه یې ورته نه درلوده.

دویم: مورخینو د پاچاهانو او حکمروایانو د ژوند د پېښو د ځرګندولو پر ځای د عامو وګړو د ژوند ټولنیز او اقتصادي حالاتو او اړخونو ته ډېر پام واړاوه.

دریم: د سیاسي او نظامي پېښو د بیانولو پر ځای هڅه وشوه چې د هغو پېښو لاملونه او پایلې وڅېړل شي او د بشري ټولنو د بدلونونو د بهیر ټول حاکم قواعد او قوانین وموندل شي.

څلورم: د نویو پوهو د نوښتونو په کارولو سره په ځانګړې توګه لرغون پېژندنې او سکه پېژندنې مورخینو سره یې مرسته وکړه تر څو د ملتونو د تېر تاریخي بهیر څخه یوه واقعي طرحه او تصویر په ګوته کړي.

د روم امپراتورۍ سقوط او زوال کتاب چې د ګیبون اثر دی ، د تاریخ لیکنې دیوې نوې تګلارې یو ښه مثال دی.

د ټولګي دننه فعالیت

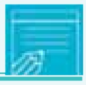

زده کوونکي دې په خو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې موضوع ګانو خبرې وکړئ.

۱- د منځنیو پیړیو او نویو پېړیو ځانګړتیاوې په یو جدول کې انځور او یوله بل سره یې پرتله کړئ.

۲- په نویو پېړیو کې د تاریخ پوهانو په تفکر او لید کې څه بدلون را منځته شو.

۳- په نویو پېړیو کې ولې پوهانو طبیعي علومو ته ډېره پاملرنه وکړه.

پوښتنې

۱- د نویو پېړیو د پیژندل شویو او نامتو پوهانو نومونه ووایاست؟

۲- د نویو پېړیو عمده ځانګړتیاوې او خصوصیات په لنډه توګه بیان کړئ؟

۳- پوهه د یوې ټولنې په پرمختګ کې څه رول لري؟ په لنډه توګه یې بیان کړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د اروپایي هیوادونو نومونه په یوه جدول کې ترتیب کړئ.

په نويو پیړيو کې د اروپا سياسي بدلونونه

د اروپا نقشې ته وګورئ. په شپاړسمه زیږدیز پیړۍ کې انګلستان او فرانسه څه ناڅه په اوسنی شکل و او د روم مقدسه امپراتوري د اروپا په مرکز کې پرته وه.
په سویلي برخه کې یې سویس پروت و چې عملاً خپلواک و خو خپلواکي یې په رسمیت نه وه پېژندل شوې. د ایټالیا شمالي ښارونه هم د هغه په شاو خواکې پراته وو. د روم په شاوخواکې د پاپ دولت و چې د څو ایالتونو یوه ټولګه وه او پاپ پر هغوی ریاست کاوه. د اروپا په ختیځ کې لهستان د مقدسې امپراتورۍ او روسیې تر منځ پروت و او مجارستان د عثماني امپراتورۍ په ګاونډیتوب په سختۍ سره ساکښله.
په شپاړسمه پیړۍ کې هسپانیا د لوی ځواک لرونکي اروپایي دولت په توګه شمېرل کیده.
په دې لوست کې به په نويو پیړیو کې د اروپا د مهمو سیاسي بدلونونو سره پېژند ګلوي پیداکړئ.

په شپاړسمه زیږدیزه پیړۍ کې د هسپانیا برلاسي

د اندلس د مسلمانانو د ماتې وروسته په (۱۴۹۲)زیږدیز کال کې هسپانیا یو ځل بیا د مسیحیانو لاسته ورغله. په هماغه کال کې د امریکا لویه وچه هم کشف شوه.

اروپا د ۱۸م پېړۍ په پیل کې

پردې مهال شارلکن د هسپانیې پاچا و(۱۵۱۹-۱۵۵۶ زیږدیز) چې د هسپانیې د پاچاهۍ سربېره د روم امپراتور هم له همدې امله د هالند، بلجیم، اتریش او آلمان هېوادونه د هغه د قلمرو برخه و. د امریکا د لوېې و چې په کشف سره په سویلي او مرکزي امریکا کې لوېې مستعمرې هم د هسپانیا په لاس ورغلې. په دې ترتیب سره هسپانیا د نويو پیړیو په پیل کې یو ځواکمن او زبر ځواک اروپایي هیواد و. له دې وروسته هسپانیا د پرتګال په نوم یو کوچنی هېواد اشغال کړ، چې د هغه د مستعمراتو په پراخیدو هم هڅې وشوې. د هسپانیې پاچاهانو عموماً هغه متعصب کاتولیک وو چې د پاپ د مخالفو(پروتستان، یهودیان او مسلمانانو) سره یې په ناوړه ډول چلند او معامله کوله. د پاپ پر وړاندې یې هم له هغوی څخه په پراخه

پیمانه ملاتړ وکړ. خو د هسپانيې ځواك او قدرت تر ډېر وخته دوام ونه کړ او ورو، ورو هسپانيه د انحطاط او زوال خواته ولاړه.

هغه لامولونه چې دې زوال ته یې لاره چمتو کړه په اروپا کې د څو مهمو پېښو د رامنځته کېدلو لکه په مرکزي اروپا کې د پروتستان د نهضت بریالیتوب، له هسپانيا څخه د مسلمانانو ایستل، د هالند د وګړو پاڅون او د انګلستان له خوا د هسپانيا د سمندري پوځونو ماته وخوړه.

د هسپانيا د مسیحیانو مذهبي تاوتریخوالی د مسلمانانو په وړاندې او د عقایدو د تفتیش او پلټنې د محاکمو رامنځته کول په دې هیواد کې د څه کم یو میلیونو میشتو مسلمانانو د جبري مهاجرت او وتلو لامل شو. له هغه ځایه چې د هسپانيې مسلمانان د هغه هیوادونو ورو او کار پوهو صنعتګرو، هنرمندانو او بزګرانو له ډلې څخه وو، د هغوی په جبري توګه کډه کول له هسپانيا څخه دغه هېواد یې د دغه کارګرې طبقې له تجربو او وړتیاوو څخه بې برخې کړ.

په کال (۱۵٦٦) زېږدیز کې د هالند هیواد وګړو د هسپانیویانو د نفوذ پر وړاندې را پاڅېدل او ویې کولای شو چې پر هغوی بریالي شي او دخپل هیواد خپلواکي تر لاسه کړي(۱٦۰۱ زېږدیز).

د هسپانيا پروړاندې د هالند د وګړو بریا، د دغه هېواد حیثیت او ځواك ته یوه لویه ضربه وه.

بل مهم لامل چې د هسپانيې پرمختګ ته یې د پای ټکی کېښود، د دغه هېواد سمندري ځواکونو ماته د انګلیستان پر وړاندې په کال (۱۵۸۸) زېږدیز کې وه.

فرانسه د څوارلسم لویی دواکمنۍ پر محال

په تدریج سره چې هسپانيا خپل ځواك له لاسه ورکاوه او کمزورې کیده، نورو اروپایي هیوادونو لکه هالند، فرانسه او انګلستان خپل ځواك لا پیاوړی کاوه. د اولسمې پیړۍ په پیل کې فرانسه د اروپا د پیاوړیو ځواکونو له ډلې څخه وه. دغه ځواك د لاندې لاملونو په پایله کې تر لاسه شوی و:

۱- د فرانسې ځواك او شتمنی، د هسپانيې د ځواك او شتمنیو بر عکس چې د امریکا د لوېې وچې د باد راوړو سرو زرو او شتمنیو څخه رامنځته شوی وه، د تولید او سوداګریزو چارو پربنسټ ولاړه وه.

۲- پادچاهانو د پوهو سلاکارانو او کار پوه ټولواکانو لکه ریشلیو، مازارین او کلبر د رایې او وړاندیزونو څخه ګټه اخیستله.

۳- د مذهبی خپلواکی سیاست په فرانسه کې، د کاتولیکانو او پروتستانیانو ترمنځ مذهبي توپیرونه او کړکیچونه کم کړل.

٤- د فرانسې پاچا ادعا درلوده چې د هغه د پاچاهۍ سرچینه الهی ورکړه ده نو له همدې امله یې ځان د اشرافو له ملاتړ او یا د پاپ له هوکړې څخه بې نیازه ګاڼه او د هغوی د غوښتنو په وړاندې یې د خپلې رایې په خپلواکی ټینګار کاوه.

د فرانسې ځواك په اووه لسمه پیړۍ کې د څوارلسم لویی د پادشاهی پر مها ل چې اویا کلونو په شاوخوا کې یې حکومت وکړ، خپلو لوړو پوړیو ته ورسېد. که څه هم چې د هغه د حکومت په وروستیو کلونو کې د فرانسې قدرت یو څه کمزوری شو. له دې امله چې د هیواد شتمني یې یوازې د درباري تجملاتو او ښکلو ودانیو په جوړولو لګولې.

سربېره پردې فرانسویانو د خپلو ګاونډیو هېوادونو سره په اروپا کې ښې اړیکې نه درلودې او د هغوی په کورنیو

چارو کې یې لاس وهنې کولې.
پداسې حال کې چې د انګلستان سره جګړو د فرانسې وګړي په دې زمانه کې ډېر په تنګ کړي وو، یا له بلې خوا د نانت د حکم لغو کېدل، چې د هغه پر بنسټ پروتستان د مذهبي خپلواکۍ څخه برخمن وو، هم د فرانسې د پروتستانو چې ډېرېې صنعتګر او سوداګر وو د هغوی د مهاجرت او کډه کېدو لامل شو. د غې مسلې د فرانسې اقتصاد کمزوری کړ، پداسې حال کې چې د دغه هیواد اصلي سیال یعنې انګلستان خپل سمندري ځواکونه پیاوړي کول او خپلو مستعمراتو ته یې ورځ په ورځ پراخوالی ورکاوه.

انګلستان خپل پاچاګیوتین ته سپاري

د نویو پیړیو په پیل کې انګلېنډ چې له یوې خوا، د کاتولیکانو او پروتستانیانو د اخ و ډوب ډګر او له بلې خوا د پاچا او پارلمان د جګړو ډګر و. په دغه اخ و ډب کې د پروتستانیانو یوه ډله په انګلېنډ کې بریالیتوب ته ورسیده. خو د پاچا او پارلمان تر منځ اخ وډب ضروري و چې په دې پېړیو کې د انګلستان د سیاسي نظام بدلونونه له بنسټیزو لاملونو څخه شمېرل کیږي. په کا ل (۱۶۲۸) زیږدیز کې د انګلېنډ پارلمان یوه لایحه (دعدالت غوښتنې حقوق) تصویب کړه چې د هغې په سبب لومړي چارلزته ویل کیده چې هغه د مطلق واک خاوند ندی او دا واک نه لري چې د قانون څخه پرته له چا څخه مالیات واخلي او یا څوک زندان ته ولیږ دوي.
دغه مسله په انګلستان کې د کورنیو جګړو او اختلافاتو لامل شوه چې په پای کې د پارلمان په بریالیتوب پای ته ورسیده. د دغه حرکت مشري د کرامول په نوم د یو با اراده او هوډمن نظامي قوماندان او ځیرک سیاستوال په لاس کې وه چې هغه (رویین تنان) په نامه یو نوی پوځ رامنځته کړ او وېې کولای شو چې سلطنتي ساتونکو(ګارډ) ته ماتې ورکړي. په پایله کې لومړی چارلیز ونیول شو، لومړی زنداني او بیا په دار وځړول شو. وروسته بیا کرامول

ډیر پوه شئ

مرکانتلیسم(سوداګری ښوونځی)

په ۱۶ او ۱۷ زیږدیز، پیړیو کې چې ۱۰ او ۱۱ لمریز پیړیو سره سمون خوري، اروپایې دولتونو د خپلو شتمنیو او ځواک د ټینګولو لپاره یو ځانګړی پروګرام پلی کاوه چې د سوداګری یامرکانتلسیم لاس کې لرلو په بنسټ ولاړ و. مرکانتلیستان په دې عقیده و چې د یوه هېواد ربښتینې شتمني د هغه د پیسو او قیمتي فلزاتو د زیرمه کولو څخه عبارت دي چې د حکومت او یا وګړو سره اړین دي. په بل عبارت هر هېواد به چې ډیر سره او سپین زر درلوده، تر ټولو ځواکمن ګڼل کیده. له دې امله دولتونو هڅه کوله چې نه یوازې د خپل قلمرو څخه د سرو او سپین زرو د ایستولو مخه ونیسي بلکې له بهر څخه به یې خپل هېواد ته سره او سپین زره واردول. د دغه چارو د تر سره کولو لپاره اړینه وه چې اقتصادي پولې او ګمرکي بناوې رامنځه ته کړي. دولتونو هڅه کوله چې د یو توکي د صادرولو په بدل کې بل ارزښتناکه او قیمتي توکي وارد کړي او یا دخپلو توکو دلیږدولو په بدل کې پیسې ترلاسه کړي او یا پخپل ځان د بیا کیدو د سیاسیت په وړاندې بیولو سره خپل هېواد د بهرنی وابستګی او اړتیا څخه خلاص کړي.
له هغه ځایه چې په اروپا کې د مرکانتلیستی سیاست وړاندې بیول، د دې لپاره چې ټول هیوادونه د دغه سیاست سخت غوښتونکي و، د اروپایانو مستعمراتو ته پام شو او هغه لورته یې مخه کړه.

په هېواد کې جمهوري نظام ټینګ کړ.
کرامول چې غوښتل د انګلینډ د مستعمراتو سوداګرۍ ته لا زیاته وده ورکړي، ایرلنډې اشغال کړ، هالندیانو سره یې جګړه وکړه، هغوی ته یې ماتې ورکړه او نوي سوداګریز قوانین یې را منځته کړل.
د کرامول په کړنو د انګلستان سمندري ځواکونه پیاوړي شول، په انګلستان کې لومړنی او وروستنی جمهوري نظام پای ته ورسیده او بیا سلطنتي نظام رامنځته شو.

روسیه: لوی پتر په روسیه کې خپل خیالونه په واقعیت بدلوي

د (۱۸ ز) پیړۍ په پیل کې د روسیې له امپراتورانو څخه د لوی پتر په نامه یو امپراتور تصمیم ونیوه چې روسیه پر یو پیاوړي دولت باندې بدله کړي. د روسیې د پیاوړي کېدلو لپاره د هغې برنامې عبارت وې، له:
۱- په نویو وسلو باندې د وسلوالو ځواکونو سمبالول، له نویو جنګي فنونو سره د سرتیرو آشنا کول.
۲- د سوداګرۍ او سمندري چلند پراختیا او د آزادو ګرمو اوبو ته د لاس رسی هڅه.
۳- د روسیې لویدیځ کول

په اتریش او پروس کې د نویو دولتونو رامنځته کېدل

د نویو پیړیو له مهمو سیاسي بدلونونو څخه یو هم په اروپا کې د نویو پیاوړیو دولتونو رامنځته کېدل و. له دغو دولتونو څخه یو هم د پروس (آلمان) دولت و. دغه دولت د روم د مقدسې امپراتورۍ په شمال کې را منځته شو او د لهستان (پولند) په نیولو سره یې قلمرو پراخ شو او په لنډ وخت کې په یو مهم هېواد بدل شو.
اتریش هم چې د روم امپراتورۍ یو سویلي ایالت و، ورو ورو یې خپل قلمرو پراخه کړ او په یوې امپراتورۍ بدل شو. د اتریش تر ټولو مهم ګاونډی عثماني هېواد و چې په ۱۸ ز/ ۱۲ ش پیړۍ کې یې دولت کمزوری شو او د متصرفاتو لویه برخه یې اتریش تر لاسه کړه او په اروپا کې په یو ستر هېواد بدل شو.

د ټولګي دننه فعالیت

۱- د معاصرو او منځنیو پیړیو توپیر په ګوته کړئ،
۲- ستاسو په اند په معاصرو پیړیو کې د اروپا د پرمختګ مهم لاملونه څه و؟

پوښتنې

۱- هسپانیه په شپاړسمه پیړۍ کې څرنګه د نورو هیوادونو په وړاندې مخکښه شوه؟
۲- په اوولسمه پیړۍ کې په اروپا کې کوم لاملونه د نورو هېوادونو په پر تله د فرانسې د سیاسي غوره والي سبب شول؟
۳- د انګلستان د هېواد عدالت غوښتنې د حقونو د لیکنې په هکله څه پوهیږئ؟
۴- د روسیې د ځواکمنولو لپاره د لوی پتر پروګرامونه څه وو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د معاصرو پیړیو او منځنیو پیړیو توپیرونه په خوکړښو کې ولیکئ او د ښوونځي په جریده کې یې و ځړوئ.

د انګلستان صنعتي انقلاب

د انګلستان صنعتي انقلاب نړۍ ته څرنګه بدلون راووست؟

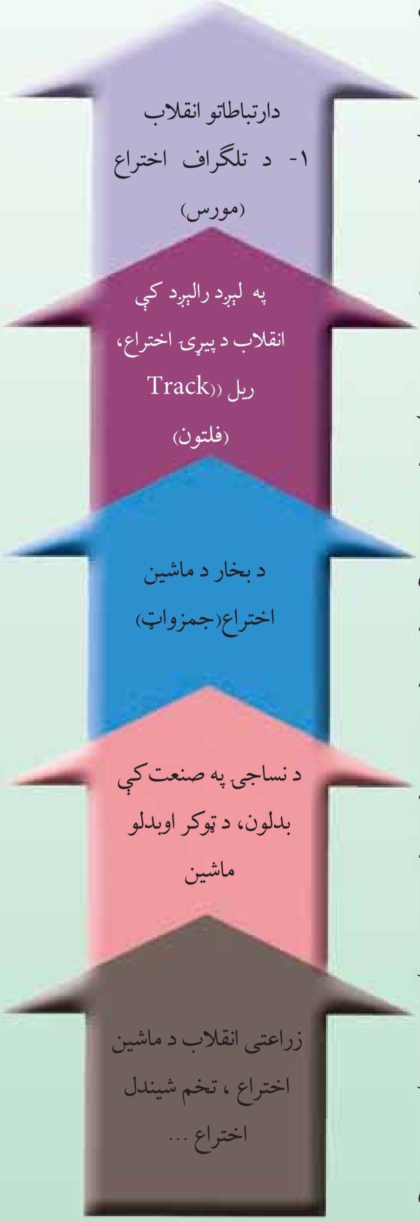

د اتلسمې پېړۍ تر وروستيو پورې د توليد اصلي عامل د انسان مټ او د لاس ځواک و او نور عوامل ډېر کمزوري ونډه په توليد کې لرله. خو د دې پېړۍ په وروستيو کې د صنعتي انقلاب په رامنځته کېدو لومړی د اوبو محرکه ځواک او وروسته د بخار ځواک د توليد په خدمت کې ورکړای شو.

صنعتي انقلاب چې د انساني ځواک په بدل کې د ماشين د ځواک کارول څخه عبارت دی، لومړی له انګلستان څخه پيل شو او ورو، ورو نورو هېوادونو ته يې پراختيا وموندله د بخار د ماشين په کشفولو سره د توليد بهير ګړندی شو، د توليد لګښتونه را ټيټ شول او د عامي هوساينې کچه يې په صنعتي هېوادونو کې ډېره کړه.

د اروپايي هېوادونو په صنعتي کېدو يو لړ لاملونو لکه د کافي طبيعي زيرمو شتون،ارزانه انساني ځواک، ډېره مادي پانګه، کار پوهه ځواک، د دولت ملاتړ او د خرڅلاو د بازار اړتيا پيدا شوه او له هغه ځايه چې په دغو هېوادونو کې هغه ټول عوامل په لاس کې نه و، دولتونو په يو لړ استثماري او توسعه طلبانه اقداماتو لاس پورې کړ. له همدې امله صنعتي انقلاب په خپله د دوو اقتصادي- ټولنيزو پېښو د راپيداکېدو او پرمختيا لامل شو.

۱- په بهر کې د آسيايي او افريقايي ملتونو لوټول او د استعمار پراختيا.

۲- د هېواد په د ننه کې د کارګرانو څخه دګټې اخيستنې او استثمار ډېروالی.

صنعتي انقلاب په انګلستان کې تر ټولو لومړی په دريو برخو کې رامنځته شو چې عبارت دي له اوبدل، ډبرو سکاره او د اوسپنې ويلې کېدل. چې په پايله کې يې انګلستان په يوه صنعتي ځواک بدل کړ. په دې لړ کې يو شمېر کارخانې د لوړو دود کښونو او تور لوغړن لوګي په درلودو چې په هواکې تتېده، د شنو او ښايسته کلو او بانډو ځای ونيوه. د دغو

کارخانو په شاوخواکې د کوم پلان او نقشې پرته را منځته کېدل. دغه ښارونه ډېر چټل او ککړ و او ورېي او سترې کارګران دې ته اړ و چې له دوولس ساعته سخت کار څخه وروسته په هغو کې آرام وکړي.

د صنعتي انقلاب پر مهال، هره نوې اختراع د دې سبب کېدل چې نوې ماشینونه دې یو شمېر کارګرانو پر ځای په کار پیل وکړي او یو شمېر خلك بېکاره کړي. په پایله کې کارګران بیکاره شول، ماشینونه یې د ځان د بدمرغۍ مسؤول ګڼلو او ځینې وختونه یې ماشینونه ماتول. که څه هم وروسته په دې پوه شول چې ماشین کومه ګناه نلري بلکې نوی اقتصادي نظام د هغوی د بې وزلۍ او بې کارۍ مسوول دی. نوو کار خانو ډېر شمېر پخواني لاسي صنایع او کوچنۍ دستګاوې تسخیر کړلې او د کسب او پخواني لاسي صنایعو خاوندان د لویو کارخانو اجیر کارګران شول.

د صنعتي انقلاب په لومړیو کې د کارګرانو مزدوري ډېره لږه وه او کارګران د خپلو خېټو د مړولو لپاره دې ته اړ نه ول چې خپلې ښځې او ماشومان هم د کار لپاره هغو غیر صحي کار خانو ته بوځي.

د معدن کارګرانو ټوله ورځ د ډبرو سکرو د زیرمو په ژورو کې په کار کولو بوخت و او د شپې له خوا کورونو ته راتلل او بیا سهار وختي بېرته د معدن په لور روانیدل. ځینې وختونه یې تر څو میاشتو د ورځې روښنایي په سترګو نه لیده.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په څو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې مسئلو له یو بل سره خبرې وکړي.

۱- د انګستان د صنعتي انقلاب پایلې څه وې. په ګوته یې کړئ.

۲- انقلاب یعنې څه ؟ او صنعتي انقلاب څه معنا لري.

پوښتنې

۱- د بخار ماشین په تولید کې څه بدلونونه را منځته کړل؟

۲- ولې کارګرانو د ماشینونو پر وړاندې غبرګون ښوده؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

صنعت به زموږ په هېواد کې څنګه پرمختګ وکړي. په دې هکله یو مطلب ولیکئ.

د عثماني دولت رامنځته کېدل

په معاصرو پېړيو کې، چې اروپايانو د خپل نوي تمدن بنسټ اېښوده او پوهې او د نوې تکنالوژۍ په مرسته پر مخ تلل تر څو پر نړۍ لاس بري شي، په اسلامي هېوادونو کې څه تېرېدل؟ آيا هغوی هم د بدلون په فکر کې وو؟ آيا د نويو تمدني لاسته راوړنو څخه يې کومه ګټه پورته کړه؟ د استعمار له پېښې سره يې څنګه معامله وکړه؟ په معاصرو پېړيو کې د مهمو اسلامي دولتونو له ډلې څخه يو هم د عثماني دولت و چې په دغه دولت کې به ور سره پېژندګلوي پيداکړئ.

د سلجوقي ترکانو بريا د ملازګرد په جګړه کې چې د الپ ارسلان او د ختيځ روم د امپراتور تر منځ پېښه شوه، خو پايلې يې په څنګ کې لرلې چې په کوچنۍ آسيا کې لومړی د اسلام دين خپرېدل د مسلمانانو او مسيحيانو تر منځ دوه سوه کلنې صليبي جګړې يې له مهمو پايلو څخه دي. په تېره بيا، د ترکي مسلمانانو د قبايلو په کوچېدو سره د ايران له ختيځو سيمو څخه کوچنۍ آسيا په لور، په دغه سيمه کې په ورو، ورو سيمه ييز کوچني دولتونه رامنځته شول چې د خپل پای‌ښت او پراختيا لپاره له خپلو مسيحي ګاونډيانو سره جنګېدل. د دغو قبايلوله ډلې څخه يوه يې‌ژندل شوې قبيله، دقايي قبيله وه چې په انقره او د هغه په شاوخوا کې مېشت شول. د دغې قبيلې مشر ارطغرول و چې خپل څواک ته يې پراختيا ورکړه. له هغه وروسته يې زوی عثمان په ۶۹۹ قمري کال کې دولت رامنځته کړ چې د ده په نوم(عثماني) ياد شو. دغه عثماني دولت چې د شلمې پېړيو تر لومړيو پورې دوام وکړ، د ختيځې نړۍ وروستنی څواکمنه امپراتوري وه چې نوم او آوازه يې د اروپايانو لپاره د ويرې سبب ګرځېدلی و نو له همدې امله يې د دغه دولت د له منځه وړلو لپاره ډېرې هڅې وکړې.

عثماني ترکانو د خپل قلمرو د پراختيا او دخپل څواک د غښتلتيا لپاره دوه مهم پوځي څواکونه منځ ته راوړل: يو يې عثماني لښکر و او بل يې ديني چرې عثمانلي پوځ و چې دغه پوځ د عثماني دولت د اصلي څواکونو څخه شمېرل کېده چې د ترکي قبايلو او نظامي ملاترو څخه را منځته کېده او د خپلو خدمتونو په بدل کې يې ځمکه لاسته راوړله او دغنيمتونو څخه يې ګټه پورته کوله. خو ديني چرې مسيحي مسلمان شوي ځوانان وو چې د هغوی ونډه د عثماني پاچا ساتنه وه او د خپلو خدمتونو په بدل کې يې پيسې ترلاسه کولې چې د دېرشو کلونو له خدمت څخه وروسته هغوی ته ځمکه ورکول کېده.

عثماني پاچاهان

د عثماني پاچایانو تر منځ څو تنه دنړیوال شهرت څخه برخمن وو:

۱ - سلطان محمد فاتح

سلطان محمد د عثماني پاچایانو تر منځ ډېر نامتو پاچا و نوموړي وکولای شو چې د بیزانس د امپراتورۍ (ختیځ روم) زړکلن سیاسي ژوند ته د پای ټکی کېږدي. د هغه ځلانده او نامتو فتحه د قسطنطنیې (د کستانتین ښار) فتحه او د ختیځ روم د امپراتورۍ پلازمېنه وه چې له هغه وروسته د اسلامبول (د اسلام ښار) په نامه و نومول شو او سلطان محمد د فاتح لقب تر لاسه کړ. دغه فتحه دنړۍ په تاریخ کې د ډېرو بدلونونو سرچینه شوه او د اروپا په تاریخ کې د نویو پېړیو د پیل په توګه وپېژندل شو.

۲ - سلطان سلیم

دغه پاچا چې د شاه اسماعیل صفوي معاصر و په خپلو بریدونو سره د ایران پر پولو یې وکولای شول چې د چالداران په جګړه (۹۲۰ق) کال کې صفوي لښکرو ته د هغوی د توپخونې د ځواک او اورلړونکو وسلو سره ماتې ورکړي، هغه عراق او شام هم فتح کړل او د مصر په لور په لښکر کشۍ کې یې ډېر هېوادونه له منځه یوړل او د مصري عباسیانو حاکمیت او ځواک ته یې د پای ټکی کېښوده. له هغه وروسته یې د مکې مکرمې اداره یې په لاس کې ونیوله، ځان یې د خلیفه په توګه ونوماوه او پر ټولو مسلمانانو د حکومت کولو غوښتونکی شو.

سلطان سلیمان د عثمانیانو پیاوړی امپراطور

۳ - سلیمان قانوني (لوی سلیمان)

په ۱۶ زیږدیز/۱۰ قمری کې سلطان سلیمان د سلطان سلیم زوی د عثماني پاچاهانو له ډلې څخه پېژندل شوی پاچا و. د هغه د پاچاهۍ پر مها ل د عثماني امپراتورۍ قلمرو زیاته پراختیا وموندله، لکه څنګه چې عثماني لښکرو د وین ښار د اوسني اتریش پلازمېنه هم د خپلې محاصرې لاندې راووسته. د عثماني دولت سمندري ځواکونه په دې دوره کې په مدیترانه او د هند د سمندر کې په مهمو سمندري لارو کې شتون درلود. همدغه ځواک و چې په کا ل (۱۵۳۸ ز) کې د خیرالدین په مشرۍ د اروپایي متحدینو سمندري ځواکونو ته چې هم ماتې ورکړه. ترکانو سلیمان د دې لپاره چې

منظم اداري جوړښتونه او مدني قوانين يې رامنځته کړل د (سليمان قانوني) په نامه ونومولو او اروپايانو د هغه د امپراتورۍ د لويوالي او ځواک له امله هغه ته د(لوی سليمان) نومورکړ.

عثماني امپراتوري ولې کمزورې شوه؟

۱۷ ز / ۱۱ق پېړۍ کولی شو عثماني دولت د زوا ل د پيل دوره وګڼو. دغه زوا ل چې د اروپا د پر مختګ او د لويديځ د بدلون له دورې سره سمون خوري، د دې لامل شو چې عثماني امپراتورۍ خپل ټول زيار د خپل سياسي دريځ او موقعيت په ساتنه ولګوي. ځانګړي لاملونه چې د عثماني دولت د وروسته پاتې کېدو او زوال لامل شو، عبارت دي له:

۱- د عثماني پاچاهانو فساد او ناکاري.

۲- د هر ډول سياسي او ټولنيزو اصلاحاتو د پلي کولو څخه ډډه کول چې د اشرافو او درباريانو ګټې يې له خطر سره مخامخ کولې.

۳- د فتوحاتو ودرول چې د عثماني دولت د لوی پوځ د وزګارتيا لامل شو او له هغه وروسته پوځيانو چې ډېر يې د ځمکو خاوندان وو، پر کليوالو يې ظلم او تېريو ته زور ورکړ او د سياسي چارو په لاس وهنو يې ډېرې ستونزې را منځته کړې،

٤- د صفوي دولت سره د عثماني دولت مذهبي شخړې، نه يوازې دا چې د هغه دولت د کمزورتيا لامل شوې، بلکې د مسلمانانو د ټولنيز انحطاط سبب هم شو، دا په داسې حا ل کې وو چې عثمانيانو د خپل قلمرو ميشتو مسيحي اقليتونوته تر ډېره کچه سياسي او مذهبي خپلواکي ورکړې وه.

په ۱۸ ز/۱۲ ق پېړيو کې د عثماني دولت کمزورتيا ښکاره شوه. د روسيې او اتريش دوو هېوادونو عثمانيان د بالکان له سيمې او د تورې بحيرې د شمال څخه په شا وتمبول. په ختيځ اړخ کې هم د افشاريه د دولت په رامنځته کېدو د ايران لښکرو د نادر افشار په مشرۍ د عثمانيانو پرورانديې را پاڅيدل او سخت زيانونه يې هغوی ته ور واړول.

د نولسمې پېړۍ په لړ کې، عثماني امپراتورۍ د خپل قلمرو د پراختيا او د خپل ځلانده تاريخ باوجود، له د ننه کمزورې شوی و، که څه هم بيا وروسته د هغه دولت د واک د ژوندي کولو سره هڅې وشوې او رغنيز پروګرامونه هم پلي کړای شو بلکې په دې وتوانېدل چې د هغه دولت د زوال روند د يو څه وخت لپاره وځنډوي.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په څو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې موضوعاتو له یو بل سره خبرې وکړي او پایلې دې یو بل ته ووایي.

- ستاسو په اند ولې اروپایان د عثماني پاچا له خوا د ختیځ روم پوځي ماته د اروپا په تاریخ کې د نویو پیرېو پیل وګڼلو؟
- ستاسو په اند د عثماني دولت مشران د زوا ل د عواملو څخه د خلاصون لپاره کومې هڅې کولای شوې تر سره کړي؟

پوښتنې

۱- د عثماني دولت د کمزورتیا لاملونه څه وو؟
۲- د عثماني پاچاهانو نومونه واخلئ؟
۳- عثماني دولت څرنګه منځته راغی؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زموږ په هېواد کې صنعت څنګه پراختیا موندلی شي. په دې هکله یو مطلب چمتو کړئ.

د امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ انقلاب

په دې لوست کې، امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ له انقلاب سره او همدارنګه د امریکا د خپلواکۍ له اعلامیې له موادو سره اشنایې.

د ۱۸ م پېړۍ په پیل کې د اروپایانو متصرفات په امریکا کې

جغرافیایي اکتشافات، په ځانګړې توګه د امریکا د وچې کشف، د شتمنیو نوې نړۍ یې د اروپایي هیوادونو پر مخ پرانیځله، یو شمېر زیاد اروپایي هېوادونه چې د مذهبي محدودیتونو او کورني جګړو ښخه په تنګ راغلي وو، د ښه ژوندانه لپاره د یوه نوي ځای په لټه، د طبیعي امکاناتو شتمني او سره زره امریکا وچې ته مهاجرت وکړ، د دې کډوالو ډېره برخه انګلیستان وه چې د اطلس اقیانوس په لویدیځ سواحل کې دیارلس ایالته مهاجرنیشینو جوړاوه او له همدې امله د دې خاورې یوه برخه یې د نیوانګلند (نوی انګلیستان) په نامه یاداوه. نوې وچې ته د اروپایانو د یرغلو په لړ کې د هغه ځای بومي وګړي چې سور پوستکي یا د اروپایانو په جګړه کې ووژل شول او یاهم نورو سیموته کډوال شول.

د امریکا خاوره د سرو زرو او نقرې، د ډېرو زیاتو ځنګلونو او کرنیزو ځمکو درلودونکې و. سواحل یې د کبان نیولو او د بیړۍ چلولو ته مناسب او د اقتصادي ودې او پراختیا لپاره ورته زمینه برابره وه. د انګلیستان دولت د خپلې د واکې لاندې سیمې یې د کرنیزو تولیداتو مرکز باندې او هم دغه ځای یې د خپلو صنعتي محصولاتو د پیرودلو لپاره ټاکلی وو، په دغه مها ل کې د نوې مالیاتو وضع د کډوالو نیوکې یې رامنځ ته کړې، په دې مها ل کې د فرانسې دولت چې د انګلیستان په جګړه کې ماته خوړلې وه او مستعمرات یې هم په امریکا کې له لاسه ورکړې و، له کډوالو ښخه یې ملاتړ وکړ. په پایله کې کډوال په دې وتوانیدل چې د جورج واشنګتن په مشرۍ د انګریزانو ځواکونو ته ماته ورکړې. د دغې ماتې په تعقیب د کډوالو دیارلس ایالاتو د

خپلواکی اعلام وکړ او خپله خاوره یې د امریکا د متحده ایالاتو په نوم ونوموله او په (۱۷۷۶ ز) کال کې جورج واشنګټن یې هم د امریکا د لومړي ولسمشر په توګه وټاکه.

د امریکا د خپلواکۍ اعلامیه

په (۱۷۷۶ ز) کال کې د امریکا له روشنفکرانو څخه په نامه د توماس پین د (سلیم عقل) په نامه یوه مقاله ولیکه چې ډیر پلویان یې پیداکړه او د هغه (۱۰۰ زره) نسخې په امریکا کې وېیرودل شوې. ناڅاپه د توماس پین دغه اندېښنه د امریکا د خپلواکۍ په اعلامیه کې د (۱۷۷۶ ز) کال د جنورۍ په څلورمه ورځ کې خپور شو چې د خپلواکۍ د اعلامیې د اصولو برخه یې داسې ده:

۱- ټول خلک یو د بل سره برابر دي او د یو شان حقونو درلودونکي دي.

۲- ټول خلک د ژوند او د خپلواکۍ حق درلودونکي دي.

۳- حکومت د خلکو د حقونو د تآمینولو لپاره منځ ته راغلی دی. په داسې حال کې چې کله چیرې حکومت د خلکو د حقونو د تآمینولو توان ونلري دا د خلکو طبیعي او قانوني حق دی چې هغه لرې کړي او د خپلې ټاکنې حکومت منځ ته راوړي.

وروسته له خپلواکۍ، د امریکا خلک د لویدیځ په لور له پرمختګ سره، د هغه ځای زیاد شمیر سور پوستکی چې له منځه یوړل د هغوی پراخه ځمکې یې لاسته راوړې او د امریکا د ایالاتو شمیر له دیارلسو څخه پنځوسو ایالاتو ته ورسیده. په دې ترتیب د متحده ایالاتو هیواد چې د اطلس سمندر د سواحل څخه پیل کیږي تر آرام سمندر سواحلوته پراخوالی پیدا کړ.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او په لاندنیو مطالبو په هکله دې یو تر بله مشوره وکړي، وروسته د ډلې یو غړی دې پایله نورو ته ووایي.

- ټول خلک یو بل سره برابر دي یعنې څه؟
- ټول خلک د ژوندانه د حق در لودونکي دي یعنې څه؟
- حکومت د خلکو د حقونو د تآمینولو په منظور منځ ته راغلی دی یعنې څه؟

پوښتنې

۱- د امریکا د متحده ایالاتو ځمکې د څه ډول معادنو درلودونکي دي؟

۲- نیو انګلند د امریکا د متحده ایالاتو کومې برخې احاطه کړې دي؟

۳- د اروپایانو د هجوم دلیل د امریکا متحده ایالاتو ته څه وو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د خپلواکۍ په هکله یو مطلب ولیکئ او په راتلونکي لوست کې په ټولګي کې ولولئ.

د امریکا د متحده ایالاتو د پرمختګ او لوړتیا لارې چارې

امریکا د اوسنی مهال د یو شمیر سترو ځواکونو څخه پېژندل کیږی، په پنځلسمې پیړۍ کې د اروپایي کډوالو په ورتللو سره دغه هیواد له بنسټیزو بدلونونو سره مخ شو، د دغه هېواد پرمختګ او اعتلا د همدغو شرطونو له زمینو څخه رامنځ ته شوی چې په دې لوست کې به یې له ځینو سره آشناشئ.

د امریکا متحده ایالات یو لوی او پراخه هېواد دی چې د صنایع درې اصلی مادې (سکاره،اوسپنه او نفت) په کې ډیر زیاد وو په دغه هېوا کې متعدد آبشار او له اوبو ډک سیندونه هم موجود و چې له هغو څخه د برښنا د تولید ځواک په ډیره لوړه پیمانه جوړیده. د امریکا د متحده ایالاتو جمعیت د خاورې د پراخوالی په کچه لږ دی او هر څوک کولای شي چې د خپل ځان لپاره د کار او فعالیت میدان پیدا کړی.

د امریکا د وچې له کشفولو سره په(۱٤۹۲ ز) کال کې دنړۍ له ګوټ ګوټ څخه په تېره بیاله اروپا څخه امریکاته زیات کډوال ورغلل او بیلا بیلې اروپایي ډلو هغه ځمکو ته په مهاجرت پیل وکړ او یو تر بل سره ګډ شول او د هغوی له اختلاط څخه یو نوی ملت امریکایي ملت په نامه راجوړ شو. هغوی د یو واحد او یوشان روش سره زده کړه کوله. همدارنګه د هغو کډوالو په منځ کې چې له اروپا څخه امریکا ته ولاړل یو شمېر پوهان او عالمان هم وو او هغوی دا فرصت پیدا کړ تر څو خپلې علمي زده کړې او کړنې لپاره مناسب ځای چمتو او مهیا کړي. د بېلګې په توګه یو بریتانوی پوهاند د سومایل اسلاټر (somail slatter) په نامه د لومړی ځل لپاره په (۱۷۹۰ ز)کال کې په هغه هیواد کې(د ټکر توټې) جوړولو د کار خاني بنسټ کېښود د نوو صنایعو په امریکا کې د ودې چکتیا په هغه کچه سره وه چې په لنډه موده کې هغه هیواد له بریتانیا څخه هم پرمختګ وکړ.

د تلګراف او ټیلیفون د کرښی رامنځ ته کیدل او د اوسپینی دلاری جوړېدو د کالیو د وړلو او راوړو لپاره چې د امریکا ختیځ او لویدیځ یو تر بل سره ونښلول او د بخار له بیړیو څخه کار اخېستنه په اقتصادی پر مختګ کې ګټور تمام شول. همدا رنګه د امریکا د پرمختګ بله لاره په (۱۸۳۸ ز) کال کې د مریتوب نظام له منځه وړل، د ختیځې امریکې آزادي تر لاسه کړه ځرنګه چې د مریتوب نظام له منځه وړلو غورځنګ چې په امریکا کې منځ ته راغلی وه ورو ورو د خپلواکی غوښتونکو له عقایدو او مفکورو څخه یې سر راپورته کړ د امریکا د مریتوب ضد غورځنګ چې د ویلیام لوید ګارسین (william lwid garsen) په واسطه (۱۸۰۵- ۱۸۷۹ ز) کلونو کې رامنځ شوی وه تر پنځه کاله پورې یې ۲۵۰۰۰۰ غړي پیداکړل.

د امریکا متحده ایالاتو د قضاییه قوه چې ریاست یې جان مارشال له (۱۸۰۱ – ۱۸۳۵ ز) کالو په غاړه در لود د امریکا ملي یووالی لپاره یو بل پیاوړی ځواک و. همدارنګه هغه دموکراتیکې نظریې چې د خلکو پرګنو سیاسی قدرت یې زیاتولو او د لومړي ځل لپاره د انګلستان د کورنیو جګړو د اوولسمې پیړۍ په ٤۰ لسیزه کې را منځ ته شوې وه د امریکایانو غوږونو ته هم راورسیدې که څه هم داسې نظریې څه بریالی نشولې خو د هغه پیل څخه د انساني اړیکو د پرمختګ لپاره یې لاره هواره کړه. پورتنیو اندیښنو او نظریو په سیاسی برابریو او د خلکو اراده باندې یې ټینګار درلود.

په اوسني عصر کې د سالمې اداري د رامنځ ته کېدو سره د دموکراسي نیالګی بریالیتوب په نوو شرایطو کې په

متحده ایالاتو کې د منلو امکان پیداکړ. خو په امریکاکې دموکراسي هیڅ کله آسانه وده ونکړه.
بلکې د امریکا د دموکراسۍ له نظام سره د هغو خلکو له خوا مخالفت وشو چې د امریکا دموکراسي پر نظام کې د ټیټو طبقو د شمول سره مخالفتونه درلول او هغه یې ردول خو د وخت په تېریدو سره نوموړي مخالفتونه کم شول.

همدارنګه د عرضې او غوښتنې پر بنسټ د امریکا د ځانګړو شرایطو په پام کې نیولو سره د آزاد بازار د اقتصادي سیستم په اساسي له معقولو اقتصادی نمونو څخه کار اخیسته، د سالم رقابت را منځته ته کول او همدارنګه د اداري، سیاسي او فرهنګي لاروچارو سمون هغه نورې زمینې وې چې د امریکا د متحده ایالاتو د ودې او پر مختګ لامل وګرځیدې.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوه ډلو وویشل شي لومړۍ ډله دې د کډوالو د فعالیت له څرنګوالي سره په بېلابېلو برخو کې او د امریکا د صنایعو د پر مختګ په اړه خبرې وکړي او دویمه ډله دې د جان مارشال او په امریکاکې دموکراتیک فعالیتونو په اړه خبری اترې وکړي او پایله دې بیا د هرې ډلې استازی نوروته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- ولې کډوال د نړۍ له هر ګوټ څخه امریکا ته ورکډه شول؟
۲- په امریکاکې د مریتوب د نظام له مینځه وړل د چا په واسطه او څرنګه رامنځ ته شول؟
۳- جان مارشال څوک و؟
٤- دموکراتیکي اندیښنو (ولسواکي) څرنګه امریکا ته لاره پیداکړه؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د ښوونکي د لار ښوونې په ګټې اخیستنې سره د امریکا د متحده ایالاتو د پر مختګ او پراختیا په اړه یو مطلب ولیکي او په راتلونکي ساعت کې دې وړاندې کړي.